

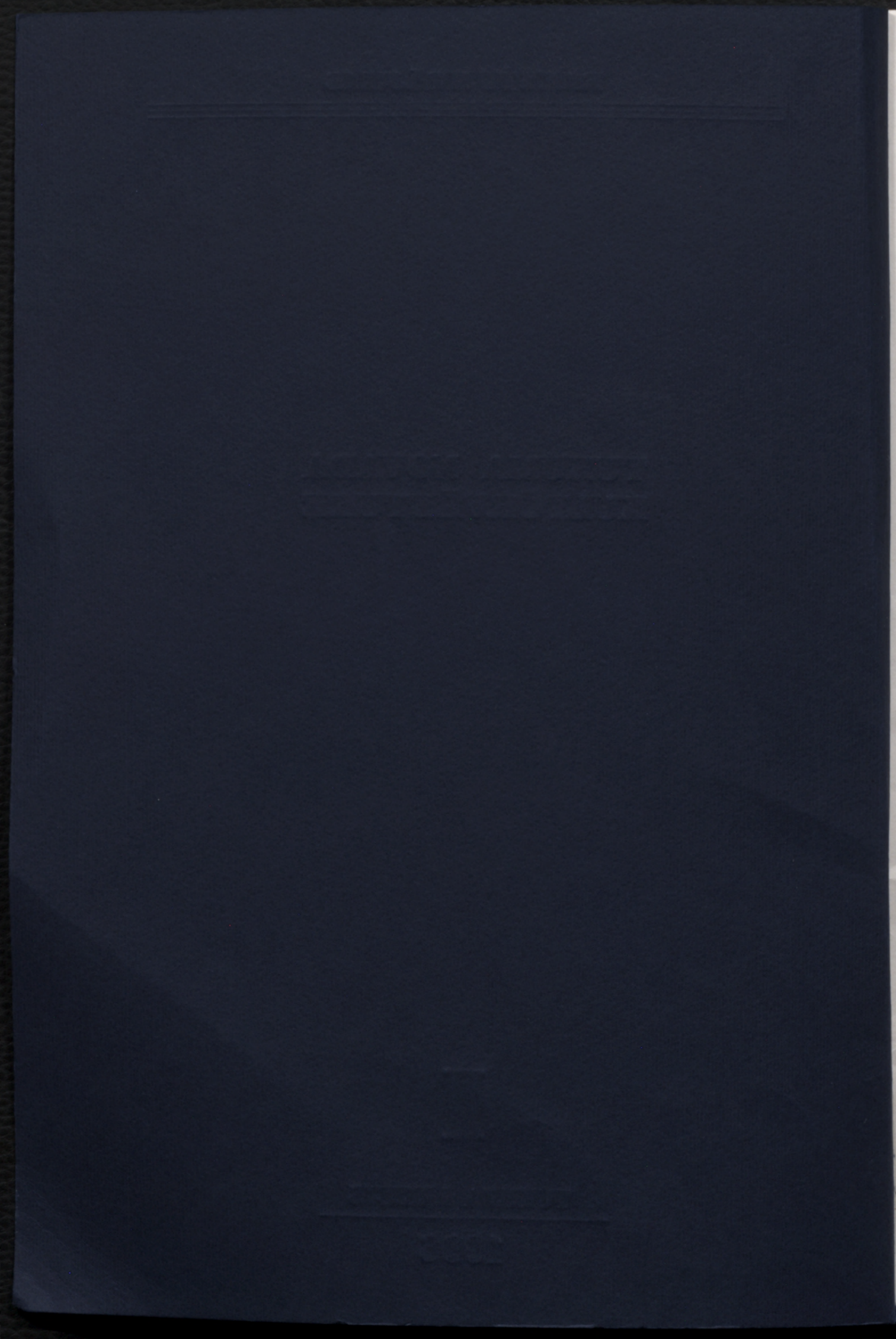
RAKSTU KRĀJUMS

TUKUMA NOVADA
KULTŪRVĒSTURE

I

TUKUMA MUZEJS

1996

TUKUMA NOVADA KULTŪRVĒSTURE

I

TUKUMA MUZEJS

1996

98-10445

0301008487

Tukuma novada kultūrvēsture.

I grāmata.

1996.

Ši ir pirmā grāmata, kurā dots ieskats Tukuma novada kultūrvēsturē: arheoloģijā, folklorā, vēsturē, izglītībā, kultūrā un mākslā. Tajā atspoguļota novada attīstība no 3. gt.p.m.ē. līdz 20. gs. vidum.

Līdzās jau pazīstāmām tēmām pirmoreiz publicēti raksti par teikām, muižu veidošanos un Irlavas skolotāju semināru.

Grāmatu sagatavojuši Tukuma muzeja speciālisti un tā noderēs gan interesentiem, gan skolotājiem un skolniekiem literatūras un kultūrvēstures stundās.

Pateicamies visiem, kas muzejam dāvinājuši materiālus un snieguši informāciju.

Rakstu autori: Z.Bogdanova, V.Galveniece, T.Haļapina, S.Krastiņa, A.Ozola, I.Ozoliņa, I.Runkovska, A.Rumba, E.Rumba, A.Rumbēna, L.Simsons, J.Timma, A.Vaidziņš, A.Vircavniece, V.Vitols.

Tukuma novada kultūrvēsture.

I grāmata.

1996.

Atbildīgais redaktors: A.Ozola.

Sastādītājs: A.Ozola.

Datorsalikums: J.Bārdiņš.

Teksta ievadišana: I.Kaktiņa, I.Smuškova.

Teksta redaktors: R.Riekstiņa.

Ilustrāciju atlase: A.Rumbēna, I.Runkovska, I.Smuškova, I.Znotiņa

BaltGaramond garnitūra.

Iespiesta tipogrāfijā "UNIVERSUMS A".

© Tukuma muzejs.

Grāmata ievietota attēli no Tukuma muzeja fondiem un zinātniskā arhīva.

Ievads

Folklorā

Z.Bogdanova .	Teikas Tukuma novadā.	2
	Teikas par vietu nosaukumiem un reljefu.	
	Teikas par nogrimušām pilīm.	
	Teikas par muižām un baznīcām.	
	Teikas par kungiem.	
	Teikas par burvjiem, spokiem un aprakto naudu.	
	Teiku vākšana.	

Arheoloģija

A.Ozola, L.Šulca.	Par lietām, kas ir zem mūsu kājām.	9
L.Šulca.	Tas bija toreiz.	11

Vēsture

V.Vītols.	Kandavas ordeņa pils.	14
	Livonijas ordeņa laiks (1253.-1561.).	
	Kurzemes un Zemgales hercogistes laiks (1561.-1795.).	
A.Ozola.	Ieskats Tukuma vēsturē.	15
V.Vītols.	Muižu veidošanās Tukuma novadā.	18
	Muižu tīkla veidošanās.	
	Kurzemes un Zemgales hercogistes laiks.	
I.Ozoliņa.	Vai Muiža gatava?	20
A.Ozola.	Durbe cauri gadsimtiem.	21
V.Vītols.	Kas tas ir - pagasts?	26
V.Vītols.	Aprīņi un pagasti.	28
V.Vītols.	Zentene gadu gaitā.	29
V.Vītols.	Līvenu dzimta novadā.	30
Z.Bogdanova.	Krogi.	31
	Krogs - patvērums ceļotājiem.	
	Steidzīgi, steidzīgi, pa dienu un nakti...	
	Svarīgi darījumi tika kārtoti krogā.	
	Tur dzer kungi, tur bajāri, zeme rīb dancojot.	
	Īstas teātra izrādes - krogos.	
	Krogs - netikumu veicinātājs.	

L.Simsons.	Tautas vara dzīves jauncelsmei.	33
V.Vītols.	Kā notika deportācija 1940. - 1941. gadā.	34
V.Galveniece.	Manas pagātnes atmiņas.	35

Izglītība

A.Ozola.	Irlavas skolotāju seminārs.	37
S.Krastiņa.	Dzirčiema pagasta vēstures lappusēs ielūkojoties.	43.

Kultūra

J.Timma.	Pirmo latviešu vispārējo dziesmu svētku virsdiriģentu Jāni Bētiņu atceroties.	46
A.Vircavniece.	Ernests Birznieks - Upītis tautas atmiņā.	47
Z.Bogdanova.	Birznieku dzimta pirms un pēc pasaules kariem.	48
Z.Bogdanova.	E.Birznieka - Upīša dzimtas lappusīte.	50
Z.Bogdanova.	Zemnieka dēls ar zinātnieka grādu.	52
I.Ozoliņa.	Rainis un Durbe.	53

Māksla

I.Runkovska.	Māksla Tukumā.	55
I.Runkovska.	Mākslinieki Tukumā.	63
E.Rumba.	Dzīvesprieka apliecinājums - krāsās.	69
A.Rumbēna.	Kārlis Neilis par gleznotājiem un Tukumu.	70
A.Rumba.	Tukuma keramikas vēsture.	72
A.Vaidziņš.	Aizmirstu tradīciju lokā.	74
T.Haļāpina.	Tukuma muzejam - 50.	76

Dārgo lasītāj,

Šo grāmatu Tukuma muzeja zinātniskie darbinieki rakstījuši vairāk kā trīsdesmit gadus. Patiesību sakot, viņi pildījuši savu pienākumu - pētījuši novada vēsturi, un nekad nav uzdrošinājušies sapņot par grāmatu. Sākumā trūka informācijas, vēlāk - naudas.

Tuvojoties muzeja 60 gadu jubilejai, pārskatīju zinātnisko arhīvu, kurā uzglabāti daudzi un dažādi pētījumi. Daļa no tiem publicēti, citi savus lasītājus vēl tikai gaida. Arī šajā "Rakstu" krājumā ievietota tikai daļa no pārsteidzoši bagātā darbu klāsta. Lai sniegtu pēc iespējas plašāku ieskatu mūsu novada kultūrvēsturē un iepazīstinātu ar muzeja speciālistiem, raksti nav pārstrādāti; tie ir tādi, kādus autori tos savulaik uzrakstījuši. Ceram, ka Jums nebūs garlaicīgi tos lasīt.

Agrita Ozola, Tukuma muzeja direktore.

1996.gada 5.janvārī.

Folklorā

TEIKAS TUKUMA NOVADĀ

Z.Bogdanova.Publicēts pirmo reizi.

"Gan nebūs nekad neizdibināms, kad latviešu tauta savām teikām, pasakām pirmo reizi šupuli kārusi un sirdi uzņēmusi, bet sirms vecums viņām ir, tas nenoliedzams. Paaudzes nāca, paaudzes gāja, bet šo mantu neviens kapā līdzī nepēma - bērni un bērnu bērni glabāja tālāk, zinādami, ka šinīs stāstos tēvutēvi iezīmējuši savus uzskatus par cilvēku dzīvi šai saulē un par tālāku dzīvi viņā saulē, t.i., ka cilvēka gars nemirstams." (A.Lerhs-Puškaitis.)

Jau kopš 19.gadsimta otrās puses, kad tika uzsākta teiku pierakstīšana, vēlāk arī pētīšana, tas ir neatsverams materiāls gan vēsturniekiem, gan ģeogrāfiem, gan valodniekiem. Arī Tukuma muzeja ikdiena cieši saistīta ar šo folkloras žanru, parasti gan papildinot un ilustrējot vēstures likoļus. Bet vai vienmēr varam atšķirt iztēli no patiesā? Un varbūt ir uzrakstāma novada vēsture teikās?

TEIKAS PAR VIETU NOSAUKUMIEM UN RELJEFU

Tukums, Engure, Kulvēni, Slampe un Tume, Zemīte, Strutele un Rindzele, Smārde un Rideļi - cik grezni skan novada vietvārdi! Valodnieki vārdu cilmi meklē libiešu, kuršu un citās valodās, bet tautas skaidrojums teikās ir daudz aizraujošāks. Par Tukuma (libiski tas nozīmējot - kaudzes kalns) nosaukumu teikts:

"Senos laikos tagadējā Tukuma vietā bijusi maza mājiņa, kurā dzīvojuši vecītis ar veceniti. Viņiem piedzimis mazs puisēns. Pēc kāda laiciņa viņi gribējuši savu bērniņu nokristīt, bet nav bijis neviens, kas stāv kūmās. Sieviņa teikusi uz vīru: "Ej pa ceļu, kuru pirmo satiec, saki, lai nāk stāvēt kūmās! Vīrs paklausījis un gājis pa ceļu, saticis lapsu. Vīrs sacījis uz lapsu: "Tu kūms, tu kūms!" Lapsa bijusi ar mieru un gājusi stāvēt kūmās. Dēlu

nokristījuši Tukūmu. Tā sākuši cilvēki celt mājas šai apgabalā un iznākusi pilsēta. Šo pilsētu nosaukuši par Tukumu."

Uz austrumiem no Tukuma - gleznainais Valguma ezers, tur esot "noslikusi kāda meita Valga. Tā Valguma ezers dabūjis viņas vārdu."

Asociācijas izraisošs ir arī Matkules nosaukums:

"Vecos laikos Matkulē bijis ļoti nikns kungs un vēl niknāks vagars. Ļaudis no vakara vēl vairāk baidījušies nekā no kunga. Reiz kungs sūtījis vagaru ar vairāk vīriem uz pilsētu ar labību. Vagaram iedevis kuliti, lai pilsētā nopirktu matu (mats jeb mašs ir mēriņš - katla veidā, dažādā lielumā. Sevišķi senāk melderi lietājuši, ņemdami maļamas naudas vietā tādu matu ar miltiem.) Vagars arī to nopircis un iebāzis kulītē. Mājas braucot, kāds no vīriem apskatījies, ka arī viņam mats noderētu ēdiena vārīt. Domāts - darīts. Vagars, matu vairs ratos neatrazdams, tā sašutis, ka apsoliņies atriebties. Pēc kādām dienām viena kalpa sieva iet uz muižu pēc miltiem. Tiklīdz kā sieva iedeва vagaram kuliti, vagars

pazīst, ka tā ir tā pati kulīte, ko kungs iedevis matu pārvest. Vagars licis atsaukt kalpu uz muižu un pēris to tik ilgi, kamēr bijis pagalam. Kad prasījuši kalpa sievai, kādēļ to perot, tad šī tik atbildējusi: "Mats kulē! No tā laika arī muiža dabūjusi vārdu "Matkule," tā stāstījis Puķīšu Fricis.

Savukārt Irlavas vārds skaidrots šādi:

"Vecos laikos bija uzcelta kāda pils. Pie pils piecelta pirts. Pilij nebija vēl vārda. Vakarā ienācis vecs vīriņš un lūdzis naktsmājas. Šie arī devuši. Tovakar bijusi arī izkurināta pirts. Vecītis arī aizgājis uz pirti. Pirti iegājis, viņš prasa, vai pērties arī varēšot dabūt. Pirts iemītnieki atkārtājuši vairākas reizes: ir lāva, ir lāva. Vecītis nomazgājies, izgulējies un no rīta gājis tālāk. Iegājis citās mājās, tas izstāstījis visu par pirti un atkal atkārtojis vairākas reizes: ir lāva, ir lāva. Tā pamazām tautā iegājis vārds "Irlava". Vēlāk jauno pili arī saukuši par Irlavu."

Vietu nosaukumu rašanās teikās skaidrota kā cilvēku darbības rezultāts, citādi ir ar novada ezeriem, to saliņām, upēm, kalniem. Te galvenā loma piešķirta velnam.

Tukums. 20.gadi.

Tukuma ezers. 1940. gads.

Teikām apvīta Abava, kuras apkārtnē par Kurzemes Šveici dēvēta. Kāpēc skaistās Abavas pietekas Amula un Imula tek tik tuvu kopā? "Aiz Pūces kroga un Matkules Strīķu mājām saiet Abavas pietekas Amulis un Imulis uz kādiem trīs simti soļiem tuvu kopā. Veci ļaudis stāsta, ka te vells, gribēdams abas upes salaist kopā, jēmies sagrābt starpā atronamo zemi starp saviem lieliem nagiem un aiznest projām. Kad tas bijis to zemi starp abām upītēm ar abām rokām no katras puses sagrābis, šo grābienu jau labi cieti sakampis un uz augšu pacēlis, te padziedājis gailis, un vells nu atstājis grābienu tādu, kāds tas vēl šodien tur redzams."

Abavā pie Rēdnieku mājām redzama maza saliņa: "(Velns) aizgājis uz pakalni, sācs grābt klēpē zems un ness un bērs Abavē, gribēdams aizdambt Abov, lai Rēdniek noslikst par to, ka trīs deviņ lietvaiņ krusts uzvilks uz rijs durim. Ness un ness liels klēps, lai ātrāki aizdambt Abov; bijis jau gandrīz aizdambejs, te vellam par nelaim iedziedies gails un bijis jābēg prom... Ūdens zem gandrīz viss aizskalejs prom, tik bišķin vel pirms klēp atstājs, neskalejs prom."

Arī Dzirciema ezera saliņa esot velna nesta. Šoreiz velnu iztraucējušas Dzirciema baznīcas zvana skaņas. Savukārt Pienavas purvs esot velna pazudusi tupele.

Izcelšanās teikās par novadu sastopams arī populārais motīvs par ezera lidošanu:

"Tukuma ezers lidojis trīs dienas pa gaisu, zivis būrušas ārā. Ļaudis Tukuma baznīcā lūguši Dievu, lai neuzkrit uz baznīcas. Ezers tad nokritis savā tagadējā vietā."

"Par Jumpravas ezeru. Meitas pļavā grābušas sienu. Jumprava viņas vaktējusi. Meitas teikušas: Re, kur jumprava nāk! Uzreiz nokritis mākonis no gaisa."

"Kā radies Valguma ezers? Meita grābusi sienu un gribējusi nodzerties. Teikuse, ka kāds valgumiņš būtu. Tai bridī tūce, kas bijusi virsū uzgājusi, nogāzusies lejā. Tai vietā radies Valguma ezers."

Tā vairāk nekā 10000 gadu tālā ļaudīm neizprotamā relfefa veidošanās ieguvusi spilgtumu un konkrētību tautas iztēlē.

TEIKAS PAR NOGRIMUŠĀM PILĪM

Zemes ap Baltijas jūru apdzīvotas, sākot ar vidējo akmens laikmetu. Kuršu un libiešu apcietinātās mītņu vietas - pilis tika nopostītas, kad 12.-13.gadsimtā Latvijas teritorijā iebruka krustneši. Taču tautas atmiņā saglabāti stāsti par pilskalniem.

Buses pilskalns. 30. gadi. V.Kronberga foto.

Teikās norādīts, ka senās pils nogrimušas dažādu iemeslu dēļ; cīņā pret ienaidnieka pārspēku nogrimst Buses pils. "Buses pilskalnā senos laikos bijusi stalta pils."

Bet, kad ienaidnieki aplenkuši pili, tā pa nakti bijusi iegrimusi kalnā. Tikai vēlāk kalna galā atraduši caurumu. Ja šinī caurumā ielaiduši pili, tā pēc kāda laika izpeldējusi Imulas upē."

Līdzīgas teikas ir arī par Milzkalnes pagasta Milzu kalnu un Kandavas pilskalnu. Pēc kāda veca latvieša stāstījuma 1859.gadā pie rakstīta teika par Jaunpils Karātavkalnu: "Netālu no Jaunpils Kurzemē atrodas pakalni virkne - sauktie Kartavu kalni, kas ar saviem mežiem, dziļām ielejām piešķir viducim dzejisku nokrāsu. Te reiz stāvējusi - kā teika stāsta - senlaikos liela, varena pils, ilgi priekš tam jau, kad tagadējo pili cēla. Pili dzīvoja bagāts, varens virsāitis; viņa laikā nedabūja neviena asara nobirt uz nabaga ļaužu tūrmēm, jo visur viņš bija ar palīdzību klāt; pat no tālienes malu malā nāca ļaudis bēdu dienas pie viņa - viņš palīdzēja visiem. Bet tas viss sen, sen atpakaļ. Tad atnāca vācieši, tie pildīja laukus spēcīgu, cīņas spējīgu kareivju likiem, nobradāja sējumus zirgu pakaviem, atklīmstēja meži aiz sievu, bērnu vaimanām - bēdu laiki bija uznākuši. Labais virsāitis nejaudāja palīdzēt - svešinieki bija apsēduši viņa pili. Bet debesu vara izplēta rokas pār viņu un viņa kareivjiem, viņu nedrīkstēja kaut, viņu, savas tautas krietnāko vīru. Dziļi kalnā viņu nogremdēja ar visiem kareivjiem, ar pili, mantām..."

Pils nogrimšanas iemesls var būt arī dažādi ētiska rakstura pārkāpumi: ceļniekam netiek atvērti vārti, ļaudis naidīgi un nesatīcīgi. Par Kandavas pilskalnu teikts: "Pili valdījis ļoti bargs kungs, kas turklāt bijis ļoti skops. Nevienam nabadziņam tas nenovēlējis paēst. Reiz svētku vakarā, kad kungs pašlaik sēdēja pie galda, pie tā ienāca vecs vīriņš un lūdza paēst. Bet kungs dzina nabadziņu prom. Tad nabags palicis dusmīgs un teicis: Ne tu man devi, ne tu pats vairs ēdisi! Un, kā nabags šos vārdus izteicis, tā pils nogrimusi."

Teikās aprakstīta dzīve nogrimušajās pilīs pazemē, tā līdzīga virszemes dzīvei. Tukuma kalnā nogrimušajā pili "...tāda pati pasaule", kā virszemē. (...) Viss mirdzējis zeltā, sudrabā, dimantā. "Pazemes ļaudis reizēm apciemo cilvēkus virszemē, paēdina izsalkušos. Busē "ik dienas no pilskalna pacēlusies dailava, kas ganiņu cienājusi gardiem ēdieniem

un dzērieniem un teikusi, ka tad, kad viņš būšot piecpadsmit gadu vecs, nogrimusi pils pacelšoties virs zemes un tad kļūšot par ķēniņu. Tikai nevienam neesot brīv neko stāstīt. "Ari virszemes cilvēki var nokļūt pazemes pilis - vai nu nolaižas pa virvi izpēti virs zemes redzamu caurumu, vai tiek aicināti veikt kādu uzdevumu. Nogrimušajā Jaunpils pilī, kur sieviņa ziditāja iegājusi, "bijušas tādas lielas istabas, zāles ar dārgām mēbelēm, tik cilvēku nav bijis. Saule un mēness arī spīdējuši iekšā. Sieviņa pazīdījusi bērnu, un viņai ļoti samaksāts: dabūjusi gaļu, putraimus un citas ēdamas lietas. "Pazemes ļaužu labestība pret zemes cilvēkiem izbeidzas, ja netiek izpildīts viņu lūgums: "Nevienam cilvēkam neteikt, kur bijusi, ko darijusi."

Teikās saglabāta ticība, ka nogrimusi pils var uzcelties. "Spirgus pils vietā divas nedēļas pēc tās nogrimšanas parādījies akmens stabs ar svešādiem rakstiem. (...) Pareģi stāstījuši, ka pils atkal pacelšoties, ja tik atradīšot kādu cilvēku, kas mācēšot tos rakstus lasīt, bet pēc kāda laika šis stabs atkal nogrimis."

Ir vairākas teikas par Jaunpils pils uzcelšanu: "Kādreiz kāds vīrs gulējis gultā, viņam kāds iedevis dziesmu grāmatu un teicis: "Ej uz to kalniņu, kur kādreiz nogrimusi vecā pils, un dziedī to dziesmu, kuru es tev parādīju." Vīrs tā arī darijis. Tikko viņš nogājis pie uzkalniņa un sācis dziedāt, sākusi celties augšā nogrimusi pils. Bērni un sievas klieguši tik briesmīgi, ka vīrs sabaidījies, nosviedis dziesmu grāmatu zemē un aizbēdzis mājā. Vecā pils atkal nogrimusi."

Zīmējums no Pauluči albūma.
V.Vitola fotokopija.

Par Jaunpils pili teikts arī, ka "Ziemassvētku naktī pulksten divpadsmitos kāda rupja balss saucot Reķim: "Vai Jaunpils gatava?" Katrreiz vajadzējis teikt, ka nav gatava. Ja teiktu, ka ir gatava, tad Jaunpils būtu nogrimusi, bet vecā pils uzcelusies."

Diemžēl teikās dotie nosacījumi nogrimušas pils uzcelšanai nekad

nav izpildīti, - pils tā arī paliek pazemē. Bet atkal un atkal tiek stāstīta teika, un tā mums ir palīdzējusi un palīdzēs visgrūtākos laikos: "Jaunpils pils sava virsaiša vārdu uzticējusi kādam kokam, kurš savus ēnainos zaros bija izpletis pār pakalni virsu; viņš izauga no vecās pils vārtiem, un saknes tam sniedzās dziļi vecajos mūros iekšā, un viņa zaros palaikam brīnišķīgi skanot, šalcot. Tiem, kas klusumā ieklausās, šis koks čukstēdams pasaka senā virsaiša vārdu; jau gadsimtenus viņš šo vārdu šalc, čukst, bet neviens nespēj to pakal izrunāt. Bet vienreiz viņš runās skaņi, skaidri, tauta uzklaušdamās viņu sadzirdēs un senā tikamā virsaiša vārdu paudis gaviļēdama pa visu zemi. Tad jaunā pils nogrimis, bet vecā pacelsies kā burvju spēkā atkal saules gaismā. Senais virsaitis tad parādīsies savā agrākā diženumā, varenībā un svētīdams apstaigās novadu. Teit, savā vecā pilī, viņš tad no jauna nesīs taisnību, svētīs, palīdzēs un piedos padomus."

TEIKAS PAR MUŽĀM UN BAZNĪCĀM

Uzsākta 14.-15.gadsimtā ar muižu veidošanos, līdz pat 20.gadsimta sākumam turpinās mūra piļu, muižu un baznīcu celtniecība un pārbūve. To varenība un skaistums pretstatāms latviešu zemnieku pieticīgajam dzīves veidam.

Viena no vecākajām viduslaiku ordeņa pilīm, kas saglabājusies apdzīvojama līdz mūsdienām, ir 1301.gadā celtā Jaunpils pils ar slēgto pagalmu. 1928.gadā tā raksturota šādi: "Pils mūri 7 pēdu biezi, istabas atstāj drūmu un smagu iespaidu. Sākumā pils piederējusi ordenim, vēlāk - Reķu dzimtai. Zem viduslaiku masīvās celtnes atrodas milzīgi pagrabi, kuros, pēc vecu ļaužu nostāstiem, izpildīti nāves sodi pie latviešu dzimtlaudīm. Līdz pat pēdējam laikam kādā no pils pagraba nodalījumiem glabājies bendes klucis ar cirvi un pie sienas pievažots ģindenis. No pils uz baznīcu ved apakšzemes eja, kura vēl labā stāvoklī, tāpat kā visa celne." Pils vairākkārt pārbūvēta. Teikās atspoguļota Jaunpils celtniecība: "Reķim bijusi jātaisa pils, bet viņš nevarējis ar saviem darbiniekiem to uztaisīt: ko pa dienu uztaisījuši, to naktī Velns noārdījis. Un Velna Reķis iedomājies, ka vajag no

Velna atpirkties, un viņš līcis iemūrēt dzīvus cilvēkus mūros. Ar to varējis pili uztaisīt." Citā teikā stāstīts, ka "pils sienās esot iemūrēti daudzi cilvēki". Teikas brīdina, ka Jaunpils pils nogrimis, kad tā būs gatava: "Jaungada naktī pulksten divpadsmitos Jaunpils ezera ūdens sākot kustēties un iznākot mazs rūķītis un jautājot: "Vai pils gatava?" Bet tornī balss atbildot: "Nav!" Tad katru gadu Jaunpili taisa kādu māju, vistu kūti vai sauņu būdu. Ja tornī atbildēs: "Ir gatava," - tad pils nogrimis, bet celsies augšā Kartavu kalna pils.

Jaunpils baznīca. 20. - 30. gadi.

Līdzīga teika ir arī par Spirgus muižu (celta 19.gadsimtā, īpašnieki Betiheru dzimta, 1920.gadā muiža ar parku piešķirta Goldenam): "Spirgus barons cēlis jaunu muižu nogrimušās vietā. Katru gadu viņam prasīts, vai muiža gatava. Barons atteicis, ka nav gatava, jo bail bijis, ka atkal to nenogremdē. Tā barons cēlis katru gadu pa ēkai klāt, un tai vietā izcēlies vesels ciems."

Līdzīgi muižām arī baznīcu celtniecība bieži bijusi sarežģījumiem pilna. Džūkstes baznīca sākotnēji izraudzītā vietā - preti muižai - nav uzcelta, jo "aizveduši jau vienu lielu akmeni, kuru gribējuši likt baznīcas priekšnamā par grīdu. Bet, kā pa dienu aizveduši, tā tas naktī atnācis atpakaļ tur, kur vēlāk baznīcu uzcēla." Irlavā, baznīcu ceļot, "cik nu klausinieki akmeņus pa dienu svedausi kopā, tik Velns pa nakti izjaucis". Arī Pūrē preti muižai augstāk par logiem baznīcu nav varējuši uzbūvēt - tā naktī div-

padsmītos sabrukusi. "Kungs palicis dusmīgs un atstājis baznīcas būvēšanu. Šo gabalu ap apburto baznīcu kungs atstājis priekš kapiem. (...) Vēlāk kungs uzcelis tagadējo Pūres baznīcu."

Bet ne vienmēr baznīcas vieta meklēta citur: "Ļoti sen apakaļ ir celta Lestenes baznīca. Lestenes baznīcu ir bijis pavisam grūti mūrēt, jo līdz strādājis kāds ļauns gars. Cik mūrnieki pa dienu uzmūrējuši, tik ļaunais gars pa nakti ir nojaucis. Tad ļaudis ir sacījuši, ka vajadzīgs iemūrēt kādu dzīvu cilvēku, varbūt tad ļaunais gars vairs nejauc baznīcas mūri. Kādā svētdienā pēc sprediķa mācītājs līcis vīriem samest cepures, bet sievietēm lakatus vienā kaudzē. Tad mācītājs no lakatu un cepuru kaudzes paņēmis vienu lakatu un vienu cepuri. Viņš sacījis, kam šis lakats un šī cepure pieder, to vajadzēs iemūrēt baznīcas mūrī. Cepure piederējusi kādam no baznīcas mūrniekiem, bet lakats kādai jaunavai. Pēc tam mūrnieks un jaunava sasieti ķēdēm un iemūrēti baznīcas mūrī pretim dievgaldam. Tad baznīcu varējuši uzmūrēt." Citā teikā apgalvots, ka iemūrēti divi piedzirdīti strādnieki, pie galda sežot.

Lestenes baznīca celta 1670.-1709. gadā G.Firksa valdīšanas laikā. Vienlaikus ar ēkas būvi veidots arī tās interjers. Ja baznīcas celtnieka vārds nav zināms, tad jo slavens ir kanceles, altāra, ērģeļu prospekta autors - tas ir tā laika izcilākais Kurzemes skulptors N.Sefrenss ar saviem mācekļiem. Baznīca - neatkārtojams baroka laikmeta piemineklis. Tās iekārta aprakstīta ne vien B.Vipera grāmatā "Latvijas māksla baroka laikmetā", bet arī teikās. "Lestenes baznīca kādus pāra trīs augumus atpakaļ bijuse iztaisīta dikti smuka: viss ar zeltu, spīdējušas bildes un rāmji. Visi apbrīnojuši. Bijušas iztaisītas tādas lelles uz drātīm, kas augšā pie ērģelēm spēlējušas vijoli, tāds liels, melns ērglis plivinājis spārnus." Un teika par baznīcas celtnieku: "Lestenes baznīcu cēlis kāds latviešu dzimtcilvēks, kuru kungs ir laidis ārzemēs mācīties. Viņas celšana ilgusi septiņus gadus, un uzcelta tāda, kādas otras Latvijā nav vēl arī tagad. Kad baznīca ir bijusi gatava, viņa ir bijusi brīnišķīgi skaista. Rotāta ar bezgala daudz izgrieztiem tēliem. Ērģeles spēlējot, ķēniņš Dāvids spēlējis kokli, ērglis cilājis spārnus un vēl daudz citi tēli kustējušies.

Visi baznīcu ļoti apbrīnojuši, bet meistars sacījis: "Tas ir mans pirmais darbs, nākošo uzcelšu vēl skaistāku." Un teikās tradicionālā izrēķināšanās ar meistardarba veicēju: "To dzirdēdams, dzimtkungs, kurš bijis ļauns un skaudīgs, līcis izdurt meistaram acis. Meistars dabūjis to dzirdēt un lūdzis atļauju vēl pēdējo reizi ieiet baznīcā. Viņam tas arī atļauts. Viņš iegājis un samaitājis mehānismu tā, ka tēlu kustēšanos nevar atjaunot vairs neviens tagadējais meistars. Pēc tam viņam izdurtas acis."

Lestenes baznīca. 60. gadi.

Teikā atspoguļojumu radis arī 1747.gads, kad Lestenes baznīcas tornī iespēris zibens un tas dedzis. "Lestenes baznīcai kādreiz bijis ļoti augsts tornis, kas maldinājis uz jūras zvejniekus. Pie katras nelaimes zvejnieki teikuši: "Kad pērkonš to nospertu! Pērkonš paklausījis zvejnieku lūgšanas un torni nospēris. Lestenes kungs gan gribejis torni atjaunot, bet velti - kā tornis bijis atjaunots, tā Pērkonš atkal nospēris. Tā tornis nosperts kādas četras reizes. Kungs brīnījies, kāpēc Pērkonš tieši baznīcas torni nospēris. Tikai kādreiz iebrāucis vietējās jūras zvejnieks un pastāstījis kungam to, kādēļ Pērkonš esot torni nospēris. No tā laika tornis vairs nav atjaunots ar smaili, bet palicis mazs, jo kungs baidījies nokaitināt Pērkonu, kas varētu nospert viņu pašu."

Redzams, muižas un baznīcas, lai cik varenas un stipras, tomēr teikās rādītas neaizsargātas pret Velnu, Pērkonu, pret tautas brīvības ilgam.

TEIKAS PAR KUNGIEM

Soda priedes, Karātavu jeb Kāķa kalni, Elles kalni, Moku kambari - tik daudz kur novadā sastopami šie nosaukumi! Tikai ar nežēlību var turēt paklausībā brīvu garu, tas bargu kungu vienīgais ierocis.

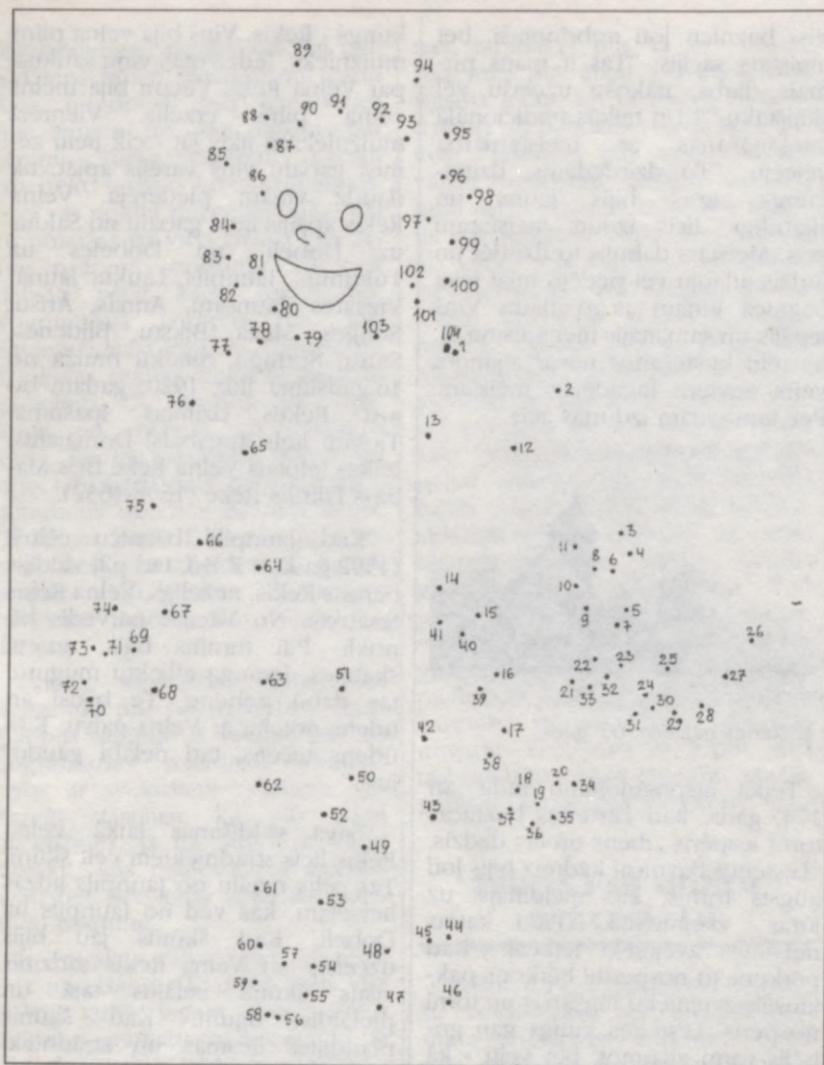
Daudzkārt teikās minēts barons Reke, iesaukts par Velna Reķi. "Jaunpils muižā valdīja bargs

kungs - Reķis. Viņš bija velna pilns muižnieks. Iedzīvotāji viņu saukuši par Velna Reķi. Viņam bija melns velna pilns ērzelis. Vienreiz muižniekam likts jāt - cik lielu zemes gabalu viņš varējis apjāt, tik daudz viņam piederēja. Velna Reķis apjājis lielu gabalu no Saldus uz Dobeli, no Dobeles uz Tukumu." Jaunpils, Lauku, Jaunā, Viesates, Jaunsātu, Annas, Ārišu, Reņģes, Meža, Bikstu, Blidenes, Stūru, Sprīngu, Smuku muiža no 16.gadsimta līdz 1920. gadam bijusi Rekes dzimtas īpašumā. Tiešām liels apgabals! Domājams, teikās tēlotais Velna Reke bijis Matīass Dītrihs Reke (1608-1652).

"Kad Jaunpils baznīcu cēluši (1592.gadā. - Z.B.), tad pili valdījis barons Reķis, nežēlīgs, Velna Reķis iesaukts. No Vācijas pārvedis binokli. Pili tornītis bijis. no tā skatījies. Ierauga atliektu muguru, tas dabū pērienu. Te bijusi arī ūdens noteka ar Velna galvu. Kad ūdens tecējis, tad nelabi gaudojusi."

"Savā valdīšanas laikā Velna Reķis līcis strādniekiem celt šķūni. Tas celts netālu no Jaunpils līdzās lielceļam, kas ved no Jaunpils uz Dobeli. Kad šķūnis jau bijis uzcelts, tad Velna Reķis sadzinis visus šķūņa cēlājus tajā un pielaidis uguni. Kad šķūnis plandījies liesmās un strādnieki iekšā vaidējuši, Velna Reķis staigājis ap šķūni un sildījis rokas. Viņš teicis: "Rau, kā manas pelītes čīkst." Viņš noskatījies, kamēr jaunceltais šķūnis nodedzis līdz pamatiem." Līdzīga teika ir arī par Zviedrijas kara laikā sagūstītajiem 300 zviedru karavīriem.

Apmēram 6 km no Jaunpils atrodas Elles kalns - arheoloģijas piemineklis, nocietināta senvieta. "Laukmuižas barons tur agrāk turējis divus cilvēkus - vīru un sievu - vergus, kā mērkaķus. Tiem nav bijis brīv sevi apkopties, nebija brīv ne matas, ne nagus griezt. Tur bijis iekšā galīgi tumšs. Kad kādreiz baronam sabraukuši ciemiņi, vergi vesti rādīt. Pie pils bija tāds laukums, tur vergiem bijis priekšā jādanco. Kungi sēdējuši pie pils un skatījušies." Jaunpils pagasta Karātavu kalnā vergu laikos kārūši cilvēkus. Galviņkalni savus nosaukumus dabūjuši tā: "Jaunpils Vella Reķis tos cilvēkus, kuri kaut ko nodarījuši, līcis ierakt dzīvus bedrē ar galvām ārā. Tad citi nākuši ar ecēm un braukuši pāri viņu galvām."

Spēle bērniem. Autore I.Sniškova.

Lestenes baznīca. 40. gadu beigās.

Teikās vairākkārt minēti baroni Firksi: "Baroni Firksi Lestē savus ļaudis strāpējuši ar knūtām pie spirts brūža. Lielmāte bijusi laba un nav varējusi paciest ļaužu

mokas, tāpēc vēlāk sāka strāpēt Kāķu kalnā. Tā Kāķu kalns dabūjis savu nosaukumu." Lestenes muižā aiz kalpu mājām ir uzkalniņš ar

mazām priedītēm - te cilvēki sodīti, tāpēc priedītes nav augušas lielākas. Lestene līdz 17.gadsimtam piederējusi pie Jaunpils. 1669.gadā Reke Lesteni pārdod savam svainim - poļu pulkvedim Georgam Firksam, kas ir hercoga Jēkaba sūtnis Francijā. Pēc G.Firksa nāves Lesteni manto viņa dēli. Teikā minēts, ka Lestenes pēdējā barona tēva tēvs šausmīgi cilvēkus pēris, bet, kad nopēris vienu nevainīgu, pats kļuvis aklš.

Līdzīgi Jaunpils Velna Reķim, arī Firksam bijusi grūta aiziešana aizsaulē. Viņš "dzīvodams bijis liels burvis", "bijis briesmīgs vilkacis", "bet, kad tad miris, tad bezgala grūti mocījies: drīzi brēcis kā āzis, drīzi māvis kā telš - visi kauli miltos sabertzi viņam". Kad viņš apglabāts, ļaudis runājuši, ka "zārkā vecais barons nemaz nav bijis. Zārkā bijuši tikai akmeņi, bet pašu veco baronu Velns aizrāvis uz elli, jo tas visā dzīvē bijis liels burvis un skrējis par vilkati, nodarīdams lielu postu saviem kaimiņiem."

Nejauki muižkungi bijuši arī Pūrē, Pienavā. Burvis bijis Struteles muižkungs, kas pēc nāves spokojes, līdz kalpa puisis Ansis muižu no spoka atpestījis. Arī Zantes muižkunga cienmāti pēc nāves Velns uz elli aizrāvis, un apglabāts tukšs zārks.

Teikās redzams, ka ļaunam cilvēkam grūta aiziešana, ka nežēligam kungam nav vietas aizsaulē.

TEIKAS PAR BURVJIEM, SPOKĒM UN APRAKTO NAUDU

Lidzās vēsturiskajām un izcelšanās teikām plaša ir mitoloģisko teiku grupa, kas pēdējos 50 gados nav publicēta un ļoti maz pētīta. "Vecos laikos pasaule bija daudz jaukāka nekā šodien," - tā sākas kāda teika. Vecos laikos ļaudis ticēja, ka lidzās dzīvei šai saulē pastāv aizsaules dzīve. Mitoloģisko teiku "galvenais satura un sižeta kodols ir abu šo pasaulu pārstāvju sastapšanās".

Teikās pausts uzskats, ka pēc cilvēka nāves viņa dvēselīte atstāj ķermeni, aizceļo uz velu valstību: "Tiklīdz kāds mirējs beidza elpot (izdzīsa) - atvēra logu, lai dvēselīte tiek laukā." Ja dzīvots krietni un godīgi, klusajā rudens velu laikā tiks gaidīts un mielots, ja nelietīgi -

nebūs miera aizsaulē - te pamats teikām par vilkačiem, vadātājiem, raganām, pūkiem u.c. māņiem jeb spokiem. Nelaikā aizgājuši - nozūmēta dvēselīte netiek veļu valstībā, līdz tai noteiktais dzīves laiks pagājis, - teikās runāts par lietuvēniem.

Izplatīts sižets par cilvēkiem, kas varējuši veļus redzēt: "Plieņu pagasta Čigaiņos dzīvojuši vecā Māle, kas nevarējusi iet bērēs, jo bijis riebiģi tur būt: redzējusi starp bērniekiem arī miroņus. Tie ēduši līdz ar bērniekiem, no tiem pašiem traukiem un staigājuši pa galdiem. Starp miroņiem bijis arī tikko apglabātais. Tas visu darijis līdz citiem miroņiem. Ļaudis stāsta vairākus šādus gadījumus, kur zināms cilvēks nevarējis aiz šī iemesla iet bērēs. Tie esot dzimuši lielā piektā." Pie vecajiem Rideļu kapiem klausu laikos rudzus plaujot, viss pagasts redzējis bērniekus garām paejam. Vagars sūtījis skatīties, ko glabā, bet tai dienā viens nav glabāts.

Zemītes kapsētas zvans ar zvana skaņām paziņojot par to mirēju nāvi, kuri šai kapsētā tiks glabāti.

Zemītes pils.

Teikās tēlota arī veļu darbošanās: "Bet miroņiem savā reizē kāzas lai esot bijušas. Un, kā jau nu pa vecam kāzās vairāk jāšus jājuši, tā arī tad miroņi kājām negājuši: cits jājis zirgu (tādi, kas šini dzīvē zirgus mīlējuši, labi turējuši), cits jājis kazu (tādi, kas šini dzīvē ķildīgi bijuši), cits jājis cūku (tādi, kas šini dzīvē cūcīgi bijuši) un kā nekā. Reiz viena sieviņa dabūjusi tādus miroņu kāziniekus redzēt. Vienās mājās nomiris puisis, otrās - meita, gandrīz vienā pašā dienā - kā nu kādreiz gadās. Bet mirušais puisis un mirusi meita bijuši saderinājušies, drīzumā kāzas būtu svinējuši. Nu, un, tā kā šie nu nomiruši, tā viena sieviņa, tuva radniece, gājusi Dobelē šo to bērēm iepirkt. Aiziet Dobelē - ierauga mirušo puisī. Nu tu brīnumi! - šī tā kā saraujas: "Tu taču esi miris? Kā tu gadies Dobelē?"

"Esmu gan miris! Bet tai un tai dienā, tai un tai laikā laulās manu dvēseli ar manas brūtes dvēseli Džūkstes baznīcā: kamēr tas nav noticis, mēs varam vēl pa zemes virsu izstaigāties. Un ja tu varbūt vēlies redzēt, kā mūsu kāzinieki mūs pavadīs, tad iezodies tai laikā Džūkstes baznīcā, uzkāp tornī un skaties pa torņa lodziņiem; tikai to ievēro smalki: kaut tevi neviens cits dzīvs cilvēks tur nepamanītu, un kaut tu par mums nebūtu ne brīnījiesies, ne smējiesies!"

"Labi, atnāk tā diena. Sieviņa jau agrā, agrā rītā sēž tornī. Ne visai ilgi - nāks dvēseļu kāzinieki: brūtgāns ar brūti pa priekšu skaistos, skaistos apģērbos, citas dvēseles atkal jāpakaļ: cita uz zirga, cita uz govīs, cita uz kazas, cita uz aitas, cita arī uz bezdelīgas, bet viena jāpakaļ un tā nu nemaz panākt citas. Ārē, kā jau cūkai tāda paraša: paiet, paiet soli - iegruž degunu zemē, un, ik šī nu piepeši apstājas, domā rakties, ik dvēsele cūkas mugurā saklūp uz priekšu un pa kaklu, pa galvu zemē - tā vien. Bet sieviņa par tādu klupienu drusku, drusku pasmējusies. Kā pasmējusies - viss acumirkli pazudis; nedabūjusi pašas laulības pieredzēt."

Bieži teikas stāsta par vadātājiem, ēniem jeb māžiem (P.Šmita apzīmējums, mūsdienās vairāk lietots - spoki). Vadātājs piesitoties, no Pienavas uz Džūkstes Rēpelēm ejot. Lestenē pie Unguru tilta kādreiz aita atpūrgtiem zobiem esot izskrējusi braucējam priekšā, bet pie Lestenes Pūpju kalniem liels, melns suns naktī rādīties, no rīta tā pēdas vairs nevarot uziet. Savukārt Ozolmuižas kalpu mājās istabas augšā pelēki sieva un vīrs staigājo. Spokojoties arī Smārdes pagasta Spindeļa rijā, Pūres pagasta Piķa mežā un citur. Tukumā, Zirgu ielā reizi 100 gados parādīties balta jaunava. Vairākkārt minēts lietuvēns. Tā Grenču Jaunās muižas rijā rijkurim svētā naktī uzbrucis lietuvēns maza puikas izskatā, arī Milzkalnes Līguļos, sienā gulot, lietuvēns mocījies.

Teikās teikts, ka, cilvēkam miršot, sava manta jāatstāj virs zemes, citādi tā nonāk ļaunu garu apsardzībā. 21 kilometru no Lestenes muižas esot avots, kur Lestenes kungs naudu mirdams nogremdējis: "...mierīgā saules laikā, kad ūdens esot dzidrs, varot saredzēt uz lādes sēžam skopā muižnieka dvēseli." Nauda var būt noslēpta arī purvos, ezeros, vecās ēkās,

mūru drupās, pilskalnos. Apraktā nauda paceļas virs zemes žāvēties vai nu Jāņu naktī, vai pēc septiņiem gadiem, vai pēc 100 gadiem. Tā var parādīties kā jaunava: "Lestenē, Mālu mežā esot veca aka, kur esot nogremdēts šķirsts ar naudu. (...) Meitene nākusi pa mežu vakarā. Netālu no akas vietas uz zemes kupucas sēdējusi balta jumprava un knibinājusies ap pirkstiem. Citi teikuši, ka, ja viņa būtu padevusi dievpalīgu vai labvakaru, tad jumprava - ja tā bijusi nauda - būtu sakritusi par naudas čupu."

Vietu, kur aprakta nauda, var atrast ar melnās grāmatas, pārpardes zieda palīdzību, var arī nosapņot: "Senāk grenčenieku Muceniekos viens vīrs sapņojis, lai tūlīņ ceļoties augšā un eimot uz birzi pie tās un tās egles naudas podu rakt. Vīrs atmodies, uzrāvis ātrumā balto kažokēli, paņēmis lāpstu un gājis arī. Izgājis pavārtē, ieraudzījis divus melnus suņus. Viņš domājis: "Kas man ar suņiem, lai viņi ir!" Bet suņi nākuši šim cieši pakaļ, un, kā aizgājuši birzes malā, tā abi iekērušies kažokēļa stērbelēs un noturējuši vīru, ka ne no vietas pakustēt. Vīram palicis tā nelabi, sabijies, nosviedis lāpstu un steidzies atpakaļ. Rītā tišām gājis birzē raudzīt, kas apakš tās nosapņotās egles isti būs. Aizgājis - vēl citi bijuši līdz - atraduši sivēnu pie egles saknēm ar pārgrieztu rikli."

Lai naudu izraktu, jāievēro dažādi nosacījumi - nedrīkst runāt, smieties, pārtraukt rakšanu. Lai dabūtu Lestenes muižkunga norakto naudu, "jāatstājot sieva ar diviem bērniem, lai nomirst pie šī avota. Līdzko tas būšot izdarīts, lāde tūlīt uzpeldēsot virs avota un naudu varēsot viegli dabūt. līdz šim neviens tāds gudrinieks neesot gadījies."

Buses pilskalns Imulas krastā. 1930. gadi.

Reizēm nogrimušo naudu arī izdodas izrakt, bet tā atnes racējam nelaimi vai nogrimst atpakaļ, ja netiek ziedots nabadzīgajiem vai

baznīcai: Buses pilskalnā "pirms rakšanas norunājuši, ka naudu izdalīs visiem, i bagātiem, i naba-
giem. Šķirstu arī atrakuši. Un, kad to atvēruši, tas tiešām bijis pilns ar zelta naudu. Viriem kārdinājums bijis par lielu, un tie vienojušies savus pūliņus citiem neizdalīt. Tikko to pateikuši, šķirsts aizvēries, iegāzies vēl dziļāk un bedre pati aizbirusi. No zemes apakšas kāds teicis: "Simts gadu gulēju, simts gadus gulēju vēl." Viri izbījušies un aizbēguši."

Tā teikās rasts risinājums mūšēnājam jautājumam par cilvēka un viņa mantības likteni.

TEIKU VĀKŠANA UN PUBLICĒŠANA

Gadu simteņus teikas funkcionēja mutvārdos, līdz 19.gadsimta otrajā pusē arī Tukuma novadā atbalsojās Krišjāņa Valdemāra aicinājums vākt latviešu tautas folkloru.

Latviešu pasaku un teiku tēvs Ansis Lerhs-Puškaitis (1859-1903).

E. Birznieks - Upītis. 19. gadsimta 90. gadu sākumā.

strādādam par skolotāju Džūkstes-Pienavas (1880-1883) un Džūkstes-Lancenieku (1883-1903) skolā, sāka pierakstīt pasakas un teikas vispirms Džūkstes pusē. Šo darbu vēršams plašumā, viņš kļuva arī par pirmo vēstītājfolkloras apkopotāju Latvijā. Grāmatā "Latviešu tautas teikas un pasakas" (1891-1903) septiņos sējumos

kopā ar 1900 pasakām ir arī 3300 teiku.

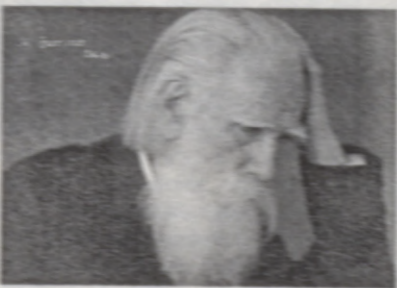
Rosīgs pasaku un teiku vācējs bijis rakstnieks un skolotājs Ernests Birznieks-Upītis (1871-1960), kura pierakstīto 1893. gadā izdod Jelgavas Latviešu biedrība - "Pasakas un teikas, kuras noklausījes iz ļaužu mutes Dzirciemā Ernests Birznieks".

Teikas Dzirciema apkārtnē pierakstījis arī Ādams Kreicbergs (1861-1933) - Latvijas armijas ģenerālis, atvaļināts 1927. gadā. Viņš bieži apmeklējis tēva mājas Dzirciemā, rosinājis folkloras vākšanai arī vietējās pagastskolas skolēnus. Viens no tālaika skolēniem - Pāvils Jansons (1874-1940 ?) arī pierakstījis teikas Dzirciema apkārtnē, vēlāk bijis žurnālists literāts (laikraksts "Sadzīve" 1906.-1907. gadā, žurnāls "Zilnieks" 1907. gadā, literāro darbu krājuma "Zvirgzdes" sastādītājs 1910. gadā, lugas "Klints" un dzejoļu autors), pagasta rakstvedis un Dirmu māju saimnieks.

Teiku iesūtītāju vidū ir arī Kārlis Birznieks (1859- ?) - zemkopis Zemītes Noņu mājās, lugas "Māņi" autors, publicējis arī periodikā. Visa viņa dzimta pazistama literārajās aprindās - māsa Sofija un Latiņa Birznieces bijušas dzejnieces, brālis Juris Birznieks - grāmatveikala īpašnieks Kandavā.

No Kandavas puses teikas iesūtījuši mācītāji A. Bernevis, A. Linde, no Džūkstes - J. Rūtentāls, E. Ēķis, daudz teiku pierakstījis Andrejs Vaskis Tukumā.

Nozīmīgs arī Tukuma ģimnāzijas audzēkņu vākums ap 1930. gadu - viņi Folkloras krātuvei iesūtījuši 132 teikas. Teiku krājums papildināts 1948. gadā, kad Zinātņu akadēmijas folkloristi otrās zinātniskās ekspedīcijas laikā savākuši 490 teikas.

K. Barons.

Dažādi novada iedzīvotāji saistīti ar teiku stāstīšanu. 97 gadus vecā Ilze Zilbārde, Trīne Ķempe, Dārta Knore, Lavīze Puze un Kaspars Čipiņš no Džūkstes, tēvs Latvijas sūtnim Lietuvā 1939. gadā Jānis Sēja, jaunpilnieki Marlīze Rumba, Jēkabs Gulbis, dzirciemnieki Frīcis Baumanis, Bille Freiberga, Ansis Grava no Anneniekiem un daudzi citi vairāk vai mazāk pazīstami novadnieki.

J. Jaunsudrabiņš.

Publicējot teikas par Tukuma novadu, tās netiek īpaši nodalītas. Tās sastopamas gan P. Šmita sakārtotajās "Latviešu pasakās un teikās", gan A. Ancelānes sastādītajās izlasēs "Vēsturiskās teikas" un "Izcelšanās teikas". Tematiskus kopojumus par Tukumu un Džūksti veidojusi vienīgi M. Viksna žurnālā "Skola un Ģimene".

Kā redzams, teikās Tukuma novads atspoguļots plaši. Daudz ir teiku par Džūksti, Lesteni, Jaunpili, Tukumu, bet atrodamas teikas arī par tikai nelielā apvidū pazīstamiem kokiem, ceļiem, plāvam, cilvēkiem. Bez jau publicētajām teikām laimējas dzirdēt arī vēl nepierakstītas, tā ka teiku vākšana, publicēšana un pētīšana turpinās un sagādās vēl daudz pārsteigumu.

Arheoloģija

Par lietām, kas ir zem mūsu kājām

A. Ozola, L. Šulca. - Publicēts "Sestdiena Muzejā" 1994. gada jūlijā.

Ik dienas mēs ejam viens otram pretim un garām, darām savus ikdienas darbus un reti atceramies savus senčus.

Un nekad neiedomājāties par lietām, ko slēpj zeme zem mūsu kājām.

Ir dzirdēts par naudas podiem, gredzeniem, ko kāds atradis, vai akmens cirvjiem, bet tas viss šķiet tāls un mūs neskarošs. Runājot par mūsu tautas vēsturi, mēs domājam par nesenās pagātnes notikumiem. Bet cilvēki mūsu zemē dzīvo jau daudzus tūkstošus gadu. Lietas, ko tie lietojuši, slēpj biezs velēnas un smilts slānis.

Viena katram zināma vieta Tukumā ir tirgus laukums. Vai varat iedomāties, ka no 6. līdz 11. gadsimtam te bijusi kapsēta? Te līdzās gulditi gan libieši, gan senie kurši. Un tirgus dienās, kad sabraucam un sanākam, un ejam pāri auto stāvlaukumam, mēs par tik romantiskām lietām nemaz nedomājam.

Tikai 1934. gadā, būvējot šo tirgus laukumu, atklājās senie apbedījumi. Arheologi L. Vankinas vadībā atsedza piecas kapavietas. Viena no apbedītajām bija bagāta libiete. Tās kapā atrastas bronzas saktas, važiņas, duncis ādas maksti un spirālgredzeni. Kāda nabadzīgāka tukumnieka kapā atrasti tikai daži darbarīki.

Jūs jautāsi, kā var atšķirt kursu no libieša. Pēc atšķirīgajām rotām un apbedījuma veida. Libieši mirušos guldīja kapā un pārsedza ar villaini, līdz dodot rotas un darbarīkus. Kurši sadedzināja un tad apbedīja. Šos kapus tā arī sauc par ugunskaapiem.

Pastāv mūžsēns strīds - vai Tukums ir Kurzemes vai Zemgales pilsēta? To laikiem neizdosies atrisināt, jo pats pilsētas nosaukums no libiešu valodas nozīmē gala zeme. Tātad robežas vieta, kur saplūst vairāku cilšu kultūras vienuviet.

Un tā - sensenos laikos, pirms 5000 gadiem, Lapmežciemā dzīvoja cilvēki. Vēsturnieki tos dēvē par pirmbaltiem. Šo ļaužu apmetne atradās grūti pieejamā vietā, aptuveni puskilometru no jūras, Siliņupes krastā. Kaņiera ezers, upe un jūra to pasargāja no ienaidnieka, kāpa - no asā jūras vēja.

Mēs īsti nezinām, kad Tukuma novadā ieradās pirmie iedzīvotāji un kur tie dzīvoja. Šobrīd senākā zināmā vieta ir Siliņupes apmetne. 1988.-1989. gadā arheologi I. Zagorskā vadībā to pētīja un atrada no akmeņiem veidotu pavardu un stabu vietas, kas iezīmēja cilvēku mājokļus, aptuveni 5000 māla trauku lauskas, krama un akmens darba rīkus, zivju un dzīvnieku kaulus un vairāk nekā 800 dzintara senlietas. Veicot koka, ogļu un augsnes putekšņu analīzes, kā arī strādājot ar radioaktīvā oglekļa metodi, noteica apmetnes vecumu. Tā apdzīvota 3.-2. gadu tūkstoši pirms mūsu ēras.

Seno cilvēku dzīves romantiku mēs tikai nedaudz varam baudīt tūrisma ceļojumu laikā, gulot teltī un gatavojot azaidu uz ugunsкура. Siliņupieši būvēja savas mītnes no apkārtne atrodamiem materiāliem: zariem, niedrēm, sūnām. Turpat līdzās bija pavards. Atrastās trauku lauskas liecina, ka cilvēki prata no māla izgatavot traukus. Tos veidoja ar rokām, līdzīgi kā bērni veido no plastilīna. Tie bija dažādi: lieli smaildibena podi, ko iesprauda zemē, lai neapgāztos, un ovālas vai apaļas bļodiņas. Trauku malīņas rotāja mazas bedrites, bet pats trauks bija ornamentēts ar svītrīnām dažādos virzienos. Lai vieglāk atpazītu, arheologi šādus rotājumus nosaukuši par ķemmesbedrišu tehniku. Šāds trauku tips bija pazīstams plašā teritorijā Eiropā.

Uzturā lietoja sēklas, saknes, sēnes, ozolzīles, meža un jūras zvēru (īpaši roņu) gaļu un zivis. Apmetnē atrastās asakas liecina, ka

galvenokārt zvejotas vai ar zivju šķēpu durts lielās zivis: lidakas, zandarti, plauži. Lietoti arī citi zvejas rīki. Starp atrastajiem koka priekšmetiem visvairāk ir priežu mizas pludiņi.

Priedes mizas pludiņi. 3. gadu tūkstoši pirms mūsu ēras.

Medību veiksmes bija atkarīgas no mednieka prasmes klusi un nemanāmi piezagties medijumam un precīzi trāpīt. Medību ieroči bija samērā vienkārši - šķēps, bultas, harpūnas (šķēps ar robotām malām), žebērķi. Lai medības veiktos, vīri nēsāja kaklā dažādus amuletus. Tie varēja būt dzīvnieku zobi, no kaula vai dzintara izdrāzta nopolēta figūriņa.

Cilti ļoti liela loma bija sievietei, jo vīri parasti devās medībās vai zvejā un mājās bija reti. Ne vienmēr viņi mājās atgriezās ar bagātu guvumu. Sieviete apmetnē bija jā rūpējās par azaidu un jānosargā uguns pavardā. Tā kā klimats nebija visai silts, sievietes gatavoja apģērbus. Rokās nēma zivju asakas vai nosmailinātus kauliņus, un no ādām tapa silti apģērbi. Aizdarei lietoja dzintara pogas, apģērbus rotāja ar dzintara un kaula piekariņiem un krellēm.

Arheoloģisko izrakumu dalībnieki Tukuma tirgus laukumā. 1934. gads.

Tukuma tirgus laukuma DR mala pēc brūga noņemšanas 1934. gads.

Pagaja vairāk nekā tūkstoš gadu, un cilvēku dzīvesveids mainījās. Dažus gadsimtus pirms Kristus dzimšanas cilvēki mācēja gatavot izturīgus dzelzs darbarikus - cirvjus, nažus, kapļus, arkla lemešus un vēl daudz ko citu. Nu varēja būt drošas mājas un augstas balķu sienas tām apkārtnē; varēja apstrādāt zemi un audzēt labību. Kūtīs mita pieradināti lopī. Šo laikmetu sauc arī par dzelzs laikmetu. Rūdu ieguva apkārtnes purvos, sevišķi daudz Engures apkārtnē. Vēl tagad tur atrodami dzelzs sāņu gabali.

Bija mainījies arī iedzīvotāju etniskais sastāvs. Pirmbaltu cilšu teritorijā lēnām iespaidās libieši (somugru cilšu grupa), un ap 4. gadsimtu no dienvidiem ienāca kurši (baltu cilšu grupa). Tas bija cilšu savstarpējo karu laiks. Ēkas būvēja drošākās vietās. Par tādām tika izraudzīti dabas veidoti, grūti pieejami pakalni ar stāvām nogāzēm, ko aizsargāja kāda upīte, ezers vai grava. Tiesa, kalna virsotnē jeb plakumā atradās tikai cilts vadoņa un tā dzimtas ēkas - pils. Vienkārošo laužu sētas atradās ap pili kalna pakājē. Laika gaitā pilskalni izveidojās par apkārtnes saimnieciskajiem, politiskajiem un administratīvajiem centriem. Vārds "pilsēta" radās tieši šajā laikā un apzīmē lielāku apdzīvotu vietu, kur ap pili daudz sētu. Katra no tām ieguva savu vārdu.

Viena no pilsētām atradās ļoti gleznainā vietā, kur, cieši kopā vīdamās, tek divas upes - Imula un Amula. Tuvodamās ietekām Abavā, tās apkārtnē līdzināmā izgauzušas dziļas gravas un radījušas acij tikamu skatu. Imulas labajā krastā atrodas varens pilskalns, kas ierīkots uz stāva zemes-

raga. No trim pusēm to apskalo upe. Ēkas tika izbūvētas uz četrām terasēm. Pilskalna rietumu malā atradās svētvieta ar diviem akmeņiem. No viena laudis uzrunāja priesteris, uz otra dedzināti ziedojumi. Pilskalns apdzīvots laikā no 3. gadsimta pirms mūsu ēras līdz 13. gadsimtam. Tā nosaukums - Matichule (Matkule) minēts 1230. gada miera līgumā starp kuršiem un vācu Zobenbrāļu ordeni kā viens no Kuršu valsts novadiem. Pilskalns nav pilnībā izpētīts. 1965. gadā nelielus kontrolrakumus veicis arheologs V. Urtāns.

Mūsu novadā zināmi 16 pilskalni. Iespējams, ka to ir vairāk. Tā kā arheoloģiskie izrakumi nav veikti un nav, kas tos apmaksā, tad mums jāsamierinās ar esošo informāciju. Gadsimtu mijā pēc raksturīgām pazīmēm - plakanās kalna virsmas, uzbraucamā ceļa, kas daudzviet labi saglabāties, atrastām senlietām, rakstiskām liecībām vai nostāstiem pilskalni aprakstījis senatnes pētnieks E. Brastiņš. Kāda ļoti būtiska iezīme ir raksturīga visiem pilskalniem: uzbraucamais ceļš apvijas kalnam pulksteņa rādītāja virzienā, un parasti ieeja pilskalnā atrodas rietumu pusē. Domājams, tas darīts ar nolūku, lai uzbrucējs būtu apdraudēts. Kā zināms, karavīrs zobenu vai šķēpu tur labajā rokā, vairogu - kreisajā. Uzbrūkot ienaidniekam pret pili jāgriež neaizsargātā puse. Līdz pat vācu bruņinieku iebrukumam Latvijā pilskalni patiesi bija nozīmīgi nocietinājumi.

Kā ikvienas dzīvas radības, arī cilvēka mūžs reiz noslēdzas. Mūsu senči ticēja dzīves turpinājumam viņsaulē. Mirušajiem līdzī doti dažādi priekšmeti, kas nākamajā dzīvē varētu noderēt. Jau minēju, ka kurši mirušos sadedzināja. Franču ceļotājs Dž. Lanuā savās ceļojuma piezīmēs raksta, ka apbedīšanas vietā mirušos kuršus sadedzināja pilnā tērpā, izgreznotus ar labākajām rotaslietām. Un viņi ticēja, ka dvēsele ir izglābta, ja dūmi kāpa taisni debesīs, bet pazudusi, ja dūmi noliecās sānis. Tukuma apkārtnē bez Tukuma kapulauka pētīts ir arī Zviedru kapulauks Pūrē, un abos tika atsegti arī ugunskaņi. Tāpēc līdzī dotie priekšmeti ir sakusuši vai salauzti, nav iespējams rekonstruēt tērpus.

Libieši mirušos guldīja seklā bedrē, kas bija izkaisīta ar okeru. Viņi domāja, ka sarkanā ir dzīvības krāsa, tāpēc to lietoja. Ap mirušo kār-

toja akmeņus un apbēra zemi, veidojot uzkalniņu.

Irlavā pie Daibju mājām saglabāties kāds ļoti īpatnējs apbedījums. Kapavieta izveidota no palieliem akmeņiem, kas izkārtoti laivas formā. Laudis jau izsenis tās sauc par Velna laivām. Tās izplatītas galvenokārt Dienvidkurzemē un Rietumkurzemē. Līdzīgi krāvumi sastopami Ziemeļvācijā un Skandināvijā, un tie raksturīgi vikingu apbedījumiem. Šiem jūrasbraucējiem un karotājiem nebija laba slava, varbūt tāpēc šos apbedījumus vietējie iedzīvotāji saistīja ar nelabo. Varbūt viņi nemācēja citādi izskaidrot krāvumu izcelšanos kā tikai ar velna darbību. Šie apbedījumi datējami ar 10.-11. gadsimtu.

Pētījot senās apmetnes, iegūstama informācija par cilvēku dzīvesveidu. Senajos kapulaukos savukārt atrodams bagāts materiāls, kas raksturo tradīcijas, ticējumus, rotas un arī apģērbu. Visgrūtāk rekonstruēt apģērbu, jo mitrumā tas ātri sadalās. Saglabājušies tikai tie auduma gabali, ko skāruši bronzas priekšmeti. Ne Tukuma, ne Zviedru kapulaukā tērpļu detaļas nav saglabājušās. Tomēr pēc līdzības ar citiem atradumiem iespējams rekonstruēt libiešu tērpus.

Sievietes parasti valkāja blūzes un sarafāna tipa tērpus, ko plecos sasprauda ar bruņurupuča saktu (pēc formas atgādina bruņurupuča bruņu) vai rotadatu, kas saistīta ar bronzas važiņām. Tērpa sānu vīles varēja būt sašūtas vai tikai pārlīktas viena otrai pāri. Tērpu apņēma josta. Villaini pārsēdza pāri pleciem vai sasprauda. Tai raksturīga zila krāsa un krāsainiem dzīpariem rotātas malas.

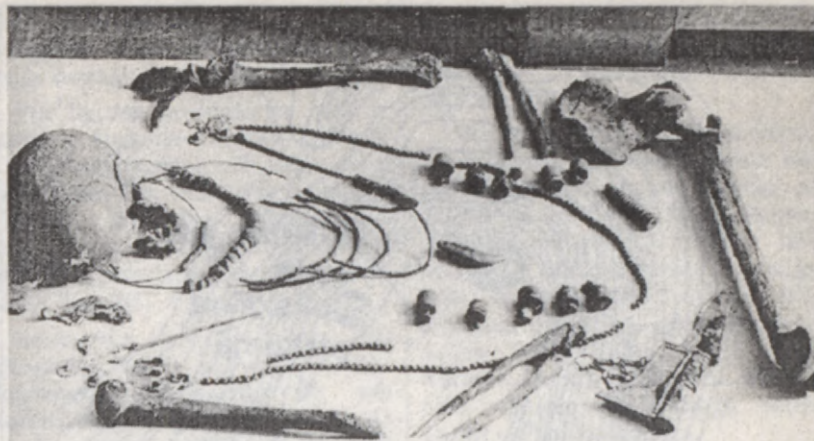
Virieša tērps sastāvēja no krekla, kas maucams pār galvu, biksēm, apmetņā un kājautiem. Tērps bija vienkāršs. Rotām parasti bija praktiska nozīme - tās saturēja tērpus un arī aizsargāja karavīra ķermeni no pretinieka ieroča radītām brūcēm. Bagātākiem karavīriem delnu apņēma pat līdz 10 rokasprādzēm, ap kaklu bija vairāki kaklariņķi, ap vidu metāla josta un pie kājautiem spirālveida piekariņi.

Dažādu cilšu rotas atšķirās. Libieši valkāja spirālveida gredzenus, kaklariņķus, dažādas važiņas. Kuršiem raksturīgas lentveida bronzas aproces, rotātas ar dažādiem ornamentiem. Viņi valkāja arī vienkāršas formas kak-

larinķus, pakavsaktas un vairogredzenus. Protams, rotu daudzums bija atkarīgs no valkātāja pārticības. Rotas tika nodotas mantojumā no paaudzes uz paaudzi. Tāpat kā mūsdienās, arī tolaik mode mainījās. Tas noticis aptuveni ik pa 50 gadiem. Tā, piemēram, pakavsaktas ar atlocītiem galiem valkātas no 8. līdz 15. gadsimtam, bet palaikam mainījās saktas rotājums un galu forma, tāpat arī lentveida aproces. Tās lietoja jau pirms 3000 gadiem, tomēr kurši tās uzskatīja par skaistām un praktiskām. Arī patlaban tās ir populāras un nopērkamas Tukuma tirgū. Stāsta, ka tām esot ārstnieciska iedarbība.

Zemgaļu aproce bija īpatnējāka. Šķērsgrīzumā tā bija trīsstūrveidīga, ar stipri izceltu vidējo daļu.

1908. gadā pie Vecmoku pilskalna nejauši tika atrasta vesela bagātība, pavisam 56 dažādi priekšmeti: dzelzs cirvi, šķēpu gali, 10 izkaptis, kaklariņķu fragmenti un sešas rotadatas. Viena no rotadatām ir visai reti sastopama, - tās galviņa atgādina sēni. Tā bija 16 cm gara. Tādas vēl atrodamas Igaunijā un Somijā. Visi priekšmeti datējami ar 600. gadu. Acīmredzot kāda uzbrukuma laikā šīs lietas noraktas zemē un vēlāk racējs nav varējis tās izņemt.

Libietes apbedījums. Tukuma tirgus laukumā. 1934. gadā.

Šādas paglabātas lietas tiek sauktas par depozītiem. Biežāk ar to mēs domājam noraktu naudu. Ir dzirdēts daudz dažādu nostāstu, pat latviešu tautas ticējumos dotas pamācības, kā rīkoties, lai atrasto naudas lādi pats nelabais neatņemtu. Tomēr naudas meklētājiem reti kad veicies. 1923. gadā viens naudas pods ar 42 romiešu monētām atrasts Engurē pie Marijas kalniņa. Šis depozīts liecina par dzīvajiem tirdzniecības sakariem starp mūsu zemi un Seno Romu.

Bagātākais depozīts 900 gadu gulējis Jaunmoku muižā netālu no Jaunmoku senkapiem. 1887. gada rudenī tur atrastas apmēram 400

monētas. Precīzs skaits nav zināms, jo Otrā pasaules kara gados no Doma muzeja Rīgā tās pazudušas. Depozītā bija Anglijā 11. gadsimtā un Vācijā - Ķelnē 10. gadsimtā, Ungārijā un Čehijā kaltas monētas. Atrasti pat daži arābu dirhemi.

Depozīti savulaik atrasti arī pie Milzkalnes, Kandavas un Smārdes. Tur bijušas Lietuvas-Polijas, Livonijas un Zviedrijas monētas, kas kaltas no 15. līdz 18. gadsimtam un noraktas laikā, kad poļu un zviedru karapulki pārstaigāja Latviju krustām šķērsām.

Tā septiņpūdžu zābakiem mēs esam izskrējuši cauri mūsu tautas senvēsturei.

TAS BIJA TOREIZ

L.Šulca.- Publicēts "Sestdiena Muzejā" 1995. gada aprīlī.

Pārcelsimies 10.-12. gadsimtā, laikā, kas Latvijas vēsturē dēvēts par vēlo dzelzs laikmetu. Tas ir laiks, kad cilvēku galvenā nodarbošanās bija zemkopība un lopkopība. Uzlabojās darbarīki. Taču līdz ar bagātību uzkrāšanos palielinājās sirojumā un kāre sagrābt cita īpašumus. Lai izsargātos no iebrukumiem, dzīvošanai tika celtas nocietinātas apmetnes - pils, kas atradās pilskalnos. Pie pilskalniem radās senpilsētas. Tukuma novadā šajā laikā bija piecas seno kuršu pilsvietas - Milzkalne, Vecsāti, Kaņieri, Vecmokas un Tukums. Senatnē pirms vācu krustnešu iebrukuma te norisinājusies aktīva dzīve.

Tukuma nozīmī noteica atrašanās pie lielā Kurzemes ceļa, kas no Rīgas veda cauri Slokai, Tukumam, Kandavai uz Kuldigu

un tālāk uz Aizputi un Prūsiju. Tukums bija militārs atbalstpunkts pie šī ceļa un visa novada saimnieciskais centrs. Mēģināsim iztēloties, kāds izskatījās Tukuma pilskalns un senlatviešu pils, kā dzīvojuši cilvēki 10.-12. gadsimtā un krietni pirms tam.

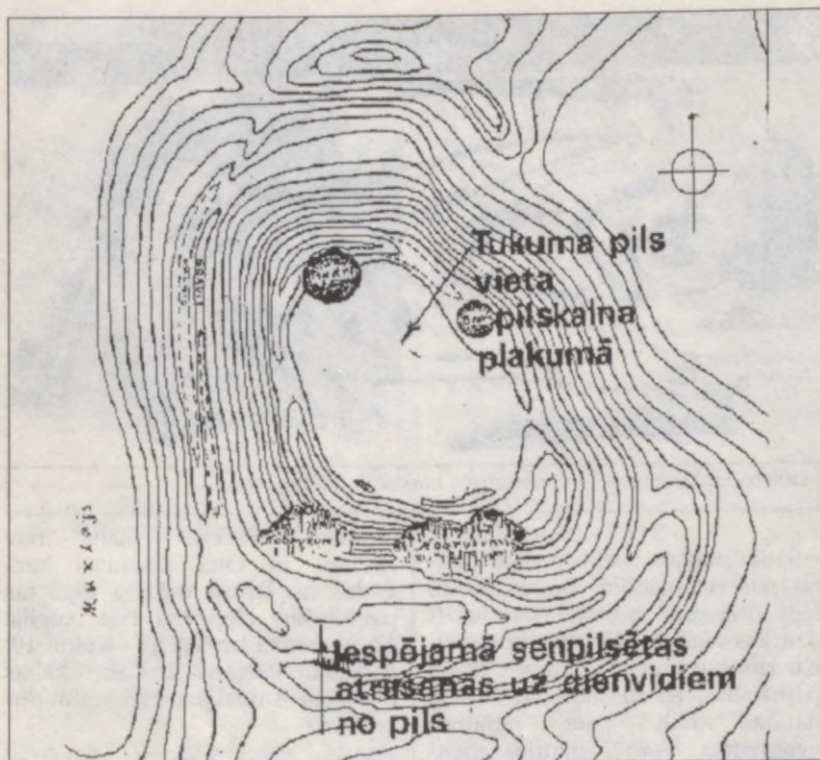
Kurā gadsimtā radusies libiešu pils un senpilsēta - nav zināms. Taču, ņemot vērā Tukuma pilskalna reljefa īpatnības, vienīgā senpilsētas atrašanās vieta varēja būt uz dienvidiem no pils. Senākie Tukuma pilskalna iedzīvotāji bija libieši. Senatnē koka pils pacēlās pilskalna plakumā. Tā varēja būt ieapaļas formas. Pili no visām pusēm apņēma gulbūvē celta augsta koka siena. Pēc pilskalna plakuma formas spriežot, sienā varēja būt pieci balkonveida izvirzījumi - sargposteņi. Pils pagalmā

bija celtas ēkas - kunga un karadraudžu istabas, nams, maltuve, klēts, kūts un pagrabs. Pili lielākās celtnes balstījās uz akmeņiem, kuru starpās likti ziedojumi - zirgu galvaskausi un citu dzīvnieku paliekas.

Pili dzīvoja karadraudze un pilskungs, bet ienaidnieka uzbrukuma gadījumā aiz nocietinājuma sienas paslēpās arī senpilsētas iedzīvotāji.

Pilskalam bija pakļauta visa lielā pils saime - kunga ģimenes locekļi, radnieki, karadraudze, kalpi, kalpones, kas apstrādāja kunga laukus.

Karavīri bija pastāvīgie pils aizsargi, tuvākie palīgi un pilskunga padomdevēji visos jautājumos. Kara laikā pili sapulcējās kaujas spējīgie vīrieši no visa novada.

Tukuma pilskalns uzmērojums. E.Brastiņš. 1922. gads.

Pilskunga uzdevumā ietilpa sapulču vadišana kara laikā un, protams, ienaidnieka uzbrukumu atsišana. Miera laikā pilskungs no iedzīvotājiem ievāca nodokļus, sprieda tiesu un pārzināja arī ticības lietas, pieprasīja nodevas no zemniekiem (graudus, gaļu, ādas, medu, vasku) un amatniekiem (dažādus izstrādājumus). Ieeja pili bija nodrošināta ar torņveida izbūvēm un zemē iedziļinātiem ozola balķiem.

Pilskalns nogāzē izveidojās senpilsēta. Tā atradās pils aizsardzībā. Seno pilsētu izmēri 10.-12. gadsimtā varēja būt visai dažādi: no 0,5 - 1 ha lielām pilsētām līdz pat 5 ha plašām apdzīvotām vietām.

Domājams, Tukuma senpilsēta nevarēja izcelties ar grandioziem

izmēriem. To neļāva senpilsētas vietas izvēle. Senpilsētas iedzīvotāji bija libiešu amatnieki un zemnieki, bet vidējā dzelzs laikmetā (5.-9. gadsimts) un turpmākajos gadsimtos pilskalnu apdzīvoja arī kurši.

Pilsētu apņēma stāvs koka žogs. Aiz tā pacēlās 10-20 koka ēkas, celtas galvenokārt gulbūvē, taču atsevišķas ēkas bija stāvas slietām dēļu sienām un stabiem stūros. Cēlnes bija iedziļinātas, divtelpu, bez logiem.

Aizsargcēlnes un dzīvojamo māju sienas bija apmestas ar māliem. Senpilsētas pagalmā bija vairākas ēkas un namiņš, kur vasarā varēja pagatavot ēdienu.

Produktu glabāšanai izmantoja pagrabu zem ēkām. Tur varēja nokļūt pa akmeņiem izkrautām

kāpnēm. Ja zem ēkas nebija atsevišķas produktu glabātavas, varēja izmantot saimnieciska rakstura bedres ēku tuvumā.

Uzturā senie iedzīvotāji izmantoja mājdzīvnieku un mājputnu gaļu, gatavoja ēdienus no graudiem, zirņiem, pupām un zivīm. Rudzu maize tika cepta kopā ar klijām, tāpēc tā labi uzglabājās.

Senatnē ēda trīsreiz dienā, bet vasarā, kad diena bija gara, četras reizes. No rīta ap pl.7-8 bija brokastis, ap pl.12-13 - pusdienas. Launagu ēda ap pl.17, bet vakariņas - pl.19-20. Vasarā, kad darbā gāja ļoti agri, jau pirms izešanas ieēda nedaudz maizes, jo pastāvēja ticējums, ka cilvēks, kas neēdis dzird putna dziesmu, kļūst vājš un utains.

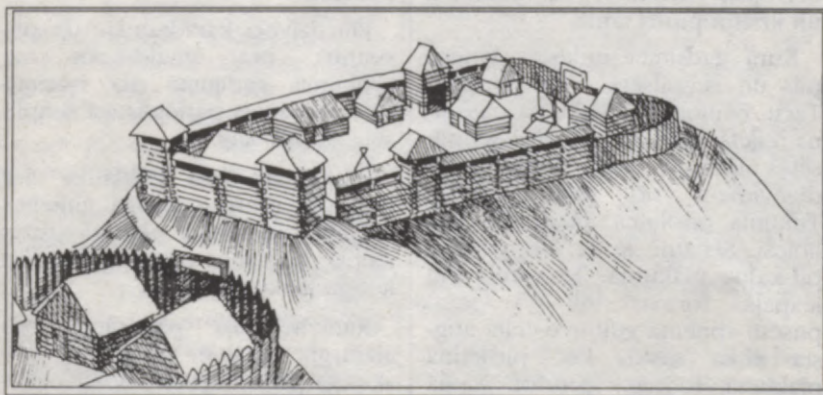
Brokastu gatavošanai daudz laika netērēja, ēda uzsildītu iepriekšējā vakarā gatavotu putru ar maizi. Galvenā ēdienreize bija vakarā, kad vārīja zupu vai piena putru, citreiz - gaļu. Ēdiena gatavošana notika virs pavarda, vēlāk krāsnīs. Apakškrāsnis ar akmeņu pamatu un māla virsbūvi izmantoja ēku apsildīšanai.

Senpilsētā atradās zemnieku dzīvojamās mājas kopā ar klēti, kūti un aploku, smēde, rotkaļu, bronzas lēģu un kokgriezēju darbnīcas, kā arī podnieku un kurpnieku darbnīcas. Parastais māju lielums bija 4 x 5 m. Senpilsētā varēja dzīvot vairāki simti iedzīvotāju. Visi nepieciešamie ražojumi tika darināti uz vietas. Senatnē Sloce savienoja Tukumu ar jūru, iespējams, ka dažas izejvielas iveda no kaimiņu zemēm. Šeit bija arī tirgus vieta, kur amatnieki preces veda arī no tālienes.

10.-12. gadsimtā Tukuma pilskalnā parādījās jauninājumi - dzelzs kausējamā krāsns un podnieka ripa.

Atsevišķas cēlnes piederēja dziedniekiem, kur bija soli, koka trauki un svečturi.

Sākoties karam, visi vīrieši devās aizsargāt novadu. Aizsardzībai 10.-12. gadsimtā noderēja kaujas naži un cirvji, ko piestiprināja pie jostas, zobens, šķēps un vairogs. Ieroču kvalitāte un daudzveidība bija aktuāla, jo 13. gadsimta sākumā Latvijā sākās vācu krusnešu iebrukums. Vietējās cilts sīvi pretojās, dažādi centās atbrīvoties no vācu varmācības un uzspiestās ideoloģijas - kristietības. Varbūtējai

Tukuma pilskalns rekonstrukcija. Autore L.Šulca. 1995.gads.

pakļaušanai iebrucēji ar vietējām ciltīm slēdza līgumus.

Kurši pirmo līgumu ar Rīgas rāti un krustnešiem noslēdza 1230. gadā. 1231. gadā sekoja vēl viens līgums ar pāvesta vicelegātu Alnas Balduinu. Kurši apņēmās pieņemt un apgādāt baznīckungus, kristīties, maksāt nodevas, piedalīties karos pret nekristiešiem.

Līgumos Tukums konkrēti nav minēts, taču abas reizes ir pieminēta Pūre. Dokumentā vietas nosaukums pierakstīts šādi - Pyrre.

Pēc kuršu sacelšanās 1236. un 1242. gadā Livonijas ordenis sāka strauju Kurzemes iekarošanu un panāca kuršu padošanos. Notika zemju sadalīšana starp Livonijas ordeni, Kurzemes bīskapu, Rīgas bīskapu un Zemgales bīskapu.

Beidzot 1253. gadā ar vairākiem līgumiem tika pilnīgi pabeigta Kursas sadalīšana starp Livonijas ordeni un Kurzemes bīskapu. Dalīšanas dokumentos atrodams Kursas iedalījums deviņās zemēs. Agrākā Vanema, kurā atradās Tukums, bija pārdēvēta par Miera Kursu (Vredecuronia).

1253. gada 4. aprīli noslēgtajā Miera Kursas sadalīšanas līgumā Tukuma novadu ieguva Livonijas ordenis. Līgumā pirmo reizi minēts Tukuma nosaukums - "Tuckemen". Minēti arī citi vietvārdi, jo Tukuma novada sastāvā ietilpa

Sāti, Vecmokas, Ozoli, Smārde, Valguma ezers, Kaņieri un tāda paša nosaukuma ezers.

Pēc līguma noslēgšanas novads nonāca Livonijas mestra pārziņā. Ordeņbrāļi te sāka celt mūra pili, bet senlatviešu ciltīm bija jāaizmirst sentēvu tradīcijas, reliģija un turpmāk jābūt atkarīgām no krustnešiem, maksājot nodevas un strādājot klaušas.

Senpilsēta pie Tukuma pils pastāvēja līdz 15. gadsimtam. Vācu krustneši libiešu-krustnešu pili turēja savu ierēdni, kas pārziņāja ar karaspēku saistītās lietas. Šajā laikā notika lietuviešu sirojumi mūsu novadā, pēc kuriem Tukuma senpilsēta beidza pastāvēt.

Vienīgais liecinieks par Tukuma senākajiem iedzīvotājiem ir 30. gados pētitais kuršu-libiešu kapulauks tirgus laukuma vietā.

Dzīvi Tukuma pili un senpilsētā mēs varam tikai iztēloties, jo pilskalns nav arheoloģiski pētīts. Ap 1957. gadu skolotājs P. Kārklīšs atrada bronzas aproci ar zvērgalvu galiem un uz loka izsistiem roņņu rotājumiem.

Mūsdienās pilskalns ir atstāts novārtā, un daudzi tukumnieki pat nezina, kur tas atrodas. Bet Tukuma pilskalns ir tas pats Vilkāju jeb Veļķu pilskalns, jo atrodas pie Veļķiem. Pilskalna malas ir stāvas, kalna augstums - 15 m,

plakums - 40-60 m. Pilskalnā ir divas bedres vairāku metru dziļumā. Iespējams, ka tās radušās, iebrūkot pagrabtelpām.

Vēstures pētnieks I. Viks skaidro, ka Tukuma pilskalnā senatnē bijusi svētvieta. Senvieta saistīta ar Milzkalnu un Talsu Milzu kalnu. Novietojums pret Milzkalnu izraudzīts tā, lai Jāņu dienas ritā saule lēktu virs Milzkalna virsotnes. Bet pavasara un rudens pirmajā dienā saules lēktu varēja vērot caur Karātavu kalna pazeminājumu kā caur vārtiem uz spraugu starp Durbi un Saules kalnu.

Pilskalnu apvij daudzas teikas un nostāsti gan par nogrimušo pili ar zelta vārtiem, gan par romantisko mīlestību starp libiešu meiteni un krustnešu puisi, kuri milas dēļ gāja bojā.

Nogrimušās pils vietā varot nolaisties pazemē, un tie, kas par redzēto klusē, tiekoti labi atalgoti, bet tie, kuri izstāstot citiem, pārvēršoties par akmeņiem. Pats pilskalns esot sapūsts no smiltīm.

Baumas par pazemē noslēptajām bagātībām jau sirmā senatnē pamudinājušas darboties mantas racējus.

Lai arī jūs labāk varētu izjust un novērtēt senlatviešu dzīvi pilskalnā, aicinām izmantot vaļas brīžus un apciemot Tukuma pilsvietu dabā.

Vēsture

KANDAVAS ORDEŅA PILS

V. Vitols.- Publicēts laikrakstā
"Tukuma Ziņotājs" 1991. gada
18. maijā.

Par Kandavas kuršu pilskalnu kā vienu no Vanemas zemes centriem publikācijas ir bijušas vairākas, bet mazāk pazīstams ir Livonijas ordeņa laika pilskalns, kas atrodas uz dienvidiem no kuršu pilskalna un ir ekskursantu bieži apmeklēts. Te meklējami arī tagadējās Kandavas pilsētas pirmsākumi.

LIVONIJAS ORDEŅA LAIKS (1253-1561)

1253. gada 4. aprīlī ordenis un Kursas bīskaps beidzot galīgi sadalīja savā starpā Kursas zemes, un Miera Kursas Kandavas daļa kļuva par ordeņa īpašumu. Gar kara ceļu uz Prūsiju sākās intensīva nocietinātu pīļu celtniecība, to starpā arī Kandavā, Sabīlē un Tukumā.

Vairākums vēstures avotu datu mūs pārliecina, ka Kandavas pils celtniecība sākusies ordeņa mestra Eberharda fon Zeines laikā (1251-1254) ap 1253. gadu un turpinājās mestra Burharda Hornhūzena laikā. Pils bija paredzēta kā ordeņa fogta (tiesneša) rezidence un kā fogteja minēta 1312. gadā. Paplašināta 1334. gadā, kad valdīja mestrs Munheimas Eberhards.

Fogti bija pakļauti Kuldīgas komturam un bez Kandavas pārvaldīja arī Sabīles un Talsu novadu, spriežot tiesu un ievācot nodevas. Grāmatā "Talsu novads" (1935) minēti 17 fogtu vārdi. Interesanti, ka fogts Kristofs Zībergs (1557-1560) ir bijis Ērgemes kaujas dalībnieks un, iespējams, vadījis novada kuršu karavīrus cīņā pret krievu karaspēku. Livonijas ordeņa laikā ap Kandavas pili lielākas kaujas nav notikušas, ja neņem vērā dažus leišu pulku mēģinājumus to ieņemt sirojumā laikā. 1377. gadā te pabija pats Lietuvas dižkunigaitis Kēstutis, aizsīrojot līdz Cērei.

Kandavas pilsdrupas. 1932. gads.

Grūti spriest, kāda īsti ordeņa pils izskatījusies, jo no 1750. gada tā netika apdzīvota un pamazām sabruka. Vecākais pilsdrupu skats redzams 1794. gadā zīmētajā J.K. Broces akvareli. Varbūt pils izskatījās tāda, kādu to iztēlojušies K. Milenbaha pamatskolas skolēni izgatavotajā maketā?

Nozīmīgāko pētījumu par Kandavas pili veicis Kārlis fon Lēviss of Menārs (1855-1930), kas 1903. gadā publicējis pētījumu "Der heidnische Burgberg und die Ordensvogtei Kandau in Kurland" ("Pagānu pilskalns un ordeņa fogteja Kandavā Kurzēmē"). Te publicēts arī pils plāns, kurā uz saglabājušos drupu bāzes zinātnieks mēģinājis attēlot pils iekārtojumu. Jāpiebilst, ka visi pārējie pils aprakstu veidotāji (A. Tulse, Ā. Riekstiņš, K. Veinbergs un citi) balstījušies uz dr. K. fon Lēvisa of Menāra pētījumiem.

Zemesrags, uz kura pils izvietota, ir līdzīgs tam, uz kura atradusies kuršu pils. Abu pīļu vietu izvēli noteicis augstums, kas ļāva tālu pārredzēt apkārtni. Pilsdrupu paliekas izvietotas virs stāvām nogāzēm. Pilskalnu aptvēra aizsardzības mūris. Ziemeļu pusē apvidus ir nolaidenāks, un tur atradusies ieeja pili. Atsevišķas mūru paliekas ļauj spriest par fogtejas atrašanās vietu un lielumu. Tā bijusi 34,2 x 31,5 m liela taisnstūra celtnie ar 1,8 m bieziem mūriem uz 2 m platiem pamatiem. Te atradusies arī kapela - pils

baznīciņa. Konstatētas kāpņu torņa paliekas.

Labi saglabāties ir tornis, kas atrodas 28 m attālumā no fogtejas austrumu mūra. Tā ir gandrīz kvadrātveida celtnie ar diviem stāviem un gandrīz 2 m bieziem mūriem. Tautā to sauc par Pulvertorni, bet tas attiecas uz hercoga Jēkaba laikiem, kad te glabāja šaujampulveri. Zemā atrašanās vieta liecina, ka tas nevarētu būt novērošanas vai priekšpils nocietinājumu tornis. Iespējams, ka tas bijis akas namiņš, jo grunt-sūdens nogāzē vieglāk sasniedzams. Torni ar fogteju savienojis 10-12 m garš tilts uz viena balsta. Ir nostāsti par apakšzemes pagrabiem un ejām no fogtejas uz torni. Ejas aizbērtas, lai izvairītos no nelaimes gadījumiem. Pilskalns savus noslēpumus atklās tad, kad varēsim izdarīt arheoloģiskos izrakumus.

Pie ordeņa pils izveidojās Kandavas pilsētiņa ar tirgus vietu, baznīcu un amatnieku darbnīcām. 1366. un 1397. gadā pilsētiņa minēta kā "opidum" - nocietināta apdzīvota vieta. 1496. gadā pilsētiņu jau sauc "Hakelwerk"; tas norāda uz tās izaugsmi.

KURZEMES UN ZEMGALES HERCOGISTES LAIKS (1561-1795)

Izveidojoties Kurzemes hercogvalstij, Kandava kļuva par pilskunga sēdekli. Pilskungam sākotnēji bez Sabīles un Talsu miesta bija jāpārziņina Līgas, Daigone, Korgēlciešs, Lībagi, Strazde, Jaunpagasts, Ārlava, Vāne, Matkule, Renda, Engure, Uguņciems un citas vietas. Oficiāli miesta (no poļu valodas "miasto") nosaukumu (tiesības) Kandavai, Talsiem, Sabīlei, Tukumam piešķīra 1625. gadā, un tie bija hercoga īpašumi. Kandavas

pilskungs no 1617. gada bija pakļauts Tukuma virspilskungam. 1618. gadā poļu karavadonis Radziwils Kandavas pili pieņēma vietējo muižnieku uzticības zvērestu Polijas karalim. Hercogs Frīdrihs 1625. gada pili veda sarunas ar zviedru karavadoņa Delagardi sūtņiem par neitralitāti. Sarunas notika sakarā ar zviedru sirojumiem, kas nodarīja lielu postu saimniecībai, nesot līdzīgu badu un mēri. Tomēr sarunas beidzās bez panākumiem, jo 1658. gadā zviedru karaspēks iebruka Kurzemes hercogistē, sagūstīja hercogu Jēkabu un okupēja visu Kurzemi. 1659. gada 16. jūnijā zviedri pēc ilgākas apšaudīšanas no Abavas kreisā krasta pēc pulkveža Brennera komandas ieņēma pili un izlaupīja miestu. Ziemeļu kara laikā 1703. gadā zviedri atkal izpostīja un izlaupīja pili. Kandavu, kas vēl nebija atžirgusi no kara

posta, 1710. gadā piemeklēja mēra epidēmija, kuras laikā no 600 iedzīvotājiem palika dzīvi tikai divi amatnieki. Papostītā pili vēl līdz 1750. gadam dzīvoja pilskungs. Hercoga būvju direktors Johans Hirstofs Barnikels atzina, ka pils ir avārijas stāvoklī, tāpēc pilskungs ar pilstiesu pārcēlās uz miestu.

Kandavas pulvertornis. 30. gadi.

Pēc Kurzemes pievienošanas Krievijas impērijai 1795. gadā pils nevienam nebija vajadzīga, un 1840. gadā daļu no 3m augstajiem mūriem ļāva nojaukt. Vēl 1870. gadā pils ziemeļu pusē bijuši vārti. Pils nojaukšana turpinājās un lielākā daļa laukakmeņu tika iemūrēti Kandavas mūra māju pamatos, jo pēc 1870. un 1881. gada ugunsgrēkiem kandavnieki būvēja mūra namus, kas daļēji vēl saglabājušies. 1898. gadā krievu valdība ordeņa pilskalnu nodeva pašvaldībai.

Šodienas uzdevums ir atlikušo pilsdrupu konservācija un torņa restaurācija. Šo uzdevumu sācis veikt tagadējais pilsētas galva Dainis Rozenfelds.

IESKATS TUKUMA VĒSTURĒ

A. Ozola. - Publicēts "Sestdiena Muzejā" 1994. gada novembrī un 1995. gada martā.

Pirmoreiz rakstos Tukuma vārds minēts 1253. gada 4. aprīļa līgumā starp Livonijas ordeni un Rīgas bīskapiju par zemes īpašumiem. Nevienam nav noslēpums, ka vācu bruņinieki piedalījās Krusta karos

Tukuma ainava. (Zīmējums no Tranzé kolekcijas, kas gājusi bojā otrā pasaules kara gados.) 19. gadsimta sākums.

Baltijā, lai iegūtu zemi. Gan ordenim, gan bīskapam bija savs karaspēks, un katrs no viņiem gribēja pārvaldīt lielākas zemes platības. Savstarpējās cīņās vairākkārt iejaucās pat Romas pāvesti. 1253. gada līgumā Tukuma novads ar Tukumu, Vecmokām, Pūri, Sātiem, Ozoliem, Valguma un Kaņiera ezeru nonāca Livonijas ordeņa mestra valdījumā. Ilgi bija jācīnās vācu zobenbrāļiem, lai iekarotu brīvo kuršu zemes. Pēc katras sakāves senie kurši atkal un atkal sacēlās, līdzko bruņinieki atgriezās Rīgā. 13. gadsimta otrajā pusē ordenis gar seno Kurzemes

kara ceļu būvēja mūra pils, arī Tukumā uz stāvās Sloceņu kraujas. Ap 1299. gadu jau tiek minēta ordeņa pils Tukumā. Precīzs datējums nav zināms, tomēr dažādos vēstures avotos atrodamas ziņas, ka pils būvēta laikā no 1299. līdz 1306. gadam.

Tā bijusi četrstūrveida pils aptuveni ar 7 m augstiem mūriem, ar torņiem stūros un 11,5 m garu divstāvu dzīvojamo ēku pie rietumu mūra. Rietumu pusē saglabājusies pils grāvja vieta. Tornis ir tikai neliela daļa no šīs 13. un 14. gadsimta mājā celtās pils. 1730. gadā jumts iebruka, un, tā kā nebija iespējams to atjaunot, pils lēnām sabruka. Pils ziemeļrietumu spārns bija labāk saglabājies. To pielāgoja pilsētas cietuma vajadzībām. Trīs no ordeņa mūra sienām ir patiesi unikālas, ceturto piebūvēja pirms 250 gadiem. No tā laika torni izmantoja par cietumu, palaikam par noliktavu. 1940. gadā pirmajā stāvā izbūvēja zirgu stalli policijas vajadzībām. Pēc kara to lietoja arī par garāžu un noliktavu.

No ārpuses tornis šķiet pavisam neinteresants, vienkārša divstāvu celtnē, tik vien kā tas košais dakstiņu jumts. Ieejot iekšā, nonākam savdabīgās telpās, kur kā pār-

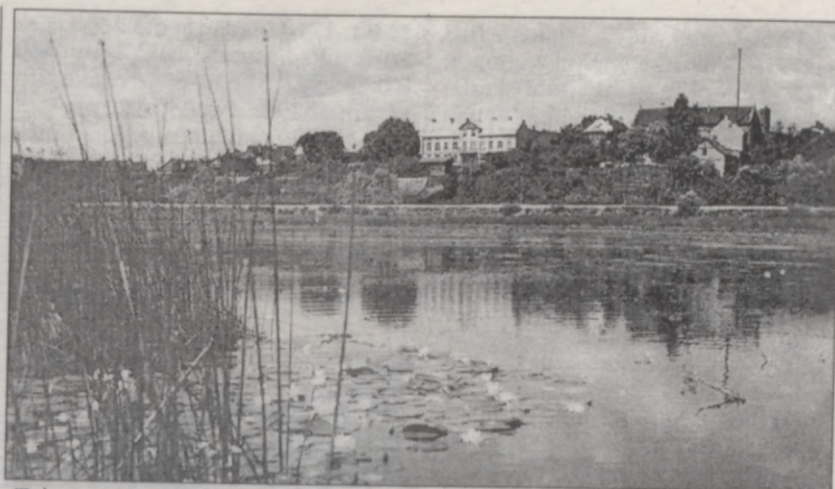
Tukuma pilsdrupas. K. Broces zīmējums. 1795. gads.

steidzoši saglabājušies gan vecie kaltie logu režģi, gan cietuma durvis, pa kurām ne vienam vien arestantam nodots pienesums. Turpat arī celtna rullis, ar kura palīdzību pacēla kravas uz 2. stāvu. Pamatīgās sienas glabā daudzus gadsimtu noslēpumus. Ieklausīsimies tajos! 13. gs. otrajā pusē Tukums bija svarīgs satiksmes ceļa mezgls pie lielā Kurzemes kara un tirdzniecības ceļa, kas veda caur Sloku, Tukumu, Kandavu, Kuldīgu un tālāk uz Aizputi, Liepāju, Klaipēdu. Gar šo ceļu bija vesela nocietinājumu sistēma - pils, kur ceļojošie tirgotāji patvērās naktī. Arī Tukuma pils pagalmā kalpoja šādam nolūkam. Uz ziemeļiem no pils veidojās tirgus laukums un ap to 1445. gada dokumentos minētais miests.

Tukuma pili bieži vien uzturējušies Livonijas ordeņa mestri. Par to liecina 1383, 1416., 1419., 1422., 1432. un 1438. gadā no Tukuma nosūtītās vēstules. Mestrs Valters fon Pletenbergs Tukumā parakstījis vismaz kādus 20 svarīgus dokumentus. 1463. un 1484. gadā Tukumā notika pat Livonijas valsts kārtu pārstāvju sanāksmes. Pili un novadu pārvaldīja mestra mantzinis, kura sēdekļis atradās Rīgas pilī, viņš arī sprieda tiesu un ierādīja gruntsgabalus pilsētā. Tomēr visus izrikoja Tukumā dzīvojošais pils pārvaldnieks un kara algotņi.

Tukuma pils daudzkārt postīta. Zināms, ka nocietinātā Šlokenbekas muiža uzbūvēta pēc 1484. gada, kad Rīgas pilsētas karaspēks ieņēma Tukumu un ugunsgrēkā daļēji izdega pils iekštelpas un jumts. Pili atjaunoja, tomēr tā likās nedroša. 1486. gadā minētas divas baznīcas - kapela pili un Sv.Markusa koka baznīciņa pilsētā. Pēc pils atjaunošanas Tukumā bieži vien ar visu kanceleju viesojās ordeņa mestrs, īpaši rudenī, lai medītu Valguma, Sātu un Engures apkārtnē. Pie Valguma uzcelta pat medību pils, kuras priekšā 1495. gadā stādījis liepu Valters fon Pletenbergs. Tēpat Tukumā 1506. gadā viņš pieņēma Vācu ordeņa virsmestra sūtņus.

Livonijas kara laikā (1558.-1583.g.) lielvalstis Polija, Zviedrija, Dānija un Krievija sadalīja ordeņa valsti. 1560. gada kaujā pie Ērgemes gandrīz pilnīgi tika iznīcināta ordeņa armija. Vajadzīgos līdzekļus turpmākām cīņām mestrs Gothards Ketlers centās sadabūt, iekļaujot ordeņvalsts novadus un Kurzemes pili, arī Tukuma pili, Polijas karalim Sigismundam II Augustam, preti saņemot 50000 guldenus. Pili apmetās poļu garnizons. Kara laikā Kurzemes pils, arī Tukums bija nopostīts. 1563. gada 21. martā Kurzemes kārtu pārstāvju sapulcē nosprieda Tukuma pili atjaunot, jo tā ir vienīgā plašā Kurzemes jūrmalas novadā. Tas arī tika izdarīts. Kurzemes hercogistei kā Polijas vasalim bija pienākums cīnīties karā pret Zviedriju. Karš ilga 30 gadus, un zviedru karapulki gandrīz ik gadus siroja Kurzemi. 1605. gadā nākamais Zviedrijas karalis Kārlis IX ar 4000 vīru lielu karadraudzi Tukuma pili ieņēma, nodedzināja, izlaupīja pilsētu un baznīcas kasi, paņēma zvanus. Pils bija tā izpostīta un tik sliktā stāvoklī, ka

Tukums. 30.gadi.

tajā nevarēja notikt iecerētais Kurzemes landtāgs.

Pēc 1628. gada Tukums piedzīvoja uzplaukumu. Jaunais vēl nekronētais Jēkabs saņēma savā pārvaldē šo novadu un enerģiski ķērās pie saimniecības atjaunošana: aizdambēja Sloceni, pie ezera uzcēla dzirnavas un vara cepli, gatavoja lieltgabalus, ieroču detaļas, katlus. 1647. gadā sākās vecās pils remontdarbi. 1653. gadā tā bija pilnīgi atjaunota. Hercogs Jēkabs kopā ar savu svitu bieži vien viesojās Tukumā, īpaši rudenī un ziemā. Galmam šādi ceļojumi bija patikama pārmaiņa garlaicīgajā ikdienā. Garum garā rindā jāšus ar zirgiem tie ieradās Tukumā. Tad arī pils tika uzposta, un atdzīvojās visa pilsēta. 1658. gadā zviedri okupēja novadu, un gadu pili dzīvoja garnizons. Pēc zviedru kara pilsētā bija vairs tikai 100 iedzīvotāju, viss izlaupīts, pat lieltgabali izvesti uz Rīgu. Hercogs Jēkabs centās atjaunot panīkušo rūpniecību, tomēr iepriekšējo varenību Tukums vairs nepiedzīvoja.

Dzīves ritmu miestā noteica baznīcas zvani, kas skanēja trīs reizes dienā. Nedēļu iesāka ar sestdienas vakara zvanu pl.14.00. Svētdienas rīta mesu iezvanīja jau sešos septiņos no rīta. Pēc reglamenta uz altāra drīkstēja iedegt divas sveces, kancelē - vienu. Rīta dievkalpojums ilga līdz pl.10.00 vai pat ilgāk. Namatēviem bija stingri noteikts mājās noturēt dievvārdus, nevalas laikā kaut vai tikai no rītiem, pusdienās vai vakaros iztiekot tikai ar lūgšanām. Baznīcas zvani zvanīja, lai visi zinātu lūgšanu laiku.

Katra pienākums bija apmeklēt baznīcu. Pēc dievkalpojuma pērminderis kopā ar izvēlētiem palīgiem izsauca baznīcēnus. Par pir-

mo kavējumu sodīja ar naudas sodu, par otru - pēra baznīcas priekšā. Baznīcā netālu no altāra atradās grēcinieku sols, kur dievkalpojuma laikā tupēja tikumības pārkāpēji vai klausu nepildītāji. Ārpusē pie baznīcas atradās kauna stabs.

Mācītāji bija slaveni ar savu neiecietību un inkvizīciju. Desmito tiesu dažkārt ievāca pat ar rekvizīcijām. Mācītāji bija vācieši, un, kaut arī ar 1570. gada seima lēmumu to pienākums bija apgūt latviešu valodu, tautas kultūra tiem palika sveša. Tikai 17.gs. ne bez pūlēm baznīca panāca savas ietekmes nostiprināšanos. Livonijas ordeņvalsti baznīcā laulājās tikai tie, kas varēja samaksāt, un tāpēc iedzīvotājiem bija grūti pierast pie hercoga stingrajām prasībām kristīt bērnus, laulāties baznīcā. Pilsētās un miestos to bija vieglāk ieviest, bet laukos vēl ilgi saglabājās senlatviešu tradīcijas laupīt līgavas. Jaunie pāri nelabprāt devās uz baznīcu. Nepaklausīgos sodīja. Notvertajam līgavainim, ja tas atteicās doties uz baznīcu, draudēja nāves sods, pretējā gadījumā - naudas sods.

Bija ieviesti daudzi dažādi sodi, kas krietni pildīja baznīcas kasi. Par netiklību gan sodīja, taču sodi bija samērā viegli, tāpat kā par slepkavību. Strīdus parasti izšķīra duelējoties vai izkaujoties. Par ārulības bērnu sieviete sodīja ar 10 florīniem. Jāatzīst, ka poļu-zviedru kara gados sievietes uzskatīja tikai par kareivju rotaļlietām.

Sabiedrībā pastāvēja stingri uzskati par tās locekļu obligātu piedalīšanos dievkalpojumos un goda dienās. 17.gadsimtā bija šādas svinamās dienas: kristības, laulības, bēres, dievnamu un sabiedrisko ēku iesvētīšana, 1.Maijs,

Ziemsvētki, Lieldienas, Vasarsvētki, Māras diena, amata apgūšana, gavēņa sākums (karnevāls, burtiskais tulkojums - "lai dzīvo gaļa"). Latvieši svēdīja arī Jāņus, veļu laiku. Šajās goda dienās mēdza izrādīt visu savu bagātību par spīti aizliegumiem. Hercogiene Anna - pirmā Kurzemes hercoga Gotharda dzīvesbiedre - 1591. gadā izdeva īpašu likumu, kas reglamentēja ģimenes svētku svinēšanu un "drēbju kārtību". Mazliet ieskatisimies tajos:

1. Saderināšanās jārīko baznīcā vai godīgu cilvēku mājās draugu klātbūtnē. Svinībās aizliegts ielūgt vairāk par 8-10 cilvēkiem un pasniegt vairāk par trim ēdieniem (izņemot sieru un sviestu). Pārkāpējiem sods - 5 florēni.

2. Uz kāzām nedrīkst izsūtīt vairāk kā divus ielūdzējus piektdienā vai sestdienā pirms kāzām. Vakariņās drīkst pasniegt 2-3 ēdienus un ielūgt pa četriem viesiem no ligavas un ligavaiņa puses. Pārkāpējiem sods - 2 florēni.

3. Kāzās drīkstēja ielūgt noteiktu viesu skaitu: rātskungu kāzās - 60, pilsoņu - 40, amatnieku - 30, kalpu kāzās - 20, neskaitot mācītāju un tuviniekus. Pie katra galda drīkstēja sēdēt pa 10 viesiem, katru apkalpot divi kalpotāji un vairākas sievietes. Par katru kalpotāju un viesi virs normas bija jāmaksā trīs markas liels sods.

4. Nevienam kāzu mielastā nebija atļauts pasniegt vairāk par deviņiem ēdieniem, neskaitot sieru, sviestu un augļus. Daļa kāzu galda ēdienu bija jādod nabagiem. Tikai rātskungu un pilsoņu kāzās drīkstēja pasniegt vīnu vai medu, citiem tas bija aizliegts. Par pārkāpumu sods - 5 florēni.

5. Jaunajam pārim varēja dāvināt visu bez ierobežojumiem.

6. Kristībās bija aizliegts aicināt vairāk kā septiņus krusttēvus, tāpat kristības nedrīkstēja notikt vēlāk kā astotajā mazuļa dzīves dienā. Mājās kristīja tikai vājos un slimos bērnus, pārējos - baznīcā un ne vēlāk kā pulksten 9 no rīta.

Protams, visi šie aizliegumi attiecās tikai uz vidējām un zemākām šķirām. Muižniekus tas neskāra. Ikvienam bija stingri jāievēro ģērbšanās noteikumi. Hercogienes Annas likumā bija rakstīts, ka pārmērīgums un uzpūtība apģērbos bija šķiras piederības pazīme. Muižnieki ģērbās pēc Parīzes, pilsoņi - pēc Holandes

modes. Garīdznieki noteikti atbalstīja uzskatu, ka cilvēka tikumība ir atkarīga no apģērba gabalu daudzuma.

Tikai hercoga medību laikā vai landtāgu sanāksmēs Tukumā apgrozījās visdziļciltīgākie muižnieki, tērti samtā un atlasā, rotājušies ar zeltlietām. Ikdienā Tukumā varēja sastapt pilsoņus, tērtus rupjos, zaļos vadmalas vamžos, biksēs un mēteļos. Bagātāko tērti reizēm bija rotāti ar tresēm un mežģinēm. Neviena pilsoņa sieva nedrīkstēja valkāt samtu vai atlasu, bet lielākais - tikai damastu. Viņa neuzdrošinājās likt vizuļu mices vai valkāt zelta adatas. Parasta pilsoņa sieva bija tērpusies rupjas vadmalas brunčos, dziļi izgrieztu korsāžu. Brunču astes garums arī drīkstēja būt tikai viņas šķirai atbilstošs. Vēsā laikā, āra ejot, tā apvilka garu apņemamu mēteli bez rotājumiem. Piekļājīgi bija nēsāt baltu priekšautu.

Atbilstoši savām militārajām pakāpēm ģērbās Tukuma pils garnizona karavīri - musketieri (kājnīeki) un dragūni (jātnīeki).

Kā noprotat, Tukumā greznāk ģērbties drīkstēja tikai hercoga ieceltās amatpersonas, muižnieki.

Tukuma pili 17. gadsimta vidū bija aptuveni 100 cilvēku liels garnizons. Tā kā hercogs Jēkabs modernizēja armiju un ieviesa algotņu sistēmu, jādodomā, ka karavīri - musketieri, dragūni bija apmetušies pili, kas kā jau visas hercoga pilis bija labi bruņota un apgādāta pat ar trim lielgabaliem.

Hercoga rīkojumus miestā izziņoja virskapitāns. Valsts bija sadalīta 12 kapitanātos, un četri no tiem bija virskapitanāti. Tukuma virskapitanāts iztiesāja civilīetas un krimināllīetas Tukuma, Kandavas, Talsu un Auces draudzē. Viņš arī ierādīja gruntsgabalus miestā.

Kopā ar prokuratoru un sekretāru tie baudīja neaizskaramību, un to aizvainotājus sodīja ar vissmagāko sodu.

Tiesu procesi Tukumā bija visai bieža parādība. Vismaz 5-6 reizes gadā Karātavu kalnā liesmoja raganu sārti. Engures un Nurmuižas lībiešu apvidus tika daudzīnāts kā burvjiem bagāts.

Tiesās, īpaši raganu prāvās, rādīja spīdzināšanas rīkus un draudēja. Ja apsūdzētais atzinās, to viegli spīdzināja ar pātagas cirtieniem vai iebāza ikškus presē. Ja

neatzinās, tad spīdzināja arī ar otrās pakāpes rīkiem - spāniešu zābakiem, Meklenburgas daiktu un piedraudēšanu.

Katrā virskapitanātā svarīga persona bija bende. Tādi Kurzemē bija pavisam četri. Bende dzīvoja ārpus miesta. Tā pienākumos ietilpa notiesāto spīdzināšana un sodīšana; par to viņš saņēma noteiktu maksu - 3 florēnus (15 markas), par mocišanu vai izdzīšanu līdz pilsētas robežām vai par katru miesas raustišanu ar knaiblēm. 6 florēnus tam maksāja par pēršanu vai pienaglošanu pie staba. Kārtavu kalnā visiem labi redzamas bija karātavas. Par pakāršanu bende saņēma 15 florēnus, par galvas nociršanu - 12 florēnus, par pēršanu un dedzināšanu - 9 florēnus, par cilvēka sadedzināšanu uz sārtu vai saraustišanu ar riteni - 18 florēnus. Bez šiem šausmu darbiem bendem bez maksas bija arī jāizved atkritumi vai sprāguši lopī ārpus miesta. Tiesa gan, to darīja bendes palīgi.

Tukums tolaik bija diezgan dubļains. Netīrumus iedzīvotāji izmeta ielas vidū. Katra namnieka pienākums bija ierīkot un uzturēt tīru 1 - 1,5 olekts platū laipu nama priekšā, lai dubļu laikā vieglāk iet pa miestu. Netīrība un tīra ūdens trūkums bieži vien izraisīja slimības. Ārstu pienākums tās laikos pildīja pirtnieki un bārdzīņi. Kurzemē bija tikai viens vai divi īsti ārsti. Bārdzīnim bija atļauts nolaist asinis un dziedināt hroniskus augoņus. Tie drīkstēja ārstēt arī ārējās brūces un citas miesas slimības. Bārdzīņa pienākums bija ziņot miesta amatpersonām par visām pārsietām brūcēm un dūrieniem, lai ar savu klusēšanu tie neslēptu kādu varas darbu. Pirtnieki drīkstēja uzlikt radziņus un ārstēt tikai nevācu slimniekus.

Plaši izplatītas slimības bija skorbutis un mēris. Skorbutis ieviesās no stipri sāļtas pārtikas - siļķu, sieru utml. lietošanas. 1710. gada mēri izmīra gandrīz visa pilsēta, dzīvi palika tikai kādi 10 cilvēki.

Ļaudis nemācēja izvairīties no slimībām. Bija gan zināmas mēra zāles - sešu ārstniecības zāļu ekstrakts spirtā. Slimniekiem ieteica sviedrēties, žāvēt veļu kokogļu dūmos, kurām piebērtas kadiķogas. Jebkurai slimībai par pretlīdzekli uzskatīja dūmus, etiķi, spirtu. Zāļu vērtīgumu noteica pēc to cenām. Pēc ārstu domām, kurzemnieki bija daudz stiprāki nekā

eiropieši, tādēļ zāļu devas bieži vien divkārtšoja.

Īpaši rikojumi attiecās uz mirušo apbedīšanu; tā bija jāizdara ne vēlāk kā trešajā dienā.

Tā kā veļu 17. gadsimtā mazgāja labi ja reizi mēnesī, ziepes nelietoja un tikai zemnieki mazgājās pirtīs, tad slimības uzbruka bieži.

Tas bija drausmīgs laikmets. 1700. gadā sākās Ziemeļu karš, kurā par logu uz Eiropu cīnījās Krievija. 1710. gadā sākās mēris. 1714. gadā Tukumā nebija gandrīz nevienas dzīvas dvēseles. Pamestas mājas, pussagruvusi pils. Arī tirdzniecības gāja nevis caur Tukumu, bet caur Jelgavu. Pili bija tikai virspilskunga tiesa, raganu sārti šad un tad vēl liesmoja Karātavu kalnā. Tomēr arī tiesa drīz pārvācās uz citu ēku. 1740. gadā Tukuma pils bija pilnīgi sagruvusi, un vienīgais, ko varēja izmantot, bija laukakmeņi. Remontējot torņa jumtu, tika atrastas dažādas lietas, to vidū Tukumā cietuma zīmogs.

Kad Tukumam piešķīra pilsētas tiesības? Literatūrā sastopama dažāda informācija. Tiek minēts gan 1796. gads, gan 1798. gads. Jau pirms ilgāka laika rakstijām, ka bijušajā PSRS Centrālajā Valsts vēstures arhīvā Ļeņingradā atrodas Krievijas ķeizarienes Katrinas II 1795. gada 27. novembrī parakstīts dokuments:

"Baronam fon der Pālenam kā Kurzemes guberņas ģenerālgubernatoram sakarā ar jaunu pārvaldes iestāžu ieviešanu, balstoties uz 1775. gada 7. novembra rīkojumu senātam, tiek nodotas šādas instrukcijas: Pirmās: Mitavai (Jelgavai) būt par guberņas pilsētu, bet Bauskas, Fridrihštates (Jaunjelgavas), Jakobštates (Jēkabpils), Tukuma, Vindavas (Ventspils), Goldingas (Kuldīgas), Hasenpotes (Aizputes) un Līvavas (Liepājas) pilsētu nodibināt par apriņķa pilsētām, piešķirot tām visus labumus un priekšrocības, kādas dotas

Tukuma - Talsu diližansa pajūgs pie Strazdes kroga. Ap 1895. gadu.

Krievijas pilsētām, balstoties uz 1785. gada 21. aprīļa rakstu..." (dokumentā seko vēl deviņi punkti).

"Rīkojums grāfa Aleksandra Nikolajeviča zināšanai un ģenerālleitnanta barona fon der Pālena augstākminētā izpildīšanai par 1775. gada 7. novembra "Nolikuma par Viskrievijas impērijas guberņu pārvaldīšanu" ieviešanu Kurzemes guberņā.

Esam Jums labvēlīgi.

Šo ar savu parakstu pašrocīgi apliecinājis pati viņas ķeizarišķā augstība

Katrīna

Sanktpēterburgā 1795. gada 27. novembrī."

Jau 1796. gadā Pāvils I pēc ķeizarienes nāves atjaunoja bijušo Kurzemes hercogistes administratīvo dalījumu, ko kā lasām publicētajā dokumentā, Katrīna II, pievienojot Kurzemi Krievijai, bija mainījusi, sadalot sīkāk tam eksistējošos četrus virspilskunga iecirkņus: Sēlpils, Jelgavas, Kuldīgas un Tukuma iecirkni. Tātad šis rīkojuma teksts liecina, ka Tukums jau iepriekš bijis noteiktas teritorijas centrs un pilsētas vēsture nesākas pirms 200 gadiem. Kopš 1795. gada Tukums ir apriņķa centrs.

Par cietumu pils torni nav pārāk daudz informācijas. 1796. gada 11. aprīlī Tukuma priekšnieks barons Ungerns-Štenbergs ziņoja, ka pilsētā ir divas kronim piederošas ēkas - tiesas nams ar saimniecības

ēku un kroņa magazīna jeb tornis, ko iepriekš izmantojuši par arestantu māju, bet viņš pārveidojis par magazīnu. 1800. gadā Tukuma magistrāta ziņojumā lasām, ka kroņa cietums atrodas sliktā stāvoklī. Laikā starp 1800. un 1814. gadu torni atkal iekārtota magazīna. No 1912. līdz 1915. gadam tur atradās cietums. 1913. gadā cietuma uzraugam tur izbūvēja arī dzīvokli ar krāsns apkuri. Pirmā pasaules kara laikā, vācu karaspēkam tuvojoties, cietumu evakuēja uz Krieviju. 1919. gadā Tukuma cietumā tika turēti 11 vācu baroni, kurus vēlāk tiesāja Viesīgās biedrības namā un nošāva pie Kapu kalna. Kādu brīdi 1919. gadā torni bijusi arī municijas noliktava. Otrā pasaules kara sākumā, kad masveidā apcietināja cilvēkus, arī torni izmantoja cietuma vajadzībām. Jau daudzus gadus muzejā glabājas cietuma grāmata, kur registrēti visi, kas laikā no 1941. līdz 1944. gadam atradušies ieslodzījumā.

Esam pārlāpojuši tikai daļu no Tukuma vēstures. Izrādās, ka šī pilsēta nemaz nav tik pelēka un neinteresanta. Arī tornis pamazām atdzīvojas, pateicoties sponsoram - SIA "Meistars" un tā vadītājam A. Turiščeva kungam. Kopš 1941. gada, kad pirmo reizi tika runāts par muzeja iekārtošanu tornī un bijušā cietuma telpās, pagājuši daudzi gadi. Pirms 20 gadiem izstrādāts projekts, bet tikai pēdējo piecu gadu laikā darbi mazliet pavirzījušies uz priekšu. Un tomēr mēs joprojām sapņojam pilsētas centrā atvērt saistošu vēstures ekspozīciju. Un mēs ļoti lūdzam visu jūsu atbalstu.

Izmantotā literatūra:

1. Z. Bēts. Tukuma ordeņa pils vēsturiskā izpēte. - Rīgā, 1978.
2. J. Helmse. Liefland Chronica.
3. J. Juškevičs. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. - Rīgā, 1931.
4. Tukuma draudze un baznīcas. - Rīgā, 1937.
5. A. Tuulse. Die Burgen in Estland und Kurland. - Dorpat, 1942.

Muižu veidošanās Tukuma novadā

V. Vītols. Publicēts pirmo reizi. Sagatavots 1990. gadā.

Gadsimtu gaitā mūsu tagadējā lauksaimniecība ir veidojusies uz muižu un tai pakļautu zemnieku saimniecību bāzes, tāpēc Latvija veidojās par augsti attīstītu lauksaimniecības zemi, kura augstāko

uzplaukumu sasniedza Latvijas Republikas laikā. Pakāpeniska latviešu gruntniecības veidošanās nesagrāva muižu saimniecību, bet brīva tirgus konkurence apstākļos abas puses meklēja ceļus mak-

simālai lauksaimniecības intensifikācijai. Šodienas sagrautā lauksaimniecība liek ieskatīties mūsu priekšteču saimniekošanā, jo katra muiža bija ražotāja un daļēji

Skats uz Šlokenbekas muižas ziemeļu vārtiem un sienu. 1970. gadu beigās. U.Fedoroviča foto.

saražotās produkcijas pārstrādātāja.

Vārdam "muiža" ir libiska izcelsme - "moiz", kas nozīmē "kungu sētas". 13. gadsimta dokumentos latīņu valodā lietots vārds "alodium", kam ir senprūšu valodas variants vācu izteiksmē "Alod" (zemes pilnas īpašuma tiesības). Vārdu "alods" lietoja arī latviešu tekstos. Par muižu veidošanās pirmsākumiem Tukuma novadā var runāt, sākot ar 14. un 15. gadsimtu. Kāpēc tik vēlu? 13.-14. gadsimtā vācu krustnešu galveno militāro spēku veidoja smagi bruņotā kavalērija - bruņinieki, bet vasaļu karaspēkam ordeņa valsti bija tikai palīgroma. Tāpēc Livonijas ordeņa mestri necentās izveidot plaši attīstītu lēņu sistēmu. Ordeņa pavēlnieki baidījās no spēcīgas vasaļu kārtas izveidošanās, jo tā varētu apdraudēt paša ordeņa pastāvēšanu. Tāpēc lēņi šai laikā tika piešķirti samērā maz un arī tikai ievērojamākajiem bruņiniekiem kā "galda muižas", ierobežojot šādu lēņu mantošanu. Muižu saimniecību tālāko attīstību traucēja kari un latviešu cilšu nemieri. Kā vienu no vecākajiem novada lēņiem varētu minēt Cēri (pēc upes Ceyre nosaukuma), kur četrus arkļus zemes ordeņa mestrs Rosvins fon Henrike 1352. gadā izlēņojis kādam bruņiniekam Hinriho di Riga (Indriķim no Rīgas). Viens Livonijas jeb mestra arkls atbilda 101,48 ha.

Nedrīkstam pieņemt līdzšinējos padomju vēsturnieku traktējumus par pamatiedzīvotāju un iekarotāju savstarpējām attiecībām 13.-14.gadsimtā. Šajā laikā nevaram

nostādīt mūsu senčus uzvarētu vergu stāvoklī. Latvieši brīvību zaudēja pakāpeniski, veidojoties muižu saimniecībām. Kulminācija bija 1617. gadā, kad ar Kurzemes statūtiem zemnieki tika pielīdzināti Romas vergiem.

Attiecības starp iekarotājiem un kuršiem reglamentēja 13. gadsimtā noslēgtie līgumi. Ieskatīsimies 1267. gada miera līguma saistībās: "...no katra arkla Kurzemes kuršiem jādod brāļiem kunga tiesa - divi pūri rudzu, bet, kam nav rudzu, tam jādod pūrs kviešu un pūrs miežu. Proti, šī tiesa jādod no katra zirga, ar ko ecē. Četras dienas gadā ikvienam jādod brāļu labā kļaušas tai zemē, kur viņš dzīvo, proti, divas dienas vasarā un divas dienas ziemā. Ja brāļi ceļ pili pret pagāniem, tad tiem, kas atteikušies no kristīgās ticības, jākalpo vienu mēnesi pašu maizē. No citiem nocietinājumu darbiem, kā arī no desmitās tiesas kurši ir atbrīvoti uz visiem laikiem. Viņi drīkst mantot līdz ceturtajam augumam, bet tā, lai viņu kungs neciestu zaudējumus savās tiesībās. Tā zeme, uz kuras kursis apmetas uz dzīvi, viņam pieder mūžīgā mantojumā, ja vien tā nav kāda cita mantojuma..." Pūrs ir tilpuma mērs, kam pamatā ir litrs - kilograms tīra ūdens. Rīgas paraugpūrs atbilda 68,75 litriem.

Pamazām pieauga kļaušu darbi zemes aizsardzībai, kad būvēja pilis Kuldīgā, Kandavā, Tukumā, Šabilē un Talsos. Bija jāpiedalās arī pārceltuvju un ceļu būvē.

Pauls Kundziņš (1888-1983) grāmatā "Latvju sēta" (Stokholmā, "Daugava", 1974.) raksta: "Nav

šaubu, ka Latvijas zemnieku tauta agrāk savu kopīgo pasākumu labā būs labprātīgi pati sev uzlikusi nodevas un kļaušas. Iekarotāji turpretim tās savā labā noteica ar piespiedu līgumiem un citiem varas līdzekļiem, lai tiktu pie nodrošinātas dzīves pakundzētajā zemē. Jaunie zemes kungi sev iekārtoto saimniecību apkopšanai sākumā pieaicināja zemniekus talkās, rīkojot tās sezonas lauku darbiem. Smagāk zemniekiem uzgūlās nodevas un publiskās kļaušas, jo tās drīz pārsniedza sākotnējās nastas, kas bija noteiktas 13. gadsimta līgumos. Netika tomēr skartas zemnieku tiesības rīkoties ar savu zemi un sētu." P.Kundziņš atzīmē, ka latvieši dzīvojuši ciemos, kuriem raksturīga bijusi izklaidu saimniecību apbūve. Ciemos ar satuvinātām sētām dzīvojuši libieši. Par latviešu cenšanos saimniekot savrupstās stāsta Atskaņu hronika.

Muižu tīkla veidošanās

14. gadsimta beigās un 15. gadsimtā smagi bruņotā kavalērija zaudēja galveno nozīmi, jo attīstījās šaujamo ieroču tehnika. Pirmajā vietā karaspēkā izvirzījās kara algotņi - kājnieki. Vasaļi bruņinieki sāka nodarboties ar lauksaimniecību, veidojot savas saimniecības - muižas. Nākamās muižas centrs sākās ar klēti, kurā sabēra zemnieku nodoto labību. Otra celtne bija dzirnavas, kur labību samalt. Tāpēc sākotnēji muižas un sudmalu vārds bija cieši saistīts. Vasaļi parasti par muižu pārvērtā kādu no zemnieku sētām.

Kungu tīrumu platība bija neliela, un to apstrādāja vergi - drelli, kas sastāvēja no karagūstekņiem, parādu kalpiem un par krimināliem noziegumiem sodītiem. Drellus izmantoja arī latviešu labieši - dižciltīgie, ko dēvēja arī par bajāriem. Drellus varēja pirkt un pārdot. Ar landtāga lēmumu 1424. gadā drellība (verdžība) tika ierobežota līdz 10 gadiem, jo deva iespēju no tās izpirkties vai atstrādāt. Gadsimta vidū drellību saplūda kopā ar dzimtbūšanu.

Pēc verdžības aizliegšanas pieauga zemnieku klausības muižās, jo pamatos bija jāapstrādā visi muižas tūrumi un savai saimniecībai laika palika mazāk. Tas noveda pie zemnieku saimniecību ražošanas spēju samazināšanās. Laikā no 1482. līdz 1494. gadam tika nodibināta novada būšana (novadniecība), kad zemnieki vairs nedrīkstēja atstāt savu ciematu neatkarīgi no parādu atkarības. Sākumā nedrīkstēja pārvietoties saimnieki - zemes īpašnieki, vēlāk aizliegumu attiecināja arī uz kalpiem un vaļiniekiem.

Runājot par to muižu veidošanās procesos, jāatceras, ka topošie muižnieki - dzimtskungi paši bija atkarīgi no lēņa devēja un viņiem nebija mantošanas tiesības ne uz muižas zemi, ne tur dzīvojošajiem ļaudīm. Stāvoklis krasī mainījās pēc Livonijas ordeņa un bīskapu valsts sairšanas, kad izveidojās Kurzemes un Zemgales hercogiste (1561.g.), kas bija Polijas karaļa lēņu valsts. Pēdējais ordeņa mestrs un pirmais hercogs Gothards Ketlers (hercogs 1562.-1587.gadā) Kurzemes muižnieku - lēņu īpašnieku spiediena rezultātā 1570.gadā parakstīja tā saukto Gotharda

privilēģiju - tiesisku aktu, pēc kura visas agrākās ordeņa lēņu muižas kļuva par muižnieku privātpašumiem. Līdz ar šo privilēģiju par muižnieku īpašumu kļuva arī visas muižas teritorijā dzīvojošie zemnieki - lauku sētu saimnieki, laukstrādnieki (kalpi), vaļinieki un citas muižas laužu kategorijas. Izņēmums bija brīvzemnieki, kam bija piešķirtas lēņa tiesības par karavīru pienākuma pildīšanu. Kandavas novadā plašus lēņus - no Strazdes līdz Engures ezeram ieguva latviešu vīrsnieks Hermanis Dumpītis (Dumpjans, Dumpjats, Dumpats), kura mantinieki nokavēja lēņu tiesību atjaunošanu vai arī neizpildīja lēņa noteikumus un īpašumu zaudēja. Vēlāk šajās teritorijās izveidojās Vitenbekas (pievienota Strazdeij), Galtenes, Silu, Rideļu un Rindzeles muiža. Dumpjanam piederēja arī nams Kandavā. Par kaujas nopelniem lēņa tiesības ieguva tukumnieks Andrejs Gailis. Minētās dzimtas laika gaitā pārvācojās. Gaili kļuva par Hāniem. Par libiešu valdnieka Kaupo pēctečiem sevi uzskatīja Liveni (libieši - livi). Nepārvācojās kaimiņu novada kuršu ķoniņi (Lamekina pēcteči), kuru dzimta turpināja karavīru tradīcijas līdz mūsdienām. Mārtiņš Peniķis (1874-1964) bija ģenerālis Latvijas Republikā.

Kurzemes un Zemgales hercogistes laiks

Muižnieku varu hercogistē nostiprināja likumdošanas kārtībā 1617.gadā pieņemtais Kurzemes hercogistes pamatlikums - "Valdības formula" un Kurzemes statūti - kriminālo un civilo likumu

krājums. Pēdējais pielīdzināja zemnieku vergiem. Par dzimtsilvēkiem kļūst visi bērni, kas piedzimuši dzimtsilvēkiem, kaut māte būtu brīva. Bēgļus drīkstēja meklēt līdz 100 gadiem. Muižniekiem bija likumdevēja tiesības savās muižās. Zemniekus varēja pirkt, pārdot, dāvināt, mainīt, iekļāt kā jebkuru citu lietu.

Zemītes pils. 50. gadi.

Pēc Kurzemes hercogistes izveidošanās visā pilnībā lietojam jēdzienus "muiža" un "muižnieki". Nostabilizējās muižu klasifikācija atkarībā no īpašuma piederības. 1634. gadā tika sastādīts matrikulēto bruņinieku (dižciltīgo dzimtu) saraksts, kurā līdz 1642. gadam bija ierakstītas 119 dzimtas. Tas nodrošināja monopoltiesības uz muižām un amatiem. Līdz ar to novadā nostiprinājās tādas varenas dzimtas kā Rekes, Mēdemi, Firksi, Hāni (nepārtautotie), Osteni-Zakeni, Liveni, Heikingi, Henkingi, Brigeni u.c. dzimtas. Tas neļāva Kurzemē nostiprināties poļu muižniekiem. Nematrikulētajiem muižniekiem nebija tiesības ieņemt amatus. Krievu valdīšanas laikā matrikulā uzņēma arī ar ķeizara pavēli.

"Vai muiža gatava?"

I.Ozoliņa. - Publicēts laikrakstā "Tukuma Ziņotājs" 1992. gada 11. maijā.

Teika stāsta, ka tā katru gadu prasīts Spirgus baronam. Baidīdamies, ka pils varētu nogrimt, viņš vienmēr atteicis, ka neesot vis gatava.

Tādu pašu atbildi varat saņemt no mums - muzeja ļaudīm, jo arī mūsu darbs nekad nav pilnībā padarāms - arvien atrodas pa kādai neizpētai vietai vai vēl nedzirdētai ziņai, nenojaustai sakarībai. Muzejnieku apsēstība ir neap-

turama - pat degvielas trūkuma un augsto cenu laikā mēs tomēr dosimies gadskārtējā izpētes darbā. Šoreiz nogriezīsimies no Tukuma-Auces ceļa, lai nokļūtu vietā, ko dēvē par Degoles pagastu. Iepriekš gan pastāvēja Praviņu pagasts, un tagadējo nosaukumu līdz ar jaunajām robežām šī puse ieguva tikai 60. gados. Mēģināsim pagriezt atpakaļ smago laika ratu un paskatīsimies, kā šajā Austrumkurzemes augstienes malā starp di-

viem Abavas-Slocenes senlejas atzarojumiem dzīvoja mūsu priekšteči.

Par šo novadu pirmās ziņas rodamas jau 1494. gadā, kad tiesas vīram Ansīm Gailim ordeņa mestrs Valters fon Pletenbergs izlēnoja Ārlavas muižu. Bet 1603. gadā, kā raksta Juškevičs grāmatā "Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē", hercogs Vilhelms izlēnoja šīs muižas daļu Fravinam cur Hakem, no kura

Degoles dzirnavas. 30. gadu beigās.

cēlies līdzšinējais muižas un vietas nosaukums. Otra muiža, ap kuru laika gaitā izveidojās apdzīvota vieta, ir Degole. Tā celta 19. gadsimta vidū. 1857. gadā Degolē uz lēzena pakalna pacēlās vējdzirnavas, ko bija būvējis mūrnieks Štrauss. Tolaik Praviņas lepojās ar četrām vējdzirnavām: Kalna Gavēņu, Krikšu-Mazkrikšu, Saušu-Lejasaušu un Spīrgus dzirnavām. 19. gadsimta beigās Degoles muižu pievienoja Irlavai. Saistībā ar šo novadu jāpiemin arī Spīrgus muiža, par kuru pirmās ziņas rodamas 1679. gadā. Tā bija paraugmuiža, kas piederēja Betiheru dzimtai. Klist nostāsts, ka turp lauksaimniecības mākslu braucis apgūt arī Aleksandrs I. Kā to laiku liecinieks muzejā glabājas dzimtsipašuma

akts no Spīrgus muižas Mieču mājām par to, ka saimnieki Anna un Jānis Kalēji pirkuši no Teodora fon Betihera šīs mājas par 4120 rubļiem, ko solījuši izmaksāt pa daļām. Dokuments datēts ar 1893. gadu.

Praviņu skola savu darbību uzsāka jau 1885. gadā. Pirmās skolas pārzinis - latvietis Kārlis Hāze pašmācības ceļā bija beidzis Irlavas skolotāju semināru. 20. gadsimta sākumā Kurzemes guberņas "Pravingenskaja volostī" sastāvēja no 59 saimniecībām. Lielākās no tām bija "Bauškenieki" - 107 desetinas zemes, "Lambrekši" - 109 desetinas, "Grebši" - 92 desetinas, "Džundžas" - 91 desetina, "Stumburi" - 89 desetinas. Pirmā pasaules kara notikumi pagastu īpaši neskāra - netika izcirsti meži, nodedzinātas mājas. Arī revolūcijas ugunis Praviņās noplīvoja mierīgi - 1919. gadā ievēlēja jaunu izpildkomiteju, kas nokalpoja tikai atvēlēto laika sprīdi. Latvijas Republikas laikā par saimnieciskās un kultūras dzīves centru izveidojās "Lambrekši". Tur atradās gan pasta nodaļa, veikals, gan arī Krājaizdevu sabiedrības un Lopkopības pārraudzības biedrības centrs. Arī piensaimnieku biedrība "Vaga" (1923) atradās uz "Lambrekšu" zemes. Tolaik pagastā bija 13 biedrības; lielākās no tām: lauksaimnieku, zemkopības un zvejniecības biedrība "Vaga" (1921), piensaimniecības biedrība (1923). 1937. gadā pagastā bija četri veikali, ķieģeļceplis, tvaika dzirnavas Aus-

mās, vējdzirnavas Lejassaušos, divi zāģu gateri, divas krejotavas: Spīrgū un Kundziņos. Ārsts no Tukuma - Kārlis Apsitis, pagasta vecākais - Kārlis Lambrekšis, policijas kārtībnieks - Voldemārs Lasmanis.

Degoles pagasta Praviņu skola. J. Vitola foto. 1992. gads.

Tad sekoja juku laiki - Otrais pasaules karš, izsūtīšanas, piespiedu saimniecību apvienošana.

Gadi aizsteigušies, nomainījušās paaudzes, tikai apsūbējuši albumi un cilvēku atmiņas glabā pagātnes mirklus. Padalieties savās atcerēs, pastāstiet mums par sevi, savu dzimtu, tās dzīves gaitām, par saviem paziņām, kaimiņiem, liktenbiedriem! Ja jums gadīsies sens vai ne tik sens fotouzņēmums vai dokuments, arī jebkāds nemūsdiēnīgs sadzīves priekšmets, jūs varbūt piekritīsiet to atdāvināt muzejam, lai uzkrātos plašāka vērtīgu materiālu kopa par Degoles pagastu.

Durbe cauri gadsimtiem

A. Ozola.- Publicēts laikrakstā "Tukuma Ziņotājs" 1993. gadā.

Vai esat dzirdējuši legendu par jaunā Šlokenbekas un Durbes barona fon der Rekes dēla Matiasa un Šlokenbekas dzirnavnieka meitas nelaimīgo mīlestību? Veci ļaudis Mīlkalnes pusē stāsta, ka meitene bijusi ļoti daiļa, un nav brīnums, ka dižciltīgais puisis to iemīlējis. Abi slepus tikušies pie Šlokenbekas dzirnavu dambja. Barons tomēr par to uzzinājis un bijis ļoti nikns. Tik nikns, ka pakāris bisi un auļojis uz ezermalu. Bijusi skaista mēness nakts. Abi jaunieši sēdējuši uz dambja malas, un tad ezera otrā krastā parādījies vecais barons un gribējis meiteni nošaut. Lai nāve viņus neizšķirtu, abi saķērušies rokās un ielēkuši

ezerā. Barons ļoti pārdzīvojis dēla bojāeju un licis uzcelt mazu piemiņas obelisku ar uzrakstu "Matias 1867". Šis obelisks joprojām stāv iepretim dzirnavām, pašā ezera krastā, tikai ieslēpts krūmos, un tam priekšā uzcelta kaut kāda balta ķieģeļu būda. Jaunlaulātie tomēr itin bieži atrod ceļu uz šo vietu, un mazi ziedu pušķiņi tiek likti nelaimīgo mīlētāju piemiņai.

Un tomēr rodas jautājums, kāpēc šajā obeliskā minēts tikai viens gadskaits - 1867? Cik vecs bijis šis jauneklis? Vai šis ir dzimšanas vai miršanas gadskaits? Kā sauca meiteni? Lai atrastu atbildi uz šiem jautājumiem, jāpārlapo Reku

dzimtas vēsture un jāizpēti dzimtas koks. Un tad izrādās, ka dzimtā nav cilvēka ar vārdu Matias, kas būtu dzimis vai miris 1867. gadā.

Matias Dītrihs Reinholds fon der Reke (28.05.1791.-28.08.1869.) bija pirmais Šlokenbekas un Durbes īpašnieks. Viņa senči cēlušies no Vestfāles Vācijā. 1265. gadā pirmoreiz rakstos minēts kāds Bernhards de Reke, Ķelnes arhibīskapa ministrāls. Laikā no 1543. līdz 1551. gadam kāds Josts fon der Reke bijis Tērbatas bīskaps. Aptuveni tai pašā laikā par Kuldīgas komtura palīgu strādājis Tiss fon der Reke, kas 1551. gadā kļuvis par Dobeles komturu. Šis Tiss fon der

Reke kļūst par pirmo Jaunpils īpašnieku.

Ir nostāsti par Reku dzimtas saistību ar Kārļa Lielā galmu.

Durbes pils. W.S.Stefenhāgena gravīra. 1867. gads.

Pirmais Durbes īpašnieks no Reku dzimtas bija Matias - Jaunpils muižnieka Kristofera (1758-1844) un Benignas fon der Raabas dēls. Māte agri nomira, un tēvs apprecējās ar Annu Elizabeti fon Heikingu. Jaunpils bija lielākā muiža Tukuma apriņķī (tās platība 1912. gadā - 7057 ha, no tās 3367 ha aramzemes), bet tā bija majorātmuiža. Tas nozīmēja, ka īpašums nav dalāms starp vairākiem mantiniekiem vai iekļājams, un parasti to manto vecākais mantinieks. Taču Matiasa pamāte bija tik enerģiska, ka viņa panāca savu jaunākā dēla Augusta iecelšanu par mantinieku.

Matias Heidelbergā studēja jurisprudenci. Atgriezies Kurzē, viņš ieņēma Dobeles-Jelgavas apriņķa maršala posteni no 1817. līdz 1820. gadam. Dažus gadus viņš bija pārvaldījis tēva īpašumus Jaunpilī. Tai laikā radās iespēja nopirkt Šlokenbekas-Sēmes muižas, jo iepriekšējais Durbes īpašnieks grāfs Joahims Fridrihs fon Medems bija miris jau 1838. gadā. Viņa septiņi bērni, kas mantoja šo īpašumu, vienojās to pārdot. Muižu nopirka Eberhards Bulmerings. 1848. gada 21. oktobrī tika noslēgts Šlokenbekas-Sēmes muižu pirkšanas-pārdošanas līgums starp Eberhardu Bulmeringu un Matiasu fon der Reki, Dobeles un Plonjanas īpašnieku. Te jāpaskaidro, ka Reku dzimta bija ļoti sazarosjusies. Viens tās zars bija palicis Vācijā, citi izauguši Lietuvā un Kurzē. Pieņemu, ka Matiasa sieva bija no Lietuvas Reķēm no Plonjanas (netālu no Šauļiem). Tādējādi viņa titulā - Plonjanas īpašnieks.

Šlokenbekas-Sēmes muižas tolaik bija ļoti labs pirkums. Šlokenbeka bija izveidojusies par intensīvu saimniecības centru. Tās dzīvojamā ēka gan vairs neatbilda modernajām prasībām, toties

Durbē grāfs Mēdems ap 1820. gadu pēc arhitekta J.Berlica projekta bija pārbūvējis Durbes pusmuižas dzīvojamo ēku un izveidojis lielisku ainavu parku angļu stilā, papildinot to ar baseiniem, skaidēm, paviljoniem un lokveida tiltiem. Turklāt Durbe atradās skaistā vietā uz pakalna un it kā slējās augstāk par lejā esošo Tukumu. Durbe atradās arī tuvāk pilsētai, tāpēc jau 18. un 19. gadsimta mijā tās īpašnieks Ernests Grothuss bija pārcēlies dzīvot uz Durbi, kaut gan tad tās dzīvojamā ēka nebija tik stalta. Šis īpašums bija lielākais Tukuma draudzē, - te bija laba aramzeme, bagāti meži, upes un ezeri, izeja uz jūru Klapkalnciemā, labas satiksmes iespējas ar Rīgu.

Apsvēris to visu, Matias bija ar mieru šo īpašumu pirkt. Uzreiz viņš samaksāja 20000 sudraba rubļu. Līdz 1859. gadam viņam pēc līguma bija jāmaksā 10000 rubļu gadā, un vēl 40500 rubļu bija jāiemaksā Kurzemes hipotēku bankā. 1854. gadā Matias vienojās ar Eberhardu Bulmeringu, ka pārtrauks maksājumus. Par atlikušo nesamaksāto naudu Bulmerings paturēs savā īpašumā Sēmes muižu, bet Rekes īpašumā pāriet Šlokenbekas muiža ar Durbes, Alīnes, Altonas pusmuižu. Tagad varam tikai minēt, kāpēc Matias neizpirka visu īpašumu.

Pirkums bija izdevīgs, un Matias bija labs saimnieks. Jau 1788. gadā minēts, ka Šlokenbekas degvīna brūzis bijis lielākais Tukuma draudzē. Muižā bija arī alus darītava. Pēc 1912. gada datiem, muižas platība pavisam bija 3787 ha, no tās 1815 ha aramzeme. Tur izauga pietiekami daudz labības. Matias likvidēja alus darītavu un arvien paplašināja degvīna ražošanu, par izejvielu izmantojot kartupeļus, nevis labību. Ja 1805. gadā ražoja 1600 spaiņu degvīna, bet 1872.-1873. gadā, kad saimniekošanu jau bija pārņēmis Matiasa vecākais dēls Ludvigs (1820-1903), saražoja 10822 spaiņu degvīna. Šāds straujš kāpums izskaidrojams ar pāreju uz intensīvu saimniecību. Lielu daļu produkcijas eksportēja uz ārzemēm. Pēc guberņas akcizes valdes norādījumiem katru gadu bija jāremontē un jāuzlabo brūža ēka, lai degvīns spētu konkurēt ārzemēs. Spirta brūzis deva labus ienākumus, un Matias varēja uzsākt arī citu Šlokenbekas muižas ēku remontdarbus.

1862. gadā Matias uzbūvēja jaunu magazīnas klēti - sava veida zemnieku pašpalīdzības kasi. Muižnieks iebēra tajā kādu daļu savas labības, katrs zemnieks rudenī atbēra savu daļu. Nebaltās dienās trūkcūcietēji varēja saņemt graudus iztikai vai sēklai. Klēts bija uzcelta tik laba, ka vēlāk to pārveidoja par pagastnamu. Vēl tagad tā sienās redzami Matiasa fon der Rekes iniciāļi. Netālu uzbūvēja skolu zemnieku bērniem. 1867. gadā pabeidza Šlokenbekas dzirnavu ēku un vēlāk jaunā dambja būvi. Te arī rodams izskaidrojums mazajam obeliskam un rakstiem uz tā. Tas uzlikts kā piemiņas zīme Matiasam, kas 1867. gadā uzcēlis šīs dzirnavas. Tā nav romantiskas mīlestības zīme.

Matias mira 1869. gadā un ar savu testamentu nodibināja fideikomisu. Šlokenbekas-Durbes muiža kļuva par majorātmuižu - to nedrīkstēja dalīt, pārdot vai iekļāt, to mantoja vecākais dēls. Matias fon der Reke un viņa sieva apglabāti Tukumā Kalna kapos. No tā laika visiem viņa pēctečiem viens no vārdiem ir Matias par godu šim vīram un arī tāpēc, lai atšķirtu Šlokenbekas-Durbes īpašniekus un to pēcnācējus no citiem Reķēm.

Daudz interesantu faktu saistās arī ar nākamo Šlokenbekas-Durbes īpašnieku Ludvigu fon der Reki.

Matiasam bija trīs dēli - Karls, Vilhelms un Ludvigs. Karls apprecējās un kļuva par Valdekas muižas īpašnieku Jelgavā, Vilhelms devās uz Plonjanu Lietuvā, bet Durbi mantoja jaunākais dēls Ludvigs (1820-1903).

Ludvigs fon der Reke tukumnieku atmiņās saglabājies kā īsts veco laiku muižnieks, ļoti labirdīgs arī attiecībā ar zemniekiem. Kā visi bērni arī Ludvigs bija ieguvis labu izglītību. Ilgus gadus pavadījis Krievijā, kur par dienestu armijā saņēmis kapteiņa pakāpi (dažos avotos minēts, ka uzkalpojies līdz admirālim). Būdams ilgstoši prom no Kurzemes, viņš bija atsvešinājies no vietējās muižniecības un varbūt tāpēc bija savādāks nekā tie. Atgriezies Durbē, Ludvigs turpināja tēva iesākto saimniecisko darbību. Ludvigs daudz nodarbojās ar lauku uzlabošanu un meliorāciju. Ražas bija labas, un spirta brūža jaudas arvien pieauga. Pietika naudas, lai rekonstruētu Durbes pili. Turklāt 1877. gadā tika atklāts dzelzceļš, un, domājams, Ludvigs saņēma

naudu par tā celtniecībai pārdoto zemi. Ludvigs fon der Reke bija pirmais, kas sāka pārdot zemiem mājās par dzimtu. Viņš bija precējies ar Albertini fon der Firksu (1839-1863). Pēc tās nāves viņš apprecēja viņas māsu Mariju (1830-1893). Viņam bija pieci bērni. Laikā no 1878. līdz 1885. gadam viņš bija Tukuma apriņķa maršals un mirtiesnesis un tādejādi ietekmēja visus sabiedriski politiskos procesus apriņķī.

Ludvigam fon der Reke tika piešķirts barona tituls. Te jāpaskaidro, ka barona titulu vācu muižnieki saņēma pēc Kurzemes hercogistes pievienošanas Krievijai. Pēc šāda titula vēl šobrīd var noteikt muižnieka izcelsmi. To lieto tikai vācbaltu izcelsmes muižnieki Vācijā.

1886. gadā Tukuma apriņķa maršala amatu pārņēma Ludviga dēls Karls Matias Frīsis Ludvigs fon der Reke, kas bija beidzis studijas Gētingenā Vācijā. Tāpat kā tēvs, arī Karls tika cienīts un godāts Tukuma sabiedrībā. Abi darbojās savstarpēji saskaņoti, un atmiņās bieži vien nevar atšifrēt, kurš ir tēvs un kurš - dēls. Abi bieži vien tiek saukti par Karlu. Atstājot šo miklu pagaidām vēl neatrisinātu, ielūkosimies Tukuma sabiedriskajā dzīvē pagājušā gadsimta beigās.

Ir 1882. gada 29. augusts - Viesīgās biedrības atklāšanas svētki. Tie sākas ar svinīgu aktu Rīgas viesnīcā pie Tīrgus laukuma (tagadējā grāmatnīcas ēkā), tad seko skaists gājiens uz Durbi ragu mūzikas pavadījumā. Tur svētku dalībniekus sagaida barons fon der Reke, novēl laimi un sekmes jaunajai biedrībai un uzsver labās attiecības ar latviešiem. Pēc brīža gājiens atgriežas pilsētā, un tam seko goda mielasts. Jāatzīmē, ka Durbes parks bija vienīgā zaļumu vieta Tukuma pilsētā un barons labprāt to atvēlēja Viesīgajai biedrībai dažādu pasākumu rīkošanai. 1902. gadā, kad viņu uzņēma Viesīgajā biedrībā, viņš piešķīra biedrībai tiesības katru gadu 23.-24. jūnijā Durbes parkā rīkot Ligo svētkus. Parks patiesi bija ļoti skaists, labi kopts. Augustu kalnā slējās Durbes pils, tās pakājē bija ūdens kaskāde un strūklaka - Nojādes skulptūra. Parkā vairākās vietās bija iekārtotas lapenes. Patlaban vēl var apskatīt rotundu, kas diemžēl ir ļoti sliktā stāvoklī. No kādas citas lapenes saglabājušies tikai pieci pamata akmeņi. Kādreiz no tās pavēries skaists skats visap-

kārt, jo koki parkā bija stādīti tā, lai no jebkura skatu punkta iespējams redzēt tālu projām. Šī vieta apvīta legendām.

Ir saglabāties nostāsts, ka Durbes barons (nezinu gan, kurš) esot iemīlējis brīnum daili Durbes dāznieka meitu. Baronese par to uzzinājusi un bijusi ļoti nikna - tik nikna, ka jūtu uzplūdā norīdījusi meiteni ar suņiem. Barons neko citu nav varējis kā iezīmēt šo vietu ar akmeņiem - vidējais akmens simbolizējot suņu nobeigto jaunavu, bet tie četri apkārt esot niknie suņi.

Šo leģendu izstāstīju Ludviga mazmazdēlam Vilhelmam fon der Reke, kad viņš viesojās Tukumā. Viņš pasmaidīja un teica, ka tā neesot patiesība. Tomēr leģenda esot interesanta un to drīkstot stāstīt ekskursantiem.

Rotonda Durbes parkā. 30. gadi.

Arī par rotundu ir dzirdēts nostāsts, ka tajā novietotā kolonna ar granīta blūķi esot piemiņas zīme barona mīļākajam sunim. Varbūt šis nostāsts cēlies no tā, ka, blūķi griežot ap asi, atskan suņa smilstam līdzīgas skaņas. Patiesībā jau grāfa Mēdema dzīves laikā uz blūķa atradās skaista vāze. Tā sen jau pazudusi. Žēl, ka piedzīvojumu vai dārglietu meklētāji mēģina rakņāt rotundas pamatu. Varat būt droši - dārglietu tur apakšā nav.

Jā, Durbē bija ļoti jauki, bet pilsētai bija vajadzīgs savs parks, tāpēc barons fon der Reke izprojekēja un dāvināja pilsētai parku Lielās ielas galā.

Uzticība Reke pieauga 19. gadsimta 90. gados, kad latvieši uzsāka cīņu par vietām pilsētas domē. Vēlēšanu tiesības bija turīgiem tukumniekiem, lielākoties vāciešiem. Arī pilsētas galva bija vācietis - Mirams. Kad Viesīgās biedrības pakļautībā tika nodibināta Krājaizdevu sabiedrība, latviešiem pavērās iespējas dabūt kredītu un pirkt īpašumus Tukumā. 1898. gada oktobrī pilsētas domes vēlēšanās piedalījās 150 vēlētāji. Pirmoreiz tika izveidots latviešu saraksts, kurā tika ierakstīts arī bar-

ons fon der Reke (domājams, Ludvigs). Vēlēšanu rezultāti tika viltoti, jo turīgie vācieši nevēlējās redzēt latvisku domi. Tomēr barons fon der Reke bija pietiekami izglītots un drošs, iespaidīgs muižnieku sabiedrībā. Viņa rosināta, tapa vēstule Kurzemes gubernatoram, un tas izšķīra šo strīdu par labu latviešu sarakstam. To atbalstīja arī apriņķa priekšnieks Grothuss un grāfs Mēdems.

Esmu lasījis, ka Reke šajā sarakstā ierakstījis tādēļ, lai sarakstam būtu lielāka vērtība administrācijas acīs. Lai kā tas arī nebūtu, pilsētnieki viņam uzticējās un 1899. gada 6. martā ievēlēja par Tukuma domes priekšsēdētāju.

Galvenais domes darbības virziens bija latviskās izglītības un kultūras attīstība. Tika uzsākti darbi latviešu pirmācības skolas atvēršanai.

Reke ļoti daudz palīdzēja Tukuma Viesīgās biedrības nama būvē un pēc tā atklāšanas uzdāvināja bumbotavas iekārtu. 1903. gada 15. aprīlī viņš tika uzņemts par Viesīgās biedrības Goda biedru, un šo lēmumu apstiprināja pilna biedru pilnsapulce.

Par barona fon der Rekes autoritāti un atbalstu latviskajai izglītībai un kultūrai liecina fakts, ka bijušais tukumnieks, tolaik slavenais kartogrāfs, etnogrāfs, vēsturnieks un rakstnieks Matiss Siliņš 1899. gadā dāvināja vienu no pirmajām Latvijas kartēm latviešu valodā, tālāk citēju: "Baronam L.v.d.Rekim, Šlokenbekas dzimtskūngam aiz augstcienīšanas".

Jāatzīmē, ka latvietis Matiss Siliņš 1879. gadā pēc Irlavas semināra beigšanas bija barona jaunāko bērnu skolotājs Durbē un saņēma arī turpmāk Rekes atbalstu.

Ludvigs bija arī talantīgs mākslinieks. Viņš itin bieži grieza cilvēku portretu siluetus. Dzimtas īpašumā saglabāties albums ar daudziem tā laika pazīstamu cilvēku siluetportreti. Tie publicēti arī grāmatās, jo daudzu cilvēku portreti nav saglabājušies.

Ludvigs fon der Reke mira 1903. gada 16. oktobrī un tika izvadīts no viņa celtās dzimtas kapličas Šlokenbekas kapos. Visa pilsēta devās atvadīties no cilvēka, ko tā mīlēja un cienīja. Kapličas sienas sedza daudzi jo daudzi vainagi.

Pēc Ludviga nāves Šlokenbekas Durbes muižu mantoja viņa

vecākais dēls Karls, kas ilgus gadus bija bijis Tukuma apriņķa maršals. Diemžēl viņš bija spiests likvidēt spirta brūzi, jo akcīzes valde pieprasīja pamatīgu rekonstrukciju, bet Karls nevēlējās tur ieguldīt līdzekļus. Toties eksistēja lieliska zirgu audzētava un labi nostādīta lauksaimniecība. Zirgi bija Karla aizraušanās. Vēl tēvam dzīvam esot, Karls ķērās pie Durbes pils pārbūves. Bēra un Cera fabrika nopirka podiņus un iebūvēja jaunus krāsnis. Pili ierīkoja ūdens klozetu un vannas istabu, vēja rotors ražoja elektrisko strāvu. Augstāvē telpas pārdalīja un izbūvēja istabas viesiem, kas parasti kuplā skaitā apmeklēja zirgu sacīkstes.

Kā jau minēju, Karls Getingenā bija studējis jurisprudenci, bija labvēlīgi noskaņots pret latviešiem. Viņa sieva Evelīne arī bija dzimusi Reke, tikai no cita zara. Tāpat kā citi muižnieki, arī Rekes centās saglabāt īpašumu savā dzimtā, dažkārt pat kādu no dēliem nosūtīt uz cita dzimtas zara muižām, ja tur nebija mantinieku.

Karlam un viņa tuviniekiem liktenis bija lēmis dzert sāpju bikeri. 1905. gads atnāca ar brīvības vēsmām latviešu tautai. Zemnieki dumpojās. Baroni bēga no savām muižām. Karls nebēga. Turklāt viņš joprojām bija apriņķa maršals. Viņa attiecības ar latviešiem bija labas. Apkārtnes muižnieki, glābiņu meklēdami, sabrauca Durbes pili. 29. novembrī sākās nemieri Tukumā, un tie izvērtās par labi organizētu bruņotu sacelšanos. Trīs dienas pilsēta bija nemiernieku rokās. Dragūnu nodaļa atkāpās no Ekmaņa viesnīcas (tagad sakņu veikala ēka) uz Durbes pili. Un tā pils kļuva par cietoksni. Apkrauta ar smilšu maisiem, baltā ēka izskatījās stipra un neieņemama. Turklāt pili atradās arī barons Rādēns, ko pazina kā ļoti nežēlīgu cilvēku. Šo cilvēku latvieši ienīda. Kad Jauntukumā pēc Rādēna pavēles dragūni slepkavoja nevainīgus cilvēkus, naidis pret to iedegās jo stiprāks. Un šī naida liesmas apspīdēja arī Karlu fon der Reki. Kad pēc pamiera sarunām ar ģenerāli Horunčenko nemiernieki izklīda, sāka darboties soda nodaļas. Un Durbes pagrabi kļuva par cietumu. Nu naida liesmas pret Karlu fon der Reki dega visā spēkā. Varbūt tās dedzināja Karlu pārāk stipri, un tāpēc viņš mira jau 1907. gadā.

Kā mazu puisēnu Karlu kopā ar vectēvu Matiasu gleznoja pazīstamais baltvācu gleznotājs Johans Dēriņgs. Gleznā tie abi kopā bija redzami Durbes pils pakājē. Durbe Karlam nozīmēja ļoti daudz. Grūtos laikos viņš to nebija atstājis, bet ko viņš bija ieguvis preti?

Revolūcijas notikumus savos vērojumos ceļojuma laikā Kurzēme aprakstījis somu leitnants, vēlāk ģenerālis Heleniuss. Viņam bija stāstīts par asinspirti Durbē, un šis ziņas viņš publicēja. Pēc neilga laika šo informāciju viņš atsauc kā baumas. Arī šis jautājums ir pētījams.

Par šo laiku dzirdēts kāds šausminošs stāsts. No Durbes tilta uz durkļiem lejā esot mesti revolucionāri. Šim faktam gan neesam atraduši dokumentālus pierādījumus. Nevienā avotā, pat Maskavā izdotajā 1905. gada cinitāju piemiņas grāmatā neatrodam nekādas norādes par šo faktu, netiek arī minēti cilvēki, kas būtu gājuši bojā Durbē. Arī no fizikas likumu viedokļa diez vai tas būtu iespējams. Tomēr izrādās, ka savulaik daudziem skolas bērniem tas stāstīts. Interessants nostāsts.

Akmens tilts Durbes parkā. 30. gadi.

Tomēr palūkosimies uz šo tiltiņu ar citām acīm. Tā patiesi ir unikāla būve - lokveida tilts, būvēts 1820. gadā. Tas lieliski iekļaujas ainavā un ir republikas nozīmes arhitektūras piemineklis. Tilta galos esot atradušās kentauru skulptūras. Diemžēl mūsu rīcībā nav neviena attēla. Ja nu kādam tāds būtu, ļoti lūdzam to parādīt muzeja darbiniekiem. Tilta balstos vēl tagad ir nišas, tādas pašas kā pils dienvidu fasādē abpus ieejas durvīm, kur kādreiz atradās grieķu dieviešu skulptūras. Varbūt tādas atradās arī tilta nišās? Arī uz šo jautājumu atbilde vēl jāmeklē.

1905. gadā sakrājijs naidis pret Rekēm ar jaunu spēku iegailējās 1919. gadā. Lielinieki apcietināja 11 baronus, to starpā arī divus Karla brāļus - Georgu (1865-1919) un Vilhelmu (1869-1919). Un kāda likteņa ironija - tiesas sēde un

nāves soda pasludināšana notika tajā pašā Viesīgās biedrības namā, kura būvi savulaik ar visiem spēkiem atbalstīja viņu tēvs. Viņi tika nošauti aiz Kalna kapiem Tukumā un tur arī apglabāti. Kādreiz šo vietu iezīmēja obelisks, uz kura varēja izlasīt visu 11 nošauto uzvārdus. Tagad šī vieta aizaugusi.

Tajā pašā gadā Rīgā lielinieki nošāva trešo brāli Fridrihu (1871-1919) un Jelgavā māsu Alini (1872-1919). Tika varmācīgi nocirsti četri zari Reku dzimtas kokā. Viņiem bērnu nebija, tikai Karlam, kas mira 1907. gadā, bija bērni: četri dēli un meitiņa Irmgarde, kas mira divu gadu vecumā un, tāpat kā pārējie ģimenes locekļi, apglabāta Šlokenbekas kapos. Viņas kapa plāksne gan atradās nevis kapos, bet pie Durbes pils, kur tā tika izmantota par kājslauķi pie durvīm. Tā ir pamatīga plāksne, un vajadzēja vairāku vīru spēku, lai to tur novietotu.

Šlokenbekas kapos līdzās Ludvigam un abām viņa sievām, līdzās Karlam un viņa sievai Evelīnai (1862-1912) un meitiņai Irmgardei gul arī Evelīnas brālis Karls fon der Reke no Plonjanas muižas Lietuvā un viņa sieva. 1904. gadā viņu nošāva, un viņa sieva Liza, dzimusi fon Sudova (1866-1905), noindējās pēc gada. Turpat līdzās gul arī Karla brāļi un māsas. Diemžēl kapi ir ļoti izpostīti un izraknāti, kapu plāksnes pazudušas. Vilhelms fon der Reke, to redzēdams, skumji pasmaidīja un vaicāja, vai patiešām šie bagātību meklētāji domā, ka savas zeltlietas mēs aprakām zemē. Dzimtas relikvijas taču tiek glabātas no paaudzes paaudzē. Viņš parādīja mantoto zīmogredzenu savā pirkstā.

Līdz ar jaunās neatkarīgās Latvijas valsts nodibināšanu iezīmējās būtiskas pārmaiņas arī Durbes pils vēsturē. Karla fon der Rekes dēls Luiss, kas mantoja muižu, piedzīvoja grūtākos Reku dzimtas laikus. Viņa dzīves stāstā ir visas vēstures šķautnes.

Kā jau rakstīju, Karlam bija pieci bērni: vecākais - Luiss bija ilgu laiku pavadījis Pēterburgā, ieguvis labu militāro izglītību un dienējis tā sauktajā rozā dragūnu pulkā, kura virspavēlniece bija pati ķeizariene. Par rozā to sauca tāpēc, ka dragūniem bija zilas bikses ar rozā stripām gar malu. Pēc tēva nāves viņš bija atgriezies Durbē, apprecējies ar Annu no Koškulu dzimtas, un 1913. gadā

Durbes pils. 1925. gads. Ž. Berga foto.

ģimene sagaidīja savu pirmdzimto, kam deva gan tēva, gan vectēva vārdu - Karls Luiss.

Neilgi pēc tam sākās Pirmais pasaules karš, kas nesa tik daudz posta, bēdu un pārmaiņu. 1915. gada vasarā Kurzemi daļēji okupēja vācu karaspēks. Frontes līnija uz diviem gadiem nostabilizējās Tukuma pievārtē. Vispirms krievu, tad vācu karavīri it bieži iegriezās arī Durbē. Krievu vidū bijuši tādi, kas brīnījušies par burtiem vējradītājā, kur apzīmētas debespuses vācu valodā W-O, N-S (West, Ost, Nord, Sud). Divus no tiem viņi varējuši izskaidrot: W - Vācijas ķeizars Vilhelms, N - Krievijas ķeizars Nikolajs, bet tos divus pārējos gan ne.

1917. gadā pasaulē nāca meitene Izabella. Bērni bija pavisam mazi. Turklāt Krievijā sākās revolūcija. Luisa dēls Vilhelms stāstīja, ka tas bijis traģisks laiks, īpaši lielinieku varas periods. Vairākkārt tie pārmeklējuši Durbes pili. Tukumā tika nošauti divi Luisa tēva brāļi, bet pašam Luisam laimējās. Viņš slēpās Durbes pils pagrabā īpaši izraktā bedrē zem grīdas. Meklētāji lūku neieraudzīja. Ja esat bijuši Durbē, tad atcerieties, ka vestibilā ir kāpnes uz pagrabu. Kādreiz šīs kāpnes klāja lūka, uz kuras, tāpat kā uz pārējās grīdas, bija uzliktas flīzes. Nezinātais lūku varēja arī neievērot. Tā toreiz Luisam glāba dzīvību.

Par mata tiesu no nāves bija arī Anna un viņas jaundzimušais trešais bērns Vilhelms. Lielinieki Jelgavā nošāva Luisa tēva māsu Alīni, un tāds pats liktenis bija paredzēts arī nedēļniecei un zidainim. Viņus esot izglābis kāds ārsts, piedraudot neārstēt ievainotos, ja tiks nogalinātas mātes un mazi bērni. Pēc šiem traģiskajiem brīžiem Luiss nolēma iestāties lancesvērā un cīnīties pret lieliniekiem. Viņš turpināja karošanu arī 1920. gadā Latgalē, kad Kurzeme bija jau atbrīvota. Vēl tagad viņa dēlam ir izziņa, ka Luiss fon der Reke bijis Latvijas brīvības cīnītājs

Tomēr 1920. gadā Šlokenbekas-Durbes muižu nacionalizēja un zemi ieskaitīja Valsts zemes fondā, Reķem iedalot 20 ha neatsavināmās daļas ap Šlokenbekas centru un sēravotiem. Anna fon der Reke centās panākt grozījumus lēmumā. 1921. gada 21. oktobrī Tukuma apriņķa zemes komisija paziņoja, ka Šlokenbekas centrs tiek atdots atpakaļ baronam fon der Reķem. Tad savukārt sūdzējās Tukuma virsmežzinis, ka tam neesot kantora telpas, bet meži neesot kopti visu kara laiku. Vairāk nekā gadu ilga cīņa par Šlokenbeku. Tomēr 1923. gadā Reķes saņēma paziņojumu, ka tiek izlikti no telpām kā latviešu tautas un Latvijas nīdēji. Acīmredzot pie šī formulējuma vainojami 1905. gada notikumi, kaut gan, kā jau rakstīju, to nevarēja uzskatīt par apzinātu latviešiem naidīgu darbību. Muzeja rīcībā šobrīd ir viss to mantu saraksts, kuras tai laikā bija Durbē.

Un tā Reķes savā muižā irēja dzīvokli, un katru gadu tiem bija jāatjauno īres līgumi. Luiss bija pārāk lepnis, lai censtos aizstāvēties, tāpēc viņa sieva Anna rakstīja lūgumrakstus un apmeklēja dažādas iestādes. Tomēr lēmumu mainīt viņai neizdevās. Virsmežniecība prasīja telpas atbrīvot. Turklāt Reķem vēl piederēja muižas rentes mājas "Platači", aptuveni 97 ha. 1931. gadā atzīts, ka dzīvojamā ēka ir sliktā stāvoklī. Uz turieni Reķes pārcēlās tikai ap 1938. gadu. Tolaik viņus nevarēja uzskatīt par bagātiem. Luiss bija vienkāršs cilvēks, pats apstrādāja zemi, darīja visus lauku darbus. No skolas brīvajā laikā viņam palīdzēja arī dēli.

Latviešu sabiedrībā tolaik valdīja diezgan salta attieksme pret baroniem, lai neteiktu vairāk. Kādā laikrakstā izlasīju aprakstu par Durbi un Reķem. Korespondents bija dzirdējis kādu nostāstu. Luiss fon der Reke strādājis Platačos uz lauka. Garām gājis čigāns. Noskatījies, padevis labdienu un vaicājis: - Vai tu jau strādā? Es vēl ne! - Ko padarīsi, čigānam čigāna sakāmais.

Kad Hitleris aicināja visus vāciešus atgriezties Vācijā, arī Reķes repatriējās. 1939. gadā naktī no 8. uz 9. novembri (tajā naktī tika izdarīts atentāts pret Hitleru) viņi izbrauca ar nakts vilcienu uz Ventpili, četras nedēļas pavadīja Pomerānijā, tad devās uz Poznaņas apgabalu, kur apmetās Rotenau pilsētas tuvumā. Luiss kļuva par pārvaldnieku 500 ha lielā muižā -

Durbes pils. 1930. gadi.

Konkolevo. Bija sācies Otrais pasaules karš, un dēli drīz vien tika iesaukti armijā.

Vilhelms izgāja visu kaujas ceļu no Odesas, Perekopa, Krimas katla līdz Ļeņingradai, Staraja Rusai, Pleskavai. 1944. gada vasarā cīnījās Latvijā - Daugavpilī, Bauskā, Baldonē. 1944. gada oktobrī izveidojās Kurzemes katls, un tad jau cīņas notika pie Spīrgus, Praviņām, Jaunpils tuvumā. 1944. gada vēlā rudenī viņš apmeklēja arī Durbi un Šlokenbeku. Dzimtas kapos blakus saviem senčiem viņš ieraudzīja divas pavisam svaigas kapu kopīņas. Tur bija apglabāti divi miruši karagūstekņi. Ziemsvētkos viņam bija izdevība aizbraukt līdz Jaunpili.

Vēl 5. maijā viņa armijas vienība atradās toreizējā Vecmoku (tagad Sēmes) pagasta Vilksalā, kur notika vēl kādas mācības. Ziņu par kapitulāciju no kurjera visi saņēma pie Pūres 8. maijā pusdienlaikā. Esot atvestas garšīgas pusdienas, bet neviens nav varējis ieēst. Tad virsnieks atļāvis karavīriem darīt, ko tie vēlas. Vilhelms fon der Reke kopā ar trim biedriem caur Čēri devās uz Talsiem un Ventpili, bet no turienes vairs nekur aizbraukt nevarēja. Pie Pāvilostas viņš padevās gūstā. Sekoja gūstekņu nometnes un pieci smagi darba gadi Karēlijā. 1950. gadā Vilhelms caur Rīgu devās uz Vāciju pie ģimenes, kas bija apmetusies netālu no Hannoveras.

Reķu ģimenes sievietes no Konkolevo muižas Polijā bija izbēgušas 1944. gada 20. janvārī, kad Sarkanā armija pēkšņi bija pārrāvusi frontes līniju. Trakā steigā viņas atstāja muižu. Nebija laika paņemt līdzī gleznas, mēbeles, grāmatas un pārējo, kas bija paņemts līdzī no Latvijas. Polijā palika un pazuda Durbē gleznotā J. Dēringa glezna "Matīasa un mazdēla Karla portrets". Palika arī Kārļa IX, Zviedrijas karaļa, zobens, ko, pēc nostāstiem, viens no Reķu priekštečiem bija izcīnījis Vidzemē divkaujā ar kādu fon Breidi poļu-zviedru kara laikā. Domāju, ka nav

nekādas cerības to visu kādreiz atrast.

Īsi pirms tam, kad Sarkanā armija pārrāva frontes līniju, Luiss bija mobilizēts speciālajā bataljonā. Tajā praktiski bez ieročiem cīnījās veci vīri, kas sen vairs nebija pakļauti karaklausībai. Savas varas pēdējās dienās Trešajam reiham vairs nepietika jauno kareivju, tāpēc tika iesaukti arī vecie.

24.janvārī šis bataljons tika iznīcināts pie Lisau. Vēl joprojām Luisa kaps nav atrodams.

Patlaban Vilhelms fon der Reke dzīvo netālu no Hannoveras paša būvētā mājā. Visu mūžu viņš strādājis autorūpnīcā "Volkswagen". Nu jau pieauguši un skolas beigusi abi viņa bērni - meita Izabella un dēls Ahims.

Hannoverā dzīvo arī Luisa meita Izabella. Visu mūžu viņa nostrādājusi bibliotēkā.

Otrs Luisa dēls Karls Luiss arī dzīvo Vācijā. Viņa ģimenē ir dēls

Aleja Durbes pils parkā.
1930. gadi. Erdmaņa foto.

Ralfs Dītrihs, meita Irēna un divi mazbērni: Matīass un Kristīne.

Pēc Otrā pasaules kara Rekes izkļuši pasaulē, zaudējuši savus īpašumus Baltijā, Polijā un Austrumvācijā. Pārējos īpašumus pārdevuši. Šobrīd dzimtas īpašumā vairs tikai Oberfeldes muiža Vestfālē.

Tukuma muzejs ir īpaši pateicīgs Vilhelmam fon der Rekem par atsaucību un palīdzību, jo saņēmis dāvinājumā daudz dažādu materiālu par Durbi un Reku dzimtu.

Izmantotā literatūra:

1. Baltische Wappenbuch, e.V. von Patrik v. Glasenapp.-Alling, 1980.
2. Z.Bēts. Šlokenbekas muižas vēsturiskā izpēte.-1977.
3. Konversācijas vārdnīca. 18.sējums - 35273-35274.sleja, 19.sējums - 38700-38702.sleja.
4. Kurlands Landbesitz und seine Eigentümer (1912) und Beiträge zu ihren Genealogie, 1912.
5. H.Pirang. Das Baltische Herrenhaus.-Rīgā, 1928.
6. Vilhelma fon der Rekes atmiņu stāstījums. 1991.
7. Schloesser und Herrensitze im Baltikum.-Frankfurt am Main, 1959.
8. Tukuma Viesīgās biedrības vēsture.-Tukums, 1940.
9. V.Zvaigzne. Tukums un Tukuma skolas.-Rīgā, 1934.
10. Geschichte der Herren v.d.Recke.-Breslau, 1878.

KAS TAS IR - PAGASTS?

V.Vītols.- Publicēts laikrakstā
"Tukuma Ziņotājs" 1991. gada
25. jūnijā un 4. jūlijā.

1990. gada 15. februārī atsākām lietot vārdu "pagasts", ko no mainīja ar vārdu "ciems" 1949. gada 31. decembrī. Ciemi kļuva par kolhozu un sovhozu piedēkļiem. Pilnīgi tika sajauktas gadsimtu gaitā iedibinātās teritoriālās vienības. Šobrīd ap pagastu vārdu virmo dažādas diskusijas, jo nav zināma pagastu veidošanās vēsture. Sniegsu īsu ieskatu pagastu veidošanās procesos.

Jau līdz vācu krustnešu iebrukumam mūsu senčiem pastāvēja savi valstiskie veidojumi un zemes pārvaldes kārtība, kuras atsevišķi elementi gadsimtu gaitā saglabājušies līdz mūsu dienām.

Ritot laikam, ģimeņu, saimju un dzimtu locekļi izklīda plašos novados, zaudējot agrākos ciešos radnieciskos sakarus. Taču noteiktas teritorijas iedzīvotājiem bija jāveic arī kopīgi uzdevumi zemes aizsardzībā pret ienaidniekiem, jābūvē ceļi, pārceltnes un jāveic citi darbi, kas prasīja spēku apvienošanu. Radās pagasti kā vairāku dzimtu apvienības, ko vadīja kāds cienijams vecākais. Pagastiem apvienojoties, radās novadi (kiligundas), kas savukārt veidoja zemes. Kursa bija iedalīta deviņās zemēs.

Lielākā daļa mūsu novada ietilpa Vanemas zemē, bet neliela daļa - zemgaļu Dobē. Zemes pārvaldīja valdnieki, kurus ligumos ar vāciešiem pagodināja ar vārdu "karalis" - "rex". Kuršiem tāds bija Lamekins, zemgaļiem - Viestarts un Nameisis (Namejs). Atsevišķus novadus pārvaldīja novadu vecākie - virsaiši, kas vienlaikus bija arī karavadoņi.

Sākotnēji pagasts bija nodoklis (libiski "vaka") vai nodevas, ko jau no 9. gadsimta iedzīvotāji maksāja (deva) zemes valdniekam, kad tas ieradās novadā spriest tiesu un izšķirt dažādus konfliktus. Arī vēlāk pagasts noteica feodālo renti un tās nomaksas termiņus, kā arī dzīres, kas bija jāriko nodevu ievākšanas laikā.

*Ai, kundziņi, ai, kundziņi,
Kad turēsi pagastiņu?
Ritu, ritu, mani bērni,
Nesat naudu saujiņā.*

Livonijas ordeņa kundzības laikā (1237-1562) izzuda Senlatvijas laika zemju dalījumi. To vietā stājās komturijas un fogtijas. Kuldiģas komturam bija pakļauts Tukuma novads, bet Kandavas, Sabiles un Talsu novadu pārzināja Kandavas fogts. Parādījās zemā-

kais teritorijas dalījums - valsts muižu tiesas jeb amati. Pagasti bija atkarīgo zemnieku apvienības veids, kurā nozīmīgākais ļaužu noslāņojums bija zemes īpašnieki - saimnieki, saimju galvas. Kāds no cienjamākajiem saimniekiem tika ievēlēts par pagasta vecāko.

Veidojoties muižām (libiski "moiz" - kunga sēta), sākotnēji topošie muižnieki pagastā saimniekus aicināja palīgā veikt lielākos sezonas darbus. Varam tos saukt par talkām. Muižu zemi pamatos apstrādāja nebrīvie kalpi - dreļļi (karagūstekņi, parādnieki, noziedznieki), kuru darbaspēku izmantoja arī turīgākie saimnieki - libieši. Pagasta ļaudis joprojām veica arī iepriekš minētos kopīgos darbus.

1424. gadā landtāgs aizliedza dreļļu (vergu turēšanu), un muižas tirumu apstrādāšana gulās uz zemnieku pleciem, tāpēc viņi vairs nevarēja pienācīgi apkopt savas lauku sētas. Samazinājās zemnieku saimniecību ražošanas spējas. Muižas zemju apstrādāšana un ražas novākšana kļuva par obligātu zemnieku pienākumu. Tika ieviesta novada būšana, kad zemnieki nedrīkstēja atstāt savu zemi un no-

vadu. Sāka iesakņoties princips, ka lēna īpašnieks - muižnieks ir visu apkārtnes iedzīvotāju valdītājs. Pagastiem vēl pašiem atļāva kārtot savas kopīgās saimniecības lietas - malkas un būvmateriālu iegūšanu pagasta robežās esošajos mežos, ceļu un tiltu uzturēšanu kārtībā u.c. jautājumus. Pagasta tiesnešiem bija jāizmeklē pret pagasta iedzīvotājiem celtās sūdzības, jāiztiesā robežstrīdi. Pamazām pagasti sāka saplūst ar muižām un kļuva par tās piedēkļiem. Muižnieku ieceltie pagastu vecākie kļuva par vagariem, kuru uzdevums bija izriktot pagasta ļaudis muižas un kroņa darbos.

Kurzemes un Zemgales hercogistes laikā (1562-1795) zemnieki zaudēja personisko brīvību, kļūstot par muižnieku īpašumu (lietu). Muižniekiem piederēja administratīvā un tiesas vara. Galvenā administratīvi teritoriālā vienība bija muiža. Komturijas un fogtijas nomainīja virspilskungu un pilskungu tiesas (iecirņi). Mūsu novads ietilpa Tukuma virspilskunga un Kandavas pilskunga tiesā. Pilskungiem nebija tiesiskās varas iejaukties privāto muižu lietās. Tās bija apvienotas īpašos landtāga iecirkņos - ķirspēlēs. Nejauksim tās ar katoļu baznīcas iedalījumu draudzēs - "Kirchspiel", kas kā administratīvu dalījums 17.gadsimtā pastāvēja Vidzemē! Vienīgi hercoga muižu zemniekiem bija tiesības sūdzēties augstākās instancēs.

Zem divgalvainā ērgļa spārnēm (1795-1917)

Negribu sīkāk kavēties pie cēloņiem, kas spieda cara patvaldību risināt zemnieku jautājumu. Ne jau mīlestība pret zemes kopējiem, bet gan preču-naudas un tirgus attiecību veidošanās spieda pārkārtot sociālo, administratīvo un teritoriālo attiecību sistēmu.

1817.gadā Kurzemē tika atcelta dzimtbūšana, un zemnieki atguva personisko brīvību, zaudējot īpašuma tiesības uz zemi. Privātmuižas saglabāja dzīvā un nedzīvā inventāra īpašuma tiesības. Tika atjaunoti pagasti kā zemnieku pašpārvaldes vienības. Pilskungu iecirkņi 1819.gadā tika pārdēvēti par apriņķiem. Pagastiem piešķīra tiesas varu. Muižnieki centās par tiesnešiem iecelt sev paklausīgus vīrus, kaut gan tiesas vīri bija jāievēlē pagastu zemnieku kopsapulcēs. Tas izraisīja plašus nemierus Jaunpilī, Zemītē, Arlavā u.c. muižās. Tie beidzās ar

karaspēka iejaukšanos un cilvēku upuriem.

Iegūstot "putna brīvību", zemnieki 1834.-1835. gadā saņēma arī ģimeņu vārdus, bet no 1863. gada pagastu vecākie bija tiesīgi izdot pasēs, kas piešķīra pārvietošanās brīvību impērijas teritorijā.

Vairāki turpmākie ukazi deva iespēju zemniekiem iepirkt mājas un zemi par dzimtu. Tika atcelta kļaušu sistēma, nosakot obligātu pāreju uz naudas nomu arī privātmuižās.

Sākotnēji muižas palika par pagastu centriem, tāpēc pagastu dzīvē joprojām noteicošais vārds bija muižniekiem. No 1844. gada janvāra regulāri notika "dvēseļu revīzijas", kuru gaitā uzskaitīja vīriešu kārtas iedzīvotājus. Piederību pie pagasta noteica dzimšanas vieta, nevis dzīvesvieta, tāpēc citur dzīvojošie maksāja nodokļus pagastam.

Lielas pārmaiņas laukos radīja 1866. gada pagastu pašvaldības likumi. Notika "pagastu brīvlaišana no muižnieku aizbildnības". Apskatot šos likumus, izmantoju A.Švābes (Latvijas vēsture 1800-1914., Daugava.1958) un A.Mieriņas pētījumus (Agrārās attiecības un zemnieku stāvoklis Kurzemē 19. gadsimta 2. pusē. Izd.Zinātne. 1968).

Vispirms jāuzsver, ka jaunais laiks šķīra administratīvo varu no tiesas varas. Augstākā pašvaldības vara piederēja pagasta sapulcei, kurā obligāti bija jāpiedalās visiem kļaušu zemes nomniekiem un īpašniekiem, kā arī pa vienam delegātam no katriem pieaugušiem saimnieku un muižu kalpiem un iebūviešiem. Kur mājās valdīja atraitne, viņas vietā sapulcē ieradās aizbildnis. Tātad sievietes pašvaldībā nebija iesaistītas. Sapulcē nevarēja piedalīties nespējnieki un tie, kuri nebija nomaksājuši pagasta nodokļus par pēdējo gadu. Parasti pilnsapulces sanāca reizi gadā, kad vēlēja pagasta valdi, tiesas un valdnieku pulku.

Pagasta vietnieki (aizstāvji, runas vīri) bija samērā ar vīriešu skaitu (no 8 līdz 24) vēlēta pagasta pārstāvība, ko ne retāk kā reizi gadā sasauca pagasta vecākais. Šos runas vīrus vēlēja uz trim gadiem, turklāt ik gadu pārvēlēja vienu trešdaļu. Pusei runas vīru bija jābūt saimniekiem, otrai pusei - kalpiem un iebūviešiem (valiniekiem). Vietnieku pulks izlēma visus pagasta

saimnieciskos un sabiedriskos jautājumus, piemēram, par sabiedrības zemi, apstiprināja budžetu, pārbaudīja pagasta valdes norēķinus, vēlēja pagasta skolotājus un rakstvežus, iesniedza lūgumus un sūdzības pagasta vārdā. Vietnieki izlēma un noteica nodokļu apjomu un ievākšanas veidu, kā arī piešķīra algas pagasta amatpersonām. Vietnieku pulks lēmumus pieņēma ar vienkāršu balsu vairākumu, izņemot likumā paredzētos gadījumus. Pagasta pārzinā bija skolas, slimnīcas, nabagmājas u.c. iestādes, ko uzturēja pagasts.

Vietnieku pulka izpildvara bija pagasta valde, kurā galvenā persona bija pagasta vecākais, kam varēja būt 1-4 palīgi (vietnieki) un rakstvedis. Taisnības labad jāsaka, ka bieži vien pārāk lielu varu sev piešķīra rakstvedis (skriveris) kā rakstu pratējs un likumu zinātājs. Daudziem rakstvežiem papildu algas maksāja arī muiža. Tas nelabvēlīgi ietekmēja rakstveža darbību pagasta labā. Uz to norādīja arī senators Manaseins savos revīzijas ziņojumos (1882-1883).

1866. gada nolikumā bija izstrādāts pagasta iedzīvotāju sadalījums atsevišķās iedzīvotāju grupās: 1) zemnieki - māju īpašnieki, 2) nomnieki, 3) muižu kalpi, 4) kalpi, kas strādāja pie zemniekiem un māju īpašniekiem, un 5) personas, kas nedzīvoja pagastā, bet vēl tika uzskatīti par tās locekļiem. No pagasta varēja izstāties, un pilnsapulcē varēja pagasta locekli no sava vidus izslēgt.

Pagasta vecākā varai Kurzemē bija pakļautas visas personas, kas dzīvoja zemnieku sētās un uz zemnieku zemes. Tam bija arī policijas vara pār visiem pagastā dzīvojošajiem nodokļu maksātājiem, kā arī atvaļinātiem zaldātiem. Pagasta vecākais sabiedrības locekļus varēja sodīt ar arestu līdz divām dienām un naudas sodu līdz 1 rublim (4-8 rubļi maksāja govs). Pagasta vecākā policijas un sabiedrisko lietu pienākumu loks bija visai plašs. Viņam bija jāraugās, lai pagastā netiktu izplatītas baumas, lai valditu miers un kārtība, jāorganizē palīdzība ugunsgrēku, plūdu, sērgu un epidēmiju gadījumā, jāaiztur aizdomīgas personas un kļaidoņi, jārūpējas par tiltu un ceļu uzturēšanu, jāgādā par kārtību skolās, nabagmājās u.c. iestādēs. Pagasta vecākais pārzināja pagasta kasi un labības

magazīnas. Viņš izsniedza pases un deva atļauju atstāt pagastu.

Muižnieki nepiedalījās nekādos izdevumos, kas bija saistīti ar pagastnamu, nabagmāju, skolas ēku celšanu, remontēšanu un uzturēšanu, kā arī pagasta amatpersonu un skolotāju algošanu. Likums ļāva muižai un muižas zemes nomniekiem palikt ārpus pagasta un veidot savu pārvaldes iecirkni. Tomēr muiža algoja atsevišķas amatpersonas un amata pratējus, kuru pakalpojumus izmantoja arī pagasta ļaudis. Ieskatoties Zentenes firsta Livena rēķinu grāmatās, redzams, ka muiža algoja virsmežzinī, mācītāju, ārstu, pastmeistaru un pasta ziņnesi, skurstenlauķi, galdnieku un jumīki. Droši vien muiža neliedza brīvajā laikā par maksu pakalpot arī pagasta saimniekiem. Pagastu pakļautībā muižas nonāca tikai 1919. gadā. Laika gaitā muižas zaudēja arī privilēģijas dzirnavu un krogu turēšanā, kā arī spirta un degvīna pārdošanā. Sākotnēji lielākais nodoklis bija galvas nauda, ko 1887. gada 1. janvārī pārtrauca ievākt, jo samazinājās maksātāju skaits un radās lieli zemnieku parādi. Līdz tam šo nodokli maksāja zemnieku kārtas vīrieši no 14 līdz 60 gadu vecumam. To piedzina no saimnieka, kas savukārt nodokli novilkā no gājēju algām. Kurzemē galvas nauda palielinājās gandrīz līdz 3 rubļiem (lētāks zirgs maksāja 7 rubļus) un kā smaga

nasta gūlās uz zemniekiem. Atceļot galvasnaudas, pieauga zemes (sākotnēji zemstu) nodoklis. Kurzemē to rēķināja pēc aramzemes un mežu platībām (Krievijā - pēc visas derīgās zemes platības). Valsts zemes nodoklis par 1 desetinu (1,09 ha) 1893. gadā bija 38,3 kapeikas, par mežu - 8,4 kapeikas. Attiecīgi guberņas nodoklis bija 20,3 un 4,6 kapeikas. Atsevišķi vēl ievāca 58 kapeikas personas nodokli un pēc tirdzniecības dokumentiem ievācamās summas. Kurzemes guberņa bija trešā (aiz Tambovas un Kurskas) lielākā nodokļu maksātāja impērijā. Sakarā ar Nikolaja II kronēšanu par caru 1896. gadā valdība anulēja nodokļu parādus un turpmākajos 10 gados uz pusi samazināja valsts zemes nodokli. Gadsimta beigās nodokļus no katra īpašuma sāka ievākt no 100 rubļu vērtības, tāpēc notika (arī rūpniecības uzņēmumu) vērtēšana, un jau 1889. gadā nodokļus ievāca pēc jaunajiem noteikumiem. No kroņa muižām un mežiem maksāja zināmus procentus no bruto ienākuma. Guberņas nodoklis bija 2 procenti.

Smaga nasta bija pagasta nodoklis, ko Kurzemē uzlika un sadalīja vietnieku pulks. Iedzīvotāji bija sadalīti nodokļu maksātāju grupās, no kurām Kurzemē iznāca, ka saimnieki maksāja 30 procentus no pagasta nodokļa, bet bezzemnieki - 70 procentus no visas summas, jo

dalījums grupās nebija pēc mantas stāvokļa, bet pēc vecuma un darbaspējām. Caurmērā pagasta nodoklis bija 3,57 rubļi uz vienu nodokļu maksātāju.

Pie naturālajām nodevām piederēja labības atbērums pagasta magazīnas klētī, lai radītu rezerves nespējnieku uzturēšanai un aizdevumiem neražas gados.

Zemnieku sētām bija uzkrauts arī sabiedrisko klausu smagums. Tās bija: karaspēka, policijas un ierēdņu pārvadāšana (šķūtis), karaspēka izmitināšana (korteļošana), ceļu labošana un būvēšana, produktu piegāde baznīcu kalpotājiem, materiālu piegāde un darbaspēka nodrošināšana ēku celtniecības darbos, pasta izvadāšana, malkas piegāde skolu, pagastmāju apkurei u.c. klausības.

Vēl bija rekrūšu klaudas, kurās 1874. gadā izdarīja grozījumus. No karadienesta vairs nevarēja izpirkties (pirms tam to varēja izdarīt par 300 sudraba rubļiem) vai arī tajā iet brīvprātīgi. Karaklausībai bija padoti visi vīrieši bez kārtu atšķirības. Sešus gadus bija aktīvais dienests, pēc kura deviņus gadus karavīrs atradās rezervē. Arī pēc jaunā likuma palika ložošana, jo iesaukamo skaitu noteica senāts. Pie ložēm bija jāiet visiem, kas līdz 1. janvārim sasniedza 20 gadu vecumu.

APRIŅKI UN PAGASTI

V. Vītols. - *Publicēts laikrakstā "Tukuma Ziņotājs" 1991. gada 28. un 30. novembrī.*

Krievijā dalījums apriņķos tika ieviests pēc 1775. gada reformas, un šo pārvaldes formu sauca par vietniecību, jo Katrīna II ar jauno dalījumu cerēja vieglāk apspiest zemnieku nemierus (atcerēsimies lielo zemnieku un kazaku sacelšanos Pugačova vadībā). Keizarienes ieceltie augstākie ierēdņi - gubernatori pārvaldīja apgabalu - guberņas, izmantojot karaspēku un plašo policijas un žandarmērijas aparātu. Vidzemē apriņķi parādījās jau 1566. gadā, kad izveidojās Pārdaugavas hercogiste.

Vietniecība Kurzemē un Zemgalē īslaicīgi tika ieviesta pēc hercogistes iekļaušanas Krievijas impērijā 1795. gadā, un to paātrināja poļu sacelšanās Kostjuško vadībā.

Sacelšanās vilnis 1794. gadā pārvēlās arī Kurzemi. Pāvils I vietniecību atcēla, Kurzemes guberņā atjaunojot virspilskungu tiesas (Tukumā) un pilskungu iecirkņus (Kandavā). Apriņķa vārds saglabājās. Pēc 1817. gada zemnieku brīvlaišanas atjaunojās pagasti kā zemnieku pašpārvaldes vienības. 1819. gadā pilskungu iecirkņi tika pārdēvēti par apriņķiem. Par apriņķu centriem kļuva Tukums un Talsi. Sakarā ar vācu okupāciju 1915. gadā beidza pastāvēt nosaukums "Kurzemes guberņa". Sāka atdzimt kultūrvēsturiskais teritoriju dalījums: Kurzeme, Zemgale, Vidzeme, Latgale, pilnībā tam atjaunojoties Latvijas Republikas valstiskumā. Apriņķu nosaukums

pastāvēja līdz 1949. gada 31. decembrim, kad tika veidoti rajoni.

Apriņķi un pagasti laika gaitā dalīti un pārdalīti vairākkārt. Līdz 1918. gadam Tukuma apriņķī ietilpa Bēnes miests un muiža, Iles muiža, Jaunaucē muiža, Lielaucē pagasts un muiža, Vecaucē miests un pagasts, kuri tagad atrodas Dobeles un Saldus rajonā. Likvidējot apriņķus un uzsākot vienlaikus kolektīvizāciju, šiem rajoniem pievienoja Annenieku, Bikstu un Blīdenes pagastu. Savukārt no Talsu apriņķa tika atdalītas Cēres, Kandavas un Zentenes pagasta teritorijas, bet Jelgavas novads zaudēja Džūkstes pagastu. Dabiski, tagad atjaunot vecās apriņķu robežas ir stipri nereāli, bet

ieskatīties Latvijas Republikas laika pagastu veidošanās procesos būtu nepieciešams, jo pašreizējās zemes reformas laikā jākonstatē, ka bijušo zemes īpašumu atjaunotās robežas ietilpst vairākos pagastos. Atcerēsimies, ka līdz 1918. gadam pagastu zemes atradās ārpus muižu zemēm, pagastos tika iekļautas tikai 1920. gadā, beidzoties Brīvības cīņām. Muižu zemes ieskaitīja valsts zemes fondā, atstājot muižu īpašniekiem neatsavināmās daļas. Lielākā daļa bijušo muižu zemju tika piešķirtas jaunsaimniekiem. Daudzus muižu centrus un rūpniecības uzņēmumus (dzirnavas, ķieģeļceplis u.c.) piešķīra izcilākajiem Brīvības cīņu dalībniekiem, priekšroku dodot Lāčplēša ordeņa kavalieriem.

Šajā aprakstā gribu apskatīt pagastu pārveidošanu uz muižu bāzes, norādot arī vāciskos nosaukumus (krieviskie nosaukumi atvasināti no vāciskajiem), kas lietoti arhīvu dokumentos.

TUKUMA APRINĶIS (bez Aneniekui, Bikstu, Blidenes un Zebrenes pagasta).

(Pagasta nosaukums un bāzes muižas) **AIZUPES** - Asuppen: Aizupes-Asuppen, Variebas-Warriben, Dzirū-Neu-Dsirren: **DZIRCIEMA** - Selgerben: Dzirciema-Selgerben, Lamiņu-Liewenhof: **ENGURES** - Angern: Engure-Angern, Rideļi-Riddelsdorf, Plieņciems, Ķesterciems, Abragciems, Bērciems: **GRENČU** - Grendsen: Grenču-Grendsen, Rāvu-Rawen, Abavas-Abaushof, Vec-Sātu-Alt-Saten, Sātu mācītājmuiža-Pastorat Saten; **IRLAVAS** - Irlau: Irlavas-Irlau, Degoles-Degalen, Ķūku-Abaushof, Pētertāles-Petertalen, Snapju-Fridrichsberg; **JAUNPILS** - Neuenburg: jaunpils-Neuenburg, Jurgu-Georgenhof, Lauku-Feldhof; **LESTENES** - Lesten: Lestenes-Lesten, Klīgu-Klīgenhof; **MATKULES** - Matkuln: Briņķu-Pedvales-Brink-Pedwahlen, Firks-Pedvales-Firks-Pedwahlen, Kalnamuiža-Hohenberg, Jaun-Sabile-Neu-Za-

beln; **MILZKALNES**: Šlokenbekas-Schlockenbeck, Cērkstes-Zerxten, mazmuižas: Durbes, Alines, Antlava, Jaunmuiža, Mazcērkste, Mežkungmuiža. Apšuciems, Pura-ciems, Klapkalnciems, Lielaisciems, Radziņciems (Krukaciems); **PRAVINU** - Prawingen: Praviņu-Prawingen, Spīrgus-Gross-Spirgen; **PŪRES** - Puhren: Pūres-Puhren; **REMTES** - Remten: Remtes-Remten Schloss, Kapelu-Kapeln, Jaunā muiža-Neuhof, Viesātu-Weesaten, Vinšēņu-Weinschenken, Smuku-Schmuken; **SĒMES** - Sehmen: Sēmes-Sehmen, Brizules-Bresilgen, Kaives-Kaiwen, Plieņu-Plo-nen, Raudas-Rauden; **SLAMPES** - Schlampen: Slampes-Schlampen, Vikseles-Wixeln; **SMĀRDES** - Eckendorf (bij.Ozolnieku pag.nosaukums): Ozolmuiža-Eckendorf, Ošleja-Oschelei, Smārdes-Schmarden, Pundurmuiža-Pundern; **STRUTELES** - Strutteln: Struteles-Strutteln, Bundzu-Bundsenberg; **TUMES** - Tummen: Tumes-Tummen, Jaunmoku-Neu-Mocken, Vilkājas-Wilkajen, Jaunsātu-Neu-Sah-ten, Tukuma mācītājmuiža-Pastorat Tukums. Tukuma II stacija; **VĀNES** - Wahren: Vānes-Wahren, Sarcenes-Sahrzen, Skatrumu-Skatrum, Rudiņu-Ruddingen, Sulmucas-Sulmutz; **VECMOKU** - Alt-Mocken: Vecmoku-Alt-Mocken, Vilksalas-Wilxaln, Zvāres-Schwarren, Mariniēku-Marienhof; **ZANTES** - Santen, Plāņu-Plahnen; **ZEMĪTES** - Samiten: Zemītes-Samiten, Kukšu-Kukschen. **TALSU APRINĶIS** **CĒRES** - Zehren: Cēres-Zehren, Oksles-Oxeln, Vecciema-Altendorf, Korgēlcima-Korgeldorf, Putnes-Putten; **KANDAVAS** - Kandau: Kandavas-Kandau, Daigones-Deguhnen, Aizdzires-Adsiren, Rūmenes-Ruhmen, Kandavas mācītājmuižas-Pastorat Kandau. Kandavas pilsēta; **ZENTENES** - Santen: Zentenes-Santen, Ezermuiža-Seehof, Balgales-Ballgallen, Vecmuižas pusmuiža-Petendorf, Silu-Sillen, Dursupes-Dursuppen, Galtenes-Galten, Rindzeles-Rindseln.

JELGAVAS APRINĶIS

DŽŪKSTES - Siuxt: Džūkstes - Siuxt, Vērpju-Werpen, Mālu-Malenhof, Kazupes-Kasuppen, Apšupes-Apschuppen, Pētermuiža-Peterhof, Pienavas- Amt- Poenau, Džūkstes mācītājmuiža- Pastorat Siuxt.Džūkstes miests.

Apraksts veidots, balstoties uz Iekšlietu ministrijas pašvaldības departamenta 1926. gada izdotās "Rokasgrāmatas pašvaldības darbiniekiem" datiem.

Laika gaitā pašreizējo pagastu robežas atsevišķos gadījumos būtu jāpārskata, jo nebūs normāli, ka zemnieku saimniecības atradīsies vairāku pagastu teritorijās. Jāatjauno Lamiņu novada vēsturiskā saikne ar Dzirciemi un Zenteni. Iespējams atjaunot Struteles pagastu, apvienojot to ar tagadējo Viesātu pagastu. Līdz ar to tiktu atslogots Jaunpils pagasts. Iespējams Milzkalni ar Šlokenbeku atdalīt no Smārdes. No Lestenes nedabiski ir atdalīti Klīgi ar Abavas upes izteku. Būtu atjaunojams vēsturiskais Praviņu pagasta nosaukums, jo Degole izsenis ir bijusi Irlavas sastāvdaļa. Tagadējais Sēmes pagasta centrs atrodas Kulvenos (Kulvēnos), nevis vēsturiskajā Sēmē. Vēsturiska kopība ir Grenči un Irlava. Te kopīgajā pagastnam katrs savā galā sēdēja abu pagastu vecākie. Galīgi jaunsalīpināts ir Jaunsātu pagasts, kura centrs atrodas kādreizējā Sātu mācītājmuižā. Problemātiskas ir jūrmalas pagastiem atvienotās iekšzemes teritorijas (Plieņi, Rideļi u.c.), jo daudziem jūrmalas saimniekiem - zvejniekiem zeme piederēja ārpus tagadējām pagastu teritorijām.

Zinu, ka zemes ierīkotāji un pagastu saimnieki būs dusmīgi, bet par daļējas kultūrvēsturiskās un ekonomiskās (perspektīvās) vides teritoriju atjaunošanu jādomā jau tagad, kamēr notiek zemes reforma un tiek graizītas esošo pagastu kartes. Jāatjauno vārds "apriņķis", jo mēs jau to lietojam.

Zentene gadu gaitā

V.Vītols.- Publicēts laikrakstā "Tukuma Ziņotājs" 1990. gada 6. septembrī.

Pagājušajā gadā Zentenes ļaudis atzīmēja savas kopsaimniecības 40 gadu pastāvēšanu ar visiem tās priekiem un bēdām, ar nemitīgajām zemes rūpēm, kas saliekušas

daudzus darba rūkus, kuru pašai dziedīgais darbs palīdzējis kopsaimniecībai noturēties virs ūdens. Šobrīd gribu ieskatīties tajos tālajos gados, kad tagadējo

Zentenes ļaužu priekštečus kalpināja muiža.

Pirmās ziņas pirms 450 gadiem

Par Zenteni kā par apdzīvotu vietu var runāt jau 15.gadsimtā, kad tā bijusi izlēnota Lamiņu kungam Hermanim Butlaram. Livonijas ordeņa mestrs (1535-1549) Hermanis fon Brigenejs Zenteni tālāk izlēņojis ordeņa padomniekam Filipam fon Brigenam, kam jau piederēja Stende, Aizdzire, Vecmokas u.c. apdzīvotas vietas.

Zentenes nosaukuma izcelšanās pamatojumam ir pieņemta kāda 1623.gadā rakstīta Butlaru sūdzība, kurā teikts, ka Filips Brigens 1540.gadā saņēmis lēšos 1 arklu (domājams, vācu arklu - 21,90 ha), uz kura bijuši divi iedzīvotāji, saukti SENTEN. Jāpiebilst, ka šis nosaukums vēlāk figurē visos vācu valodā rakstītajos dokumentos un

muižas grāmatās. Kā muiža Zentene pirmo reizi minēta 1706. gadā, kad tā ir Sasmakas (Valdemārpils) kunga Vīganta īpašums (līdz 1720. gadam). Pēc savstarpējās saradošanās Zentene pāriet Ostenu-Zakenu dzimtas īpašumā.

Zentenes pils. 70. gadi.

Līvenu dzimta novadā

V. Vītols.- Publicēts laikrakstā
"Tukuma Ziņotājs" 1990. gada
6. septembrī.

1804. gadā par kaimiņu Balgales muižas īpašnieku kļuvis grāfs (no 1836. gada - firsts) Karls Kristofs fon Līvens (1764-1844), kam piederēja arī Pēterciems (Petendorf), Mežmuižas muiža, kā arī īpašumi Kauņas un Saratovas guberņā. Atgriezies no kara gaitām, ģenerālis Karls Kristofs fon Līvens lūdz Zentenes īpašniekam Pēterim Ernstam fon Ostenam-Zakenam viņa meitas Vilhelmines (dzimusi 1778. gadā) roku un 1797. gadā kļuvis par tā znotu. 1799. gadā K.K.Līvens tiek iecelts par Arhangeļskas kara gubernatoru. Vilhelmine Līvenam dāvā piecus dēlus, no kuriem Eduards mirst piecu gadu vecumā. 1818. gadā mirst Pēteris Ernsts fon Osten-Sakens un dažus mēnešus pēc tēva nāves - arī Vilhelmine. Karls Kristofs kļuvis par Zentenes muižas īpašnieku. 1821. gadā viņš

otreiz apprecas ar Katarīnu fon Rēbinderi, kas tajā pašā gadā mirst, neatstājot pēcnācējus.

Karls Kristofs fon Līvens 1817.-1828. gadā ir Tērbatas universitātes kurators, bet no 1828.-1833. gadā veic Krievijas izglītības ministra pienākumus, būdams arī Valsts padomes loceklis. K.K.Līvens ir Tērbatas skolotāju semināra dibinātājs, un viņa ietekmē 1841. gadā sāk darbu arī Irlavas skolotāju seminārs. Mūža pēdējos gados K.K.Līvens dzīvo Mežmuižas muižā. Viņa ietekmē pamazām risinās arī skolu atvēršanas jautājums Kurzemē. Firsts Līvens daudz darījis Krievijas evaņģēliski luterāniskās baznīcas satversmes likuma sagatavošanā. Apbedīts pie pašā 1809. gadā celtās Balgales baznīcas.

Vecākais dēls Otto Andreass (1798-1856) bija Kabiles un Blidenes muižu īpašnieks. Aleksandrs (1801-1880) bija Krievijas valsts senators un ģenerālleitnants.

Par Zentenes īpašnieku kļuvis otrs dēls Karls fon Līvens (1799-1881), kas 1823. gadā apprecas ar Elizabeti fon Liphardi (1803-1881).

Zentenes muiža un pagasts

Zentenes novadu laiku gaitā postījuši poļu-zviedru un zviedru-krievu kari, kā arī mēra epidēmijas 17. gadsimtā un 1710. gadā, kas bija karu sekas. Pēc pievienošanas Krievijai 1795. gadā Zentene ietilpst Kandavas pilskunga iecirknī (distriktā) kā Talsu apriņķa sastāvdaļa.

1881. gadā Zentenē dzīvojuši 383 iedzīvotāji, bijušas četrpadsmit mājas, trīs muižas un viens krogs.

Sākotnēji Zentene bija muiža un pagasts, bet 1889. gadā pagasts kļuva par patstāvīgu, un tam piederīgi bija Cēres, Dzirciema un Lamiņu novads. 80. un 90. gadu mijā Zentenei pievienots Balgaļes, Silu, Dursupes, Galtenes un Rindzeles pagasts.

Ieskatījos 1907/8. gada algu un naturālo izmaksu grāmatā, kas Zentenes, Balgaļes un Pēterciema muižai bijusi kopīga. Darba gads ir no aprīļa līdz aprīlim (Jūrģu diena). Tas pats redzams 1914/15. gada darba norikojumu un izpildes uzskaites grāmatā. Svētdienās un reliģisko svētku dienās nestrādā, jo arī Jāņi bija brīvi. Ko algoja muižā? 1907/8. gadā Nikolauss Līvens no muižas līdzekļiem algoja virsmežzini Nikolaju (Nikolai), pastmeistaru Pakulu, mācītāju Tempeli, ārstu Heinrihsenu, skurstenšlaucītāju Postnieku, pasta ziņnesi Mitenbergu, dārznieku Frici Gūtmani, divus dārznieka palīgus - Frici Mucenieku un Frici Tiltiņu, galdnieku Kārli Treimani, staļļmeistaru Lašmani, kalēju Ambili, piena pieņēmēju (Milchpachter) Krauzi (visām trim muižām), jumīķi Ozolu. Katrai muižai algoja savu vagaru - Kermalu Zentenē, Sproģi (Sprohge) Pēterciemā un Reinfeldu Balgaļē. Balgaļē algoja mūrnieku Litki. Katrā muižā bija atsevišķs galvenais lopkopis. Šajā

sarakstā nav tiešo firsta ģimenes apkalpotāju pili.

Ilggadējā pils iemītniece Marija Peļķe atceras, ka pēdējais vagars ir bijis Prātnieks, bet muižkungs - Reteršelds. Šīs amatpersonas dzīvojušas Brančkalnā.

Katrā muižā strādāja algoti kalpi virskalpa (Vorknecht) vadībā. Zentenes galā strādāja 20 kalpi ar Jēkabu Ozolnieku un Jāni Bārdingu priekšgalā. Katram kalpam maksāja 35 rubļus gadā, virskalpiem 5 rubļus vairāk. Vagara alga bija 85 rubļi. Labi atalgoti bija galvenie lopkopji (160-175 rubļi), kalēji (135 rubļi). Visi saņēma arī pieligto naturālo samaksu - rudzus, miežus, zirņus, sāli, petroleju, malku, žagarus, kartupeļus u.c.

Katra muiža bija savdabīga produkcijas ražotāja ar piena pārstrādi, ūdens vai vēja dzirnavām, spirta dedzinātavām u.c. iekārtojumiem, kas nepieļāva nekādus saražotās produkcijas zudumus. Muižas dārznieka Frici Gūtmaņa meita atceras, ka daudz audzēti dārzeņi un augļi, kā arī ogas, ko veda pārdot uz Tukumu. Bumbierus tēvs vedis pārdot arī uz Rīgu, saņemot zināmus peļņas procentus. Bērni no zāliena lasījuši akmeņņus, par ko saņēmuši kapeiņņas. Firstienei bijusi jābučo roka, firsts to nav ļāvis.

Līdz 1915. gadam (līdz vācu okupācijai) pie muižas vēl piederējušas 23 mājas ar tām pieguļošo zemes platību. Zeme apstrādāta ar 30 darba zirgiem. Lielajā Brančkalnā govju kūti turētas 70 govīs. Cūku kūts bijusi tur, kur tagad ir kalte. Te bijušas arī klēti, pilnas ar labību. Turētas arī vistas, aitas, pat pāvi, kas lepni grozījušies dārzā. Fazānu ieaudzēšana nav izdevusies.

Zirgu stalli stāvēja 12 izbraucamie zirgi un ratnīcā - kariete, kurā jūdzu sešus zirgus. Te jāatgādina, ka pēc etiķetes firsti brauca ar sešiem zirgiem, grāfi - ar četriem un baroni - ar diviem zirgiem. Vēlāk firsts iegādājās automašīnu un algoja šoferi.

Pēc zemes reformas 1923. gadā firsta īpašumā (kā nedalāmā daļa) tika atstātas Keņģu mājas ar zemi. Dzīvot uz kalpu māju viņi nepārgāja, bet pārcēlās uz augšstāvu. Vidējā stāvā tika iekārtots Tautas nams. 1938. gadā pili nodeva skolai, un firstienei ar meitām (viena nomira) vajadzēja saspieties vienā stāva galā. 1939. gadā, izpārdevusi atlikušo īpašumu, firstiene pārcēlās uz Vāciju.

Tāda bija sākotnējā bāze, kur šobrīd dzīvo, strādā un mīcās tagadējā novada ļaužu paaudze.

KROGI

Z. Bogdanova. - Publicēts laikrakstā "Sestdienas Muzejā" 1995. gada augustā.

Zemītes ciema "Ziedoņi" - bijušais krogs. 1980. gadi.

Kad radies pirmais krogs Latvijā, precīzu liecību nav. Dokumentos atrodamas ziņas par krogu Vidzemē, Ropažu apkārtnē 1261. gadā, 1352. gadā citā dokumentā minēts kāds vārdā nenosaukts krogs Kurzemē pie Biledova (Byledow) upes.

Lai nu kā, bet krogu skaits pieaudzis, palielinoties ceļotāju daudzumam. Atļauja ierīkot krogu dota par īpašiem nopelniem, un krodzinieku pēcteči ir gan rakstnieks R. Blaumanis (viņa māte bijusi Suntažu krodzinieka Šūberga meita), gan gleznotājs Jūlijs Feders (viņa tēvs Jānis Feders kroģējis Kokneses kroģā), gan daudzi citi vairāk vai mazāk izcili cilvēki.

1802. gadā Tukuma apriņķī minēti 228 krogi privātās muižās

un 44 kroģa jeb valsts muižās, t.i., uz katriem 208 iedzīvotājiem vai 106 vīriešiem pa kroģam.

20. gadsimta sākumā un īpaši pēc Pirmā pasaules kara kroģu skaits strauģi sarūk. Daģa kroģu ēku, piemēram, Grenču kroģa, agrārreformas gaitā piešķirtas bezzemniekiem, citas pārbūvētas, tajās ierīkotas saimniecības ēkas, veikali u.tml.

"Eģ kroģā - būsi gudrs, eģ baznīcā - būsi svēts!" vēstī latviešu tautas sakām vārds. Neapšaubāmi kroģa bijis viena no nozīmīgākajām celtnēm Latvijas laukos. Un ne jau tikai tāpēc, ka "tur es dzēru, tur man tika!". Kroģa senatnē veģcis gan viesnīcas, gan pasta, gan garāģas un sanāksmju zāles, gan kultūras nama un ēdnīcas funkcģjas.

Kroģa - patvērums ceļotāģiem.

Vācu vārdi "Cruch" un "Krug" latviskā tulkoģjumā nozģmē "krūģe". Neapšaubāmi latviešu

"krogos" ir vāciskas cilmes. Bet kāds isti krogam sakars ar krūzi?

Iedomāsimies ceļotāju apmēram pirms 600 gadiem! Varbūt tas bija sūtnis, kura uzdevums - nodot sūtījumu un saņemt atbildi, varbūt tirgotājs, varbūt māceklis, kas devās amatu apgūt, vai svētceļotājs. Nebija apkoptu un ierīkotu ceļu kā mūsdienās, un pārvietošanās pa iebrauktām un iestaigātām takām svešā apvidū draudēja ar dažādām briesmām. Mežainos un neapdzīvotos apgabalos, īpaši naktī, varēja uzbrukt laupītāju bandas, tāpēc ceļotājs uz vakara pusi mēģināja sameklēt naktsmājas, kur apmesties. Sākumā attiecīgu takām cilvēki meklēja atbalstu pie radniecīgo grupu ļaudīm: vadošās personas - pie vadoņa viņa pili, svētceļotāji - klosteros, tirgotāji - tirdzniecības apmetnēs vai arī, tāpat kā pārējie ceļotāji, jebkurā vietā, cerot uz iedzīvotāju viesmīlību.

Lielais krogas Plienciemā. Ap 1973.gadu. Ēka tiek nojaukta Civilās aviācijas institūta atpūtas bāzes celtniecībai.

Pieaugot ceļotāju skaitam, uzlabojās ceļi un tika ierīkotas speciālas viesu mājas, lai svešinieki zinātu, ka viņu te uzņems un aprūpēs, kā izkārtne tika izlikta kāda viegli saprotama zīme - zaļš koka zars, vainags, krēsls, mucas stīpa, krūze. Vēlāk priekšmetus nomainīja izkārtne ar to attēliem, tā ka viens no šādu viesu mājas uzdevumiem bija dot izslāpušam ceļiniekam padzerties, droši vien ieviesās un nostiprinājās vārds "krogas".

Šī kroga funkcija - dot ceļotājam un viņa zirgam gan padzerties, gan naktsmājas - ir visnenākā un izzudusi, tikai zirgu transportu aizstājot ar modernāku - auto vai dzelzceļu.

"Steidzīgi, steidzīgi, pa dienu un nakti..."

Jāšus un braukšus no pils uz pili, no pilsētas uz pilsētu, izmantojot

par apmešanās vietu zemnieku mājas, vēlāk krogus, pa ceļiem pārvietojās ziņneši. Tā, piemēram, 1560. gada 13. janvārī Līvonijs ordeņa mestrs Gothards Ketlers sūta vēstuli Rēveles birģermeistaram un rātei, blakus adresei norādot: "Steidzīgi, steidzīgi, pa dienu un nakti ar jāšus ziņnesi tālāk sūtīt, brīdinot ar miesas sodu". Par pasta kantori un zirgu apmaiņas punktu šādā gadījumā kalpoja pa ceļam esošie krogi. Tikai pēc Kurzemes hercogistes pievienošanas Krievijai 18. gadsimta 2. pusē krievu valdība sāka būvēt īpašas kroga pasta stacijas "Postierung". Tās atradās 16-20 verstu atstatumā viena no otras, un muižniekiem tika uzlikts par pienākumu tur turēt zirgus speciāli pasta vajadzībām.

Svarīgi darījumi tika kārtoti krogā.

Jau viduslaikos rīkojumu izsludināšanai (tos nolasīja priekšā, jo reti kurš zemnieks prata lasīt), nodevu ievākšanai, parādu kārtīšanai un jaunu aizdevumu piešķiršanai tika izmantots krogs. Krogā arī sprieda tiesu par izdarītajiem pārkāpumiem. Šajā nolūkā divas vai vairākas reizes gadā sasauca apkārtnējo zemju saimnieku un brīvnieku sapulces, t.s. pagasta dienas. Tajās ieradās arī zemes kungs un viņa ierēdņi. Pēc administratīvās daļas pagasta dienās bija paredzēts arī mielasts, kura sarīkošanai zemniekiem jau iepriekš bija jānodod īpašas nodevas - "vaku koste".

"Tur dzer kungi, tur bajāri, Zeme rīb dancojot."

- Varbūt tieši šai tautasdziesmā atspoguļotas bramanīgās dzīres pēc kādas no pagasta sapulcēm. Šādas pagasta dienas dažviet pastāvējušas pat līdz 17. gadsimtam. Taču līdz pat 19. gadsimta vidum krogs bieži izmantots pagasta valdes sapulcēm un tiesas sēdēm. Bieži tieši krodzinieku muiža izraudzīja par skriveri, kas veica pagasta rakstu darbus, pārzināja tā grāmatvedību. Tikai 1866. gadā Baltijas pagastu likumos noteikts, ka pagasta pārvaldes vajadzībām jāceļ īpaši pagasta nami.

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas krogos risinājās vēl kāda lauciniekiem svarīga darījumu slēgšana. Līgstamdienās jeb deramdienās saimnieki izraudzīja sev gājējus - puišus un meitas. Jau janvārī vai februārī iepriekš izsludinātā svētdienā agri no rīta krogā pulcējās līdzēji, lai pēc iespējas salīgtu tur, kur gribēja, vai lai dabūtu sev čaklus un patīkamus strādniekus. Pēc

mutiska līguma noslēgšanas saimnieks gājējam iedeva rokasnaudu (apmēram 1 rubli puisim un 50 kapeikas meitai) un dzēra maģarīčas jeb likopus. Taču reizēm gadījās arī citādi - pēc dūšīgas dzeršanas krogā nākamajā rītā ne saimnieks, ne kalps vairs neatcerējās, kur un kas salīgts. Tāpēc jau 1874. gadā Kurzemes zemnieku lietu komiteja izdeva rīkojumu, kas noliedza līgstamdienas sarīkot krogos. Īstenībā gan šo paradumu atmēta tikai 20. gadsimta sākumā.

Īstas teātra izrādes - krogos.

Bieži krogi atradušies pie baznīcām. Tie izmantoti par pulcēšanās vietām pirms vai pēc dievkalpojuma, lai pārspriestu pagasta jaunumus vai baznīcā dzirdēto.

Plaši pazīstamas t.s. antreja balles, kas notikušas krogos gan Džūkstē, gan Dzirciemā un citur.

19. gadsimta sākumā krogos savu māku rādīja dažādi apkārtceļojoši burvju mākslinieki - zobēdēji un ugunsrīdēji. Arī pirmās teātra izrādes jeb skroderu un "vanderzelli" sarīkojie "trakie joku gabali" ar dziedāšanu, pašiem pārgērbjoties un noziežoties ar ogli, pieliekot linu vai kaņepāju bārdus, notikušas krogos. Tikai 19. gadsimta 2. pusē lauku inteliģences - skolotāju un ārstu vadībā notika īstas teātra izrādes, kuras telpu trūkuma dēļ bieži notiek krogos. Tā Zemītes pagastā 1875. gada 21. decembrī notiek teātra izrāde jauniesvētītā zālē ar 300 vietām. Ar dzimtskunga Firksa atbalstu par zāli pārvērsta baznīcas kroga stadula. Tā laika laikrakstos ziņots: "Mūsu teātra zāle būs viena no jaunākajām un prāvākajām uz laukiem." Vēlāk gan sarīkojumiem atrastas citas telpas - skolās, pagasta namos, biedrību namos, piemēram, Džūkstē un citur.

20. gadsimta sākumā sabiedrības progresīvās daļas attieksme pret krogiem bija pretrunīga: krogu atmosfēra tautai nevēlama, bet bieži krogi izmantoti par revolucionāru slepenu apspriežu vieta, te izplatītas ziņas un proklamācijas.

Krogas - netikumu veicinātājs.

Krogas kā netikumu veicinātājs daudzkārt aprakstīts rakstnieku darbos; lai atceramies kaut vai R.Blaumaņa stāstā "Pērkona negaiss" tēloto Krustiņu. Arī tautas dziesmās minēts krogs:

Kandavas jaunais krogs pie Kanda-vas stacijas. 20. gadsimta sākums.

*Kroga meitas zemkājītes
Zemu nesa vēderiņu;
Tā darija sāians alus,
Jaunu puišu gulēšana.*

Sākotnēji Latvijas krogos galve-
nais dzēriens pārdošanai bijis
medalus jeb miestņš. Vēl 17. gad-

simtā degvīnu Baltijā lietoja vairāk
kā zāles, ne kā alkoholisko
dzērienu: spirta degvīnu zem-
nieki prata gatavot arī savās mājās,
bet tas bija aizliegts un par to
sodīja ar rikstēm. Tikai 18. gad-
simtā sakarā ar zemajām lauksaim-
niecības produktu cenām labību
sāka uz vietas muižās pārstrādāt
degvīnā. Tā, piemēram, Šloken-
bekas muižā spirta brūzis bijis
lielākais Tukuma draudzē. Pēc
1788. gada datiem, tur saražoti
1650 spaiņi degvīna, izlietojot 900
pūru miežu un iesala, sadedzinot
120 kubikais malkas vienā deg-
vīna dedzināšanas sezonā. Ilgus
gadus degvīna dedzināšana bija
muižnieku privilēģija, līdz 1900. ga-
dā Krievijā un arī Baltijā ieviesa
spirta monopolu.

Durbes pili izstādē "Latvietis un
viņa kungs" visvairāk izcelta kroga
kā netikumu veicinātāja funkcija.
Un vai tad netikums nav vislie-
lākais kungs? Mūsu krogā "Pičuks"
apskatāma muzeja stikla trauku
kolekcija, kā arī kafijas dzir-
naviņas, tabakas griežamais dēlītis
un daudz kas cits.

Nostāsti vēsti par Slampes Prūšu
krogu, ko sievas esot nolādējušas.
Tieši Jāņu naktī uznācis negaiss,
zibens iespēris krogā, un tas esot
nodedzis.

Domājam, ka krodziņš "Pičuks"
neizraisīs jūsos tik asas emocijas.

TAUTAS VARA DZĪVES JAUNCELSMEI

*L.Simsons.- Publicēts laikrakstā
"Komunisma Rīts" 1976. gada
5. augustā.*

Padomju vara 1940. gada jūlijā -
oktobrī veica virkni svarīgu pasāku-
mu, lai aprīnķi nostiprinātu so-
ciālisma pamatus.

Septembrī un oktobrī tika nacion-
alizēti lielle un vidējie rūpniecības
uzņēmumi, īres nami, privātās klīni-
kas un aptiekas, veikali un lielākās
darbības, ierobežojot pilsētu bur-
žuāzijas ekonomiskās iespējas.

Taču vissvarīgākais padomju varas
pasākums aprīnķī bija zemes refor-
ma, kas iedragāja lauku buržuāzijas
ekonomisko varu un nodeva zemi
tās isto kopēju - lauku darbaļaužu
rokās. Līdz reformai aprīnķī bija

1826 lielsaimniecības, 5211 kalpiem
un bezzemniekiem savas zemes ne-
bija, bet 1286 sīkzemnieki apstrādāja
tikai pa pāris hektāriem zemes.

Līdz 1940. gada 17. septembrim
zemes reforma aprīnķī bija pabeigta.
Radās 3338 jaunsaimniecības ar 30
435 ha zemes. Darba zemnieki pie-
griezumos ieguva 1 775 ha zemes.
Padomju vara neaprobežojās tikai ar
zemes piešķiršanu vien: jaunie ze-
mes ieguvēji saņēma no valsts fon-
diem 377 t sēklu, varēja iepirkt ap
600 govju, valsts palīdzēja darba
zemniekiem ar kreditiem ēku cel-
niecībā. Lauksaimniecības inventāra

problēmu lielā mērā līdzēja atrisināt
Praviņu un Remtes MTS un 25
mašīnu un zirgu koplietošanas pun-
kti. Agronomu skaita pieaugums
aprīnķī - no 3 līdz 13, zootehniķu - no
2 līdz 5, dārzkopības speciālistu - no
1 līdz 9, palielinājās arī mājturības
speciālistu, būvtehniķu un veterinā-
ru skaits. 1941. gada pavasarī 900
darba zemnieku apmeklēja dažādus
agrotehniskos kursus.

Jaunā valdība rūpējās arī par to, lai
darba zemnieki varētu realizēt
saražoto produkciju. Pieauga patē-
rētāju biedrību skaits - 16 patērētāju
biedrībās bija 51 veikals.

Gada laikā tikai Tukuma Pien-
saimnieku biedrības ienākumi vien
pieauga no 352 000 līdz 512 000 rubļu
(tā laika cenās). Palielinājās arī no-
guldījumi krājkasēs. Neatsverams
ieguvums aprīnķa darbaļaudim bija
bezmaksas ārstniecība. Pirmajos pa-
domju varas deviņos mēnešos vien
izmaksāja slimības un darba
nespējas pabalstus 38 000 rubļu ap-
jomā. Pat daļu no zāļu vērtības sedza
valsts. Slimnīcu remontam Tukumā
un Irlavā tika atvēlēti 2 000 000
rubļu. Plašas iespējas pavērs tautas
izglītībai: skolēnu skaits aprīnķī
pieauga no 4 940 līdz 5 201, klašu
skaits no 160 līdz 173, skolotāju
skaits - par 20. Skolās iekārtoja 42
sarkanos stūrīšus, darbu uzsāka
pionieru pulciņi.

Darba jaunatnei papildināt izglītī-
bu palīdzēja Tukuma tautas augs-

Demonstrācija Tukumā. 1940. gada 23. jūnija.

dz. 1887.g. Džūkstē, miris Vjatlagā 1943. gadā, bija sabiedrīks, sastāvēja par biedru kooperatīvā, bija pienotavā kasieris un bija arī aizsargs (tātad pilnībā atbilda lielgruntnieka un aktīva aizsarga klasifikācijai. - V.V.). Mūsu izsūtīšanā 1941. gada 14. jūnijā nebija vainojami vietējie džūkstenieki, bet, liekas, ka tie bija jelgavnieki - sastāva bija čēkas virsnieks, divi vīrieši privātā, divi zaldāti ar šautenēm un Džūkstes pagasta skurstenslauķis par ceļa rādītāju. Viņi ieradās ar Jelgavas-Bauskas autobusu. No mūsu mājām braucām uz Švāģeriem, paņēma Loniju Švānbergu un tad uz Džūkstes staciju. Te tika padoti divi lopu vagoni, kuros mēs visi tikām ievietoti - vienā vagonā sievietes, bērni un vecāki cilvēki, otrā vagonā - vīrieši. Tā arī mani Džūkstes stacijā

no tēva izšķīra." Gribu piebilst, ka Irēna Sakne (1943.10.-1946.10.) piedalījās "komjaunatnes triecienceltņos" Komsomoļskas pie Amūras paplašināšanā un labiekārtošanā (NKVD celtn.org. Nr.500). Irēnai Saknei rehabilitācijas lēmums būs jāgaida vairākus mēnešus. Izvešana gāja ātrāk un operatīvāk. Rakstam gribu pievienot A.Rudzājas rakstā "Patvaļas vietā - tiesisku valsti" minētās Kalneju ģimenes fotogrāfiju. Pa labi redzams aktīvs Pūres pagasta kultūras kopējs, priekšzīmīgs zemkopis, aizsargu priekšnieks Vilis Kalnējs, kas jau 1941. gada jūlijā vairs nebija dzīvo vidū. Pa kreisi - skolotāja Ērika Kalnēja, bet vidū - meitiņa Biruta, kas izsūtījumā pavadīja 16 (!) gadus. Vai nebūtu laiks ieskatīties arī aizsargu organizācijas darbībā? Pavērojot tās lomu pilsētu un pagastu

kultūrizglītības darbā. Vai tautas namu, skolu, baznīcu labiekārtošana, apkārtnes vides sakopšana u.c. pasākumi nenotika ar šīs organizācijas biedru aktīvu līdzdalību un materiālu atbalstu? Ja mēs esam konstatējuši, ka Latvijā nebija fašistiskā diktatūra, tad jāpārskata arī aizsargu nosaukums - fašistiska organizācija. Ja gribētu novilkt paralēles starp padomju iznīcinātāju vienībām un aizsargu vienībām, nezīn, vai pirmo kontā citu ko varētu ierakstīt kā tikai "pretpadomju elementu" apkarošana, arī aktīvu līdzdalību 1949. gada 25. marta deportācijās un aizvesto mantas izsaimniekošanā. Gribu aicināt visus ciemu aktivistus sekot Pūres ciema bijušās priekšsēdētājas A.Rudzājas piemēram un veikt tragisko vēstures lapu rakstīšanu.

Manas pagātnes atmiņas

V.Galveniece 1988. gada 2. decembrī, publicēts pirmo reizi.

Tai liktenīgajā 1941. gadā man aprīlī palika seši gadi. Tēvs uzcēla Smārdē jaunsaimniecību. Mēs dzīvojām četratā: brālītis, kuram bija tikai trīs gadiņi, es un mamma ar papu.

Pēkšņi 1941. gada 14. martā ap pulkstens diviem kāds šausmīgi daudz pie durvīm.

Paps strādāja par policistu. Pirms šī notikuma tēva māsiņa, viņa bija partijas biedre no 1905. gada, papu brīdināja un ieteica viņam uz kādu laiku pazust no mājām. Bet paps atbildēja, ka viņš ne pret ko nav noziedzies un nekur projām nebrauks.

Vecāki bija lielā nesaprašanā, kas tur tā var daudzies tik neatlaidīgi. Gāja atvērt, un istabā iebruka bruņoti vīri un lika ātri saģērbties un paņemt līdzi pirmās nepieciešamības mantas. Mamma raud, mūs modina augšā, mēs brēcam!

Tad lika iejūgt zirgu, salikt tajā mantiņas un mums pašiem sēsties ratos, izņemot papu. Papam visu ceļu līdz Tukuma II stacijai vajadzēja iet kājām. Tur papam lika iet uz citu vagonu, bet mūs ievietoja citā vagonā. Ierādīja plauktu otrajā stāvā, kur priekšā jau bija viena pazīstama daudz bērnu ģimene ar zidaini. Zidainītis ceļā nomira. Tas bija lopu vagonš ar nelielu, aizrestotu lodziņu. Vienā vagona stūrī grīdā bija izzāģēts caurums, tur arī bija tualete. Vēlāk - tad kāds aizklāja priekšā segu.

Kad jau bijām pārbraukuši Krievijas robežu, tad jau šad tad palaida mūs ārā sevis pēc visu sastāvu uzreiz, bet tikai no vagoniem iet nekur nevarēja, jo uzraugi stāvēja

klāt kā kādiem noziedzniekiem. Tad arī kaut kādā tur stacijā atklājās, ka tas vagonš, kurā bija vīrieši, ir atkabīnāts nost. Tā arī papu neesam vairs redzējuši.

Mamma ceļā saslima, jo viņa jau mājās slimoja ar plaušām. Mani ar brālīti Krasnojarskā aizveda uz kādu bērnu namu, bet mammu ievietoja slimnīcā. Mūs tur abus sabaroja tā ar konfektēm, ka dabūjām caureju. Tad ienesa iekšā lielu mutes blodu, un tur tad arī abi pēc kārtas gājām kārtoties. Nākamajā dienā iebruka sētā zirgu divjūgs un lika man sēsties iekšā, lai vestu mani citur. Nekad, nemūžam nespēju to aizmirst, kā brālītis skrēja mums pakal un sauca raudādams: "Māsiņ, miļā māsiņ, neatstāj mani vienu!" Tā arī bija pēdējā reize, kad es viņu redzēju. Viņš nomiris ar difteritu 1942. gadā. Vēl tagad nespēju to brīdi aizmirst, un vienmēr man ir jāraud.

Mani aizveda uz Krasnojarskas apgabala Ačinskas rajonu, kur bija bērnu nams "Simonovka", tur bija bērni līdz 18 gadiem. Kad mani iveda tai bērnu grupā, kur bija mazākie, tad nu mani grozīja riņķī kā kādu brīnuma putnu. Taustīja un spaidīja manu kleitu, kas bija man mugurā, jo tā bija skaista, balta kleitiņa ar izšūtiem ziliem ziedīņiem. Mana mamma esot bijusi liela rokdarbniece. Kā vēlāk dzirdēju, tad to esot pievākusi audzinātāja.

Tai bērnu namā tajā laikā dzīvoja viena jauna latviete, kurai bija mazs bērniņš. Tad man arī kādreiz uzspīdēja saulīte, kamēr vīrs viņai bija darbā, tikmēr viņa paaicināja

mani pie sevis, lai paauglēju mazo, tad mums visiem bija lieli prieki, jo viņa bija vienīgā latviete tajā pusē.

Bērnu namā lielie bērni mazajiem darīja pāri - atņēma maizīti, ja nedeļa, tad sita. Vienu puisīti pat tā sasita mežā, ka pusdzīvu viņu aprak, iemeta bedrē, uzmeta virsū zarus un aizgāja. Kad pēc mēneša viņu atrada, tad ekspertīze noteica, ka viņš vēl ilgi ir mocījies, kamēr nomiris. Pēc tam veda viņu ratos un rādīja bērniem, kas no viņa pāri palicis. Viņš bija pilnīgi pārogļojies. Drausmīgi!

Kad pirmo reizi mana mamma atbrauca ciemos, es tieši biju saslimusi ar masalām, pat logi bija aizklāti, lai telpā būtu tumšs. Kad atbrauca otro reizi, tad atveda man cimds un zupas karotes, ko tāpat atkal nozaga. Un tā es turpināju strēbt no šķīvja kā visi citi. Mēteļa priekša bija visa notecējusi - ēdām ar mēteļiem, jo bija auksts. Maizīti jau arī deva, tikai pa pusšķēlīti. Kara laikā jau bija grūti ar pārtiku. Pavasaros pat gājām uz bijušo kartupeļu lauku un lasījām sasalušos kartupeļus, ko ar kāru muti noēdām.

Un tad tās šausmīgās utis! Tās mūs ēda, burtiski, nost. Galvas visiem bija nodzītas kailas.

Tad pienāca laiks, kad lika mums, mazajiem, pārvākties uz citu vietu, kur miera laikā bijusi pionieru nometne Simonovkā. Pašiem bija jāpārnes sava gultas veļa. Kā to izdarīju, neatceros, atceros tikai, ka nespēju panest, jo bija vismaz kādi km 6, ja ne vairāk līdz tai vietai.

Daba gan tur bija skaista. Nometne kalnā, apkārt auga ciedru mežs, mežā zemenes, kaulenes. Savvaļā auga tulpes, bet lejā tecēja Čulimas upe. Arī jaunajā vietā mani bieži apsmēja.

Kā jau visiem bērniem, bija man arī sava ābece, tur iekšā bija mūsu tēva un skolotāja Staļina bilde. Vienu pusdienas laiku, kad citi gul dienasvidu, viena meitene kaut ko zem segas bija briesmīgi saskatījusī - manā ābecē Staļina bildi. Par laimi, kāda cita meitene to bija redzējusi.

Tad vēl vienu reizi bija tāds gadījums. Mums tur bija pilči, un pa nakti tos pilčus krāmēja cits citam virsū kā malkas pagales pie krāsns mūrīša, lai žūst. Vienu nakti mani vainoja nedarbā, bet arī šoreiz man paveicās, jo tika redzēta kāda cita persona to izdarot. Kā nu atkal to vainīgo sita! Vienalga, kas pie rokas, vai kruķis, vai malkas pagale.

Tad pienāca laiks, kad man jautāja, vai man Latvijā ir kādi radi? Teicu, ka ir, un iedevu krustmātes adresi. Tad pienāca ziņa, ka viņa mani adoptējot, un tad sūtīja mani ar citiem bērniem no citām vietām uz dzimteni. Tas jau bija pēc kara - 1946. gadā. Tad sadeva jau gan daudz ēdamā līdzī no bērnu nama un apģērbi. Sevišķi atceros - divas pilnīgi jaunas angļu kleitīņas, ļoti jaukas. Vienā kleitīnā kreisajā pusē vilē vēl bija iesprausta apzeltīta saspraužamā adata. Kā es priecājos!

Aizveda mani līdz Krasnojarskai, kur bija jāpaliek pa nakti, tur visiem bērniem, kam bija pārtika, tā bija jānodod pa nakti glabāšanā. Un tā tur vēl tagad glabājas, jo otrā rītā vairs nebija atrodama. Liekas, ka līdz Rīgai mēs braucām 10 dienas un visu laiku tikpat kā neēduši, tikai dzerdami "kīpetok", ko mūsu pavadītāji, izkāpuši stacijā, ielēja spaiņos no krāna.

Braucot mājās bija daudz bērnu, tāpēc uz lāviņas gulējām pa divām. Es gulēju kopā ar vienu židieti, kurai bija garī mati, bet man jau bija zēn-

galviņa, un viņa atkal man pielaida utis. Pēc tam kad jau dzīvoju Tukumā, viņu te redzēju, bet sarunājušās gan neesam.

Tad mums paziņoja, ka iebrucam Rīgā. Skats bija neaprakstāms, nami vēl stacijas rajonā bija sagrauti un pelēki. Savilņojums bija ļoti liels, tie prieki! Es pat uzvilku vienu no savām jaunajām kleitīnām, bet kad izkāpām no vilciena, mūs taisnā ceļā aizveda uz pirti, uz atutošanu. Kur palika mana skaistā kleitīņa?

Pēc mazgāšanās iedeva kaut kādas nenosakāmas krāsas un izmēra garus paltrakus. Pēc tam veda uz karantīnu, ja nemaldos, tad uz 10 dienām. Atlikusi drēbju pauniņa atkal bija jānodod glabāšanā. Kad atbrauca man pakaļ krusttēvs ar krustmāti, nu nēmu ārā savu mantību, bet bija atkal pazudusi sega.

Vienu gadu nodzīvoju pie krustmātes, kur gāju arī skolā - 3. klasē. Ar to rakstīšanu man nekādi negāja. Atgriezies dzimtenē, zināju apmēram tikai kādus četrus vārdus dzimtajā valodā: paldies, lūdzu, maize, labdien. Kad sāku iet skolā, citiem bija lielā smiešanās par manu rakstīšanas prasmi. Izsaucā mani skaitīt dzejoļi par pupām, bet esot skaitījusi par pipiem, bet citiem lielie prieki. Lai nu kā, bet 3. klasi beidzu un tad jau biju iemācījusies runāt normāli un vispār biju atkal normāls latviešu bērns.

Pēc tam nākamajā gadā patstāvīgi atbrauca no Krievijas mana māte, tad viņa par vēdera tiesu nodeva mani pie sava otrā brāļa. Man toreiz bija jau 14 gadi. Es darīju visus pieaugušas meitas darbus: slaucu govīs, sēju kūlišus, ravēju un pat viņu lopus ganiju. Vienvārdsakot laba strādniece par vēdera tiesu.

Par darbu biju togad nopelnījusi vienu pāri kurpju un tās pašas trīs izmērus par lielu.

4. klasi beidzu jau Smārdē. Uz skolu bija jāiet 6 km, ja bija ļoti auksts, tad paliku skolas internātā.

Nākamajā pavasarī pēc skolas beigšanas māte aizveda mani pie saviem tāliem radiem netālu no Tukuma. Ar mani visā dalījās, uzskatīja par cilvēku. Kad sākās jaunais mācību gads, tad sadeva visu ko līdzī: sviestu, olas, miltus un vēl naudu. Biju krietni nopelnījusi. Tad nu māte mani paņēma pie sevis. Dzīvojām vienistabas dzīvoklī ar plīts apkuri Talsu ielā. Bija jau auksts un mitrs, bet iztikt varēja, tomēr kopā. Mamma strādāja par apkopēju pie zobārstes, bet es sāku iet 5. klasē.

Tā arī ilgi kopā nedabūjām dzīvot. Pienāca 1949. gada marts, vienu dienu, pārgājusi mājās no skolas, skatos - viss savandīts, sagraizīts, tauku podi sabakstīti. Šausmīga postaža!

Kādu laiku māti turēja Tukuma cietumā. Gāju pie mammas un nodevu paciņas, ko nu varēju savākt. Pēc tam viņu pārcēla uz Rīgas Škirotavas cietumu. Mammai bija jācieš par vecajiem tēva grēkiem, tāpēc ka viņš bija bijis policists. Pēc tam pārsūtīja viņu uz Pāroges nometni, kur viņai bija lemts pavadīt vairākus gadus. Pēc tam mammu aizsūtīja uz Tomskas apgabala Abanu, kur viņa pavadīja laiku līdz 1955. gadam un pēc tam tika rehabilitēta.

Ak, jā, kad gāju 7. klasē, konstitūciju mums mācīja skolas direktore; kad tagad vēl viņu atceros, tad nelabi metas. Vienmēr, kad viņa mani izsaucā, viņa piekasījās pie katra vārda un teica, ja es neiestāšos komjaunatnē, tad 7. klasi man nebeigt. Tā arī biju spiesta iestāties komjaunatnē. Tur vēl par mani paņirgājās un pajautāja, vai ir pareizi, ka mūs izsūtīja.

Jā, cik gan reizi mani nesaucā uz čeku un jautāja, ko es zinot par tēvu! Ko gan es varēju zināt, bērns būdama? Vēlāk uzzināju, ka tēvs miris nometnē Kirovskā 1942. gadā.

Esmu uzticējusi jums savu sāpi, kas manī ir gruzdējusi visus šos garos gadus.

Izglītība

IRLAVAS SKOLOTĀJU SEMINĀRS

A. Ozola.- Publicēts pirmo reizi, sagatavots 1989. gadā.

1824. gadā mācītājs Pauflers, kas pats savā muižā bija sagatavojis skolotājus, ieteica Kurzemes konsistorijai ar īpašu cirkulāru aicināt visus mācītājus šim darbam. Tikai viens - Cīravas mācītājs Johans Kristaps Voltērs atsaucās un 1826. gadā ierīkoja skolu, kurā mācīja latviešu zēnus. Kurzemes bruņinieku lielais vairums domāja, ka arājam nekādu gudrību nevajag, cik zemniekam vajadzīgs no gudrības mākas, to varot ierādīt vecāki mājās, bet, kur tie nespēj, tur par skolotāju var būt katrs, kas māc lasīt un dziedāt. Voltērs gan saprata, ka vispārējo izglītību latviešu tautā nevar pacelt bez skolotāju sagatavošanas. Viņa rosināts, barons Manteifels skolas vajadzībām atvēlēja 1833. gadā nopirkto Dzērves muižu. Tā kļuva par pirmo skolotāju semināru. To uzturēja Manteifels; tai trūka skolas iekārtas, mācību programmas utt. Semināru vadīja Bergmanis, kas 1840. gadā, kad mazinās skolas slava, gribēja aiziet uz jauno Irlavas semināru par skolotāju un ekonomu. Tam barons Manteifels nepiekrita. Cīravā mācījušies arī skolotājs Jānis Šteinbergs un Lauku muižas skolotājs Ansons (1840. gadā), Rezeviskis un Brunavs - Irlavas skolotāju seminārā.

Mācītājs Voltērs rosināja Krievijas Izglītības ministriju dibināt skolotāju semināru, bet atbildes nebija. Tad viņš vērsās pie Kurzemes muižniecības priekšnieka - barona Hāna, lai Kurzemes muižniecība ierīkotu skolu. Daudzi muižnieki pretojās zemnieku izglītošanai. Kāds izcils Kurzemes muižnieks vēlāk jaunajam semināra direktoram K.Sadovskim teicis - tas tik būs jauki, kad zemnieki staigās pakal arklam ar Homēru vai Ciceronu rokās. 1835. gadā Kurzemes landtāgs uzdod īpašai komisijai iepazīties ar Voltēra plānu. 1836. gada 30. aprīlī sēdē apsprieda skolu komisijas priekšlikumu skolas lietās. Pēc ilgas pārliecināšanas, ka skolas celj zem-

nieku turību un dievturību, landtāgs nolēma sākt darbus semināra izveidošanai. Skolu nepieciešamību grāfs Mirbahs pamatoja ar pierādījumiem, ka pēc brīvlaides zemnieki ir palikuši bez stingras uzraudzības un sāk iet neceļus, nododas žūpībai, top arvien nabadzīgāki un netikumiskāki. Statistika rāda, ka 1831. gadā Kurzēme ārliulībā dzimuši 535 bērni un 16 cilvēki miruši pašnāvībā, bet skolā mācījies tikai viens no 234 iedzīvotājiem. Tas ir par kaunu tādai zemei, kur muižnieki un garīdznieki pieder pie izglītotas tautas. Un, ja mēs paši šai virzienā nekā nedarīsim, tad tiešām var sākt rīkoties valdība un paņemt laukskolas faktiski savā rīcībā... Tas nebūtu patikami, ja muižnieks nebūtu noteicējs savā skolā, un tad seminārs prasītu tik milzīgus izdevumus, veselus 17000 rubļu. Nu paklausīsimies, kāds plāns ir tam Voltēram!

Voltērs paredzējis sameklēt kādu uzcītīgu jaunekli, kas beidzis ģimnāziju, un sūtīt uz Karalaučiem mācīties par semināra direktoru. Tas maksātu trīs gadus par 200 rubļiem gadā. Par palīgskolotāju varētu būt latvietis, arī tam trīs gadi jāmacās Karalauču seminārā, tas izmaksās 100 rubļi gadā. Abiem jāapņemas sešus gadus strādāt seminārā. Karalauču seminārā abus mācīs bez maksas. Vēl Voltērs apņēmies Cīravas skolā pie Bergmaņa apmācīt divus apakšskolotājus. To uzturs, mācību piederumi un atlīdzība skolotājam izmaksātu 2100 (?) rubļu gadā. Jāmacās trīs gadi. Pa to laiku varētu celt semināram vajadzīgās ēkas. Landtāgs piekrit, jo skolu valde prasa 17000 rubļu, bet šis izmaksā tikai 500 rubļus gadā. Vēlāk Voltērs iesaka par direktoru studentu Kārli Sadovski, kas beidzis semināru, bijis tautskolotājs, nolicis arī tautskolas direktora eksāmenus. K.Sadovskis dzimis 1807. gada 26. augustā Prūsijas Hollandē Karalauču iecirknī

valdības ierēdņa Johanna Jēkaba Sadovska ģimenē. Tēvs miris, kad Kārlim kādi seši vai septiņi gadi, un visi bērni nodoti bāreņnamā Karalaučos. 1826. gadā K.Sadovskis nolicis elementārskolotāja eksāmenu un darbojies par skolotāju. 1833. gadā nolicis rektora eksāmenu, kas deva tiesības strādāt par elementārskolas pārzini. No 1834.-1838. gadam studē Karalauču universitātē teoloģiju. 1837. gadā viņu uzaicina par jaunā semināra direktoru, un viņš noslēdz kontraktu. 1840. gadā K.Sadovskis noslēdz jaunu kontraktu, uzņemoties bruņniecības draudzes skolas vadību uz sešiem gadiem, sākot no 1839. gada 1. oktobra. Kontraktā netika minēts vārds seminārs, arī presē šis vārds pazūd. To lieto tikai sarunās, jo muižniecībai nav tiesību atvērt augstāko mācību iestādi.

Nu jāsāk domāt par telpām. Kurzemes vidū bruņniecībai ir sešas muižas, kas tai piešķirtas vispārīgām bruņniecības vajadzībām: Grenču, Snapju, Irlavas, Degoles, Pētertāles, Abavas muiža. Tur ir ap 200 zemnieku māju un vairāk par 500 dvēselēm. Bruņniecība nolemj šiem sešiem pagastiem celt skolu, tajā ierīkot augstāko klasi tautskolotāju sagatavošanai. Semināra ēkas nolemj celt Irlavā Abavas upes krastā. Apkārtējo muižu zemniekiem jāpieved celmes materiāli un jādod dicinieki. Kokmateriālus ņems bruņniecības mežā. Visus citus izdevumus segs bruņniecība, uzlikdama muižniekiem nodevas par 1/2 kapeiku sudrabā no dvēseles vai, kā raksta A.Vičs, 1/4 kapeikas. Mazāksolišanā mājas celšanu - mūrnieka, remeša, galdnieka, stiklinieka, krāsotāja un skārdnieka darbus uzņemies Alfons fon der Rops. Ēka jāpabeidz 1839.gada rudenī. Plānu izstrādājis apriņķa maršals fon Mirbahs kopā ar bruņniecības komisiju un saimniecības komisāru. Ēka pabeigta tikai 1840.gada vasarā. Skaidrā

naudā izdots 5000 rubļu no sešu pagastu bruņniecības kasu ietaupījumiem, 3000 rubļu no bruņniecības reformētām summām, nesēgi palikuši 1908 rubļi 44 1/2 kapeikas. 1840. gada 1. maijā landtāgs atvēl kredītu semināra uzturēšanai un apstiprina statūtus.

Irlavas semināra ēka. 30. gadi.

Semināra uzdevums bija sagatavot darbīgus, reliģiskā un morālā ziņā spējīgus skolotājus latviešu skolām. Seminārā un tā tautskolā jābūt vismaz trim skolotājiem (**2. paragrāfs**). Virsskolotāju pēc skolas kuratorijas priekšlikuma ieceļ bruņniecības komiteja. Virsskolotājs vada visu iestādi, kontrolē paligskolotājus, ekonomu, vada korespondenci, iekārto un sadala mācību priekšmetus. Virsskolotāju var atlaist, ja viņš nav spējīgs pildīt savu amatu. Skolas kuratorija šādā gadījumā var iesniegt sūdzību bruņniecības komitejai, kas lietu izmeklē. Paligskolotājus apstiprina arī šī komiteja.

3. paragrāfs. Ekonomia uzdevums ir rūpēties par paligskolotāju un semināristu uzturu, veļas mazgāšanu, skolas telpu tīrību un apgaismošanu, skolas sakņu dārzu. Viņam ar abiem paligskolotājiem un semināristiem jāēd pie viena galda. Malku viņš saņem natūrā, to pievedis bruņniecības muižu zemnieki. Par ekonomu jāizrauga cilvēks, kas semināristus var iepazīstināt ar dārzkopību un biškopību. Ekonomia pienākums bija gatavot siltas pusdienas arī tautskolas skolēniem, kuru vecāki piegādā produktus.

4. paragrāfs: semināristu uzņemšana. Semināristu skaits līdzinās Kurzemes draudzēs rajonu (kirchspielen) skaitam, t.i., 33. Katru gadu tiek uzņemti 11 audzēkņi, mācību laiks - 3 gadi. Uzņemšana notiek pēc brīvas sacensības principiem, ja konkurence būtu liela, vispirms jāuzņem no tiem rajoniem, no kurienu seminārā nav neviena audzēkņa. Uzņemamajiem jāprot lasīt un rakstīt, jābūt vecumā no 17 līdz 22 gadiem, jāuzrāda apliecība par kristīšanu un ies-

vētišanu, jābūt fiziski veselīem, vēlams - ar labu balsi. Semināristiem jābūt spējīgiem izpildīt ērgelnieka amatu. Kandidātam jābūt tikumīgam un nevainojamam, par ko jāuzrāda apliecība no mācītāja, pagasta tiesas vai muižas valdiņas. Katrs seminārists, ko sūta muižu īpašnieki, draudze vai pagasts, maksā par gadu 65 rubļus, katrs, kas pats privāti iestājas - 100 rubļus (šo summu atsevišķos gadījumos var samazināt līdz 80 rubļiem). Katrs seminārists ņem līdzi vajadzīgās svētdienas un darbdienas drānas, veļu, gultas drānas, lāditi, kur savas mantas nolikt, biblii un dziesmu grāmatu.

5. paragrāfs. Semināristu var izslēgt nespējīguma vai nepaklausības dēļ. To izdara kuratorija.

6. paragrāfs. Mācību priekšmeti: ticības mācība, lasīšana latviski un vāciski, rakstīšana latviski un vāciski, rēķināšana, latviešu valoda, vācu valoda, dziedāšana (no galvas un notīm), ērģeļu spēle, dabasmācība, vēsture un ģeogrāfija, zīmēšana - visvairāk geometriskā, cik tālu tā lietojama ēku celšanā un citur, audzināšana un mācību pasniegšana, praktiska augļu un sakņu dārza kopšana.

7. paragrāfs. Semināristu darba laiks: celšanās vasarā plkst. 5 un ziemā pussešos, viens skolotājs pirms darba uzsākšanas notur lūgšanu, plkst. 7 brokastis. No plkst. 8 līdz 12 - mācību stundas, plkst. 12 - pusdienas, tad divas brīvdienas. No plkst. 2 līdz 4 - mācību stundas. Plkst. 4 palauņags, tad brīvdiena līdz plkst. 5. No 5 līdz 7 - darbi dārzā vasarā, bet ziemā stundu gatavošana. Pusastņos vakariņas. Plkst. 9 kopīga lūgšana un naktsmiers. Svētdienā, ja laiks un ceļš atļauj, semināristi skolotāja pavadībā dodas uz baznīcu. Ja baznīcā neiet, tiek noturēta mājas lūgšana. Svētdienas pēcpusdiena brīva. Vasaras brīvlaiks - trīs nedēļas, kad semināristi var apmeklēt piederīgos. Vasarassvētku un jūlija brīvlaikus semināristi izlieto repetīcijām priekšmetos, kur kādi trūkumi. Pie svētku dienām pieder arī semināra dibināšanas diena.

8. paragrāfs. Pēc trīs gadu mācībām notiek atklāti eksāmeni, kuratorijai piedaloties, semināristi saņem beigšanas apliecību. Ja kāds nav paspējis trīs gadu laikā pabeigt mācību kursu, to var paturēt vēl līdz pat veselam mācību gadam.

9. paragrāfs. Tautskolā var uzņemt 140-150 bērnus, arī meitenes. Tautskolā mācību pasniegšanā vingrinās semināristi. Tiek mācīta reliģija, lasīšana, rakstīšana, rēķināšana un dziedāšana. Pēc vecāku vēlēšanās mācību kursu var paplašināt, piemēram, mācīt vācu valodu, par ko jāmaksā īpaša skolas nauda, ne lielāka par 3 rubļiem gadā. Var mācīties arī vasarā.

10. paragrāfs. Semināru un tautskolu uzrauga bruņniecības komiteja, bet tieša pārvaldīšana uzticēta kuratorijai, kuras priekšsēdētājs - bruņniecības komitejas loceklis, divi piesēdētāji, kurus ievēl landtāgs, komitejas izraudzīts luterāņu mācītājs, bruņniecības muižu zemnieku tiesas loceklis, ko bruņniecības komiteja izrauga no sešu pagastu kandidātiem. Pēdējam balsttiesības tikai tautskolas lietās. Kuratorijas sēdes divas reizes gadā, tā pārvalda semināra mantu, revidē rēķinus, pārbauda stundu plānus, piedalās eksāmenos.

11. paragrāfs. Bruņniecība apgādā semināru ar grāmatām, kartēm, bildēm, vienu pozitīvu un vienām klavierēm, skolas galdiem, krēsliem utt.

12. paragrāfs. Algas. Virsskolotājam 250 rubļi cietas algas naudā un no katra seminārista 5 rubļi, t.i., 165 rubļi un deputāts, naudā vērtējot, 188 rubļi 50 kapeikas. Pavisam 603 rubļi 50 kapeikas sudrabā. Direktora (virsskolotāja) deputāts bija šāds: četri pūri kviešu, 20 pūri rudzu, 12 pūri miežu, divi pūri zirņu, 40 pūri auzu, 10 podu sviesta, viens barots vērsis, viena cūka, viena muca sāls, 40 birkavi siena, 25 birkavi ziemāju salmu.

Paligskolotājiem 75 rubļi un brīvuzturs. Paligskolotāja naturālijas, kas rēķinātas viņa uzturam: 1/2 pūra kviešu, pieci pūri rudzu, trīs pūri miežu, 1/2 pūra zirņu, divi podi sviesta, 1/2 govs, 1 1/2 aitas, 1/2 poda sāls, cūkas gaļa 3 rubļu vērtībā, seši pūri kartupeļu.

Ekonomam 100 rubļi naudā un deputāts 79 rubļi 50 kapeikas, turklāt viņš paligskolotāju un semināristu vajadzībām dabū noteiktu daudzumu produktu. Katra seminārista uzturam ierēķināti pieci pūri rudzu, viens pūrs miežu (putraimos), 1/2 pūra zirņu, seši pūri kartupeļu, 1/2 govs, 1 1/2 aitas, cūkas gaļa 3 rubļu vērtībā, piens un sviests par 7,50 rubļiem, 1/2

pada sāls, pavisam kopā 26 rubļi 5 kapeikas. Visi semināra uzturēšanas izdevumi pirmajā gadā aprēķināti 1638 rubļi 65 kapeikas, vēl 634 rubļi par semināra iekārtošanu, kopā 2972 rubļi 65 kapeikas.

13. paragrāfs. Bruņniecības muižu ārstam ar kontraktu uzlikts pienākums būt par semināra un tautskolas ārstu.

14. paragrāfs. Seminārs un tautskola ir bruņniecības ierīkota, naudu tā uzturēšanai atvēl landtāgs.

1840. gada oktobrī atver Irlavas draudzes skolu. Seminārklase sāka darbu tikai 1841. gada 21. janvārī. Tad arī notika svinīgais akts un vēlāk goda mielasts. Galdi bija klāti divās zālēs: kungu zālē pieņem tikai to "godīgo Irlavas saimnieku", kas no "arāju kārtas" iecelts par kuratorijas locekli. Otrā zālē mīlojas tiesas viri, pagasta priekšnieki un pērminderi.

Skolas kuratorijas priekšsēdētājs ir apriņķa maršals P. Drahenfels. Par direktoru sāk strādāt K. Sadovskis, kas kādu laiku pie Voltēra Cīravā mācījies latviešu valodu, kaut gan nav iemācījies. Viņš Dzērves skolā palīdz sagatavot arī abus palīgskolotājus - Rezeviski un Brunavu.

Skolēnu sastāvs gan nav tāds, kā statūtos paredzēts. Tautskolā nav stingru noteikumu par mācību ilgumu, bērni nāk un iet atkarībā no tā, kad vecākiem ir patika un iespēja sūtīt. Arī seminārā iestājās jaunekļi no muižām, kur bija vajadzīgi labi darbinieki: muižkungs, rakstvedis vai dārznieks, vai arī skolotājs. Šos jaunekļus izņēma no semināra, kad kungam tie likās pietiekami mācīti. Pirmajā gadā iestājās deviņi jaunekļi, to vidū Jāzeps Lipevits no Grauzdes muižas Džūkstes pagasta, Francis Kristaps Veinberģis no Annas muižas. Skolotāja eksāmenus 1851. gada 30. oktobrī noliek trīs jaunekļi, 1852. gadā - divi. Līdz 1856. gadam mācījušies pavisam 160 jaunekļi (visi nav beiguši), no tiem par česteri un skolotāju strādā astoņi, par ērgelnieku un skolotāju viens, par skolotāju vien 60, pārējie ir muižkungs, rakstveži, dārznieki, zemkopji. Acīmredzot no zināšanu līmeņa arī bija atkarīgs seminārā pavadītā laika ilgums. Ernests Tomsons no Zantes mācījies četrus gadus (1842-1847), Jānis Ozoliņš no Bikstiem piecus (1842-1848), bet Jānis Veinberģis no Vir-

cavas mācījies divus gadus (1848-1850), Indriķis Kronbergs no Do-beles (1841) mācījies tikai vienu gadu, tad aizgājis uz Pēterpili par skolotāju.

Bijusi Irlavas skolotāju semināra galvenā ēka pēc pārbūvēšanas. Ap 1938. gadu.

Vērtējot semināra darbu, 1845. gadā landtāgs atzīst, ka iestāde cenšas ieviest un izplatīt zemniekiem tādu izglītību, kas balstās uz reliģijas un tikumības principiem un atbilst arāju kārtas uzdevumiem. Mūzikas izglītībai esot pieņemts īpašs skolotājs Denkevics. Vācu valodu iemācoties labi.

Vidzemes skolu padomnieks dr. K. Ulmanis 1844. gadā, apmeklējot semināru, raksta, ka ārējais izskats Irlavā patīkams: stalts nams ar vajadzīgajām saimniecības ēkām. Bez tā saucamajiem semināristiem skolā nāk arī 70-80 bērnu. Ziemu tos māca latviski; apmēram 40 nāk arī vasaru, tad mācās tikai vāciski. Semināristi nav no tiem stingri nodalīti (semināristu zināšanu līmenis priekšmetos bija dažāds, dažs mācījās pat piecus gadus). Visā iestādē ir trīs klases, divas draudzes skolas un augšējā - seminārklase. Iekārta vispār laba: virsskolotājam piecas istabas un trīs istabas palīgskolotājiem. Ārējā puse spīdoša, bet mācību ziņā Kurzemes skolotāju skola paliek tālu pakaļ tam, ko Cimze sasniedzis. Pie tā vainojams nevis Sadovskis, bet citi apstākļi. Irlavas skolai nav cieta pamata, bet Kurzemē vēl gaužām maz skolu, un pastāvošās nav ar likumu nodrošinātas. Pirmie abiturienti, mācās aizgājuši, nav zinājuši, ko iesākt, jo muižturi skolas vēl nebija ierīkojuši. Semināristiem visus priekšmetus māca vācu valodā, un neviens nedomā par to, ka viņiem būtu jā māca pareiza latviešu valoda. Semināristi nedabū iepazīties ar latviešu skolas grāmatām. Viņi nemācās milēt savu tautu, visus nemudina pacelt augstākā pakāpē. Irlavas skolai nav arī likumīga pamata; valdība to var slēgt kurā katrā laikā, tāpēc skolai nav arī ofi-

ciāla stundu saraksta, lai kāds negaidīts valdības revidents nevarētu kaut kā pieķerties. Sākas uzbrukumi arī Sadovskim, jo tas dod semināristiem vispārīgu izglītību. Ne muižnieki, ne mācītāji nebija mierā ar vāciski runājošu un ģērbtu skolotāju. Tiem vajadzīgs darbinieks, kas mazliet pamācīts, savā būtībā palicis tas pats arājs, kas prot roku pabučot un kungiem pienācīgu godu dot. Muižturi atzina, ka Irlavā nesagatavo dārzniekus, pārvaldniekus, darbvedi ne muižai, ne pagasttiesai.

1854. gadā landtāgā ievēlēja īpašu komisiju semināra revīzijai. Sadovskis savu materiālo apstākļu dēļ ir spiests piekāpties un atteikties no "lielās skolas" ideāliem. Sinodē Sadovskis panāk izlīgumu ar garīdzniekiem, paziņodams, ka mācītājam jābūt istajam skolotājam un tautskolotājs ar tikai mācītāja palīgs.

Komisija, kas sastāv no kuratora apriņķa maršala E. Drahenfela, grāfa E. Keizerlinga, Ozolnieku barona K. Rekes, taču atzīst, ka abām skolām - semināram un tautskolai jāpaliek vienotām, jo iznāk lētāk, jauniejiem skolotājiem ir iespēja vingrināties un uzraudzīt lielāku baru zemnieku bērnu, augstāko klašu audzēkņi var izlidzināt robus savās zināšanās, mācoties abās tautskolas klasēs.

Uzaicinātais direktors, labs pedagogs būdams, tomēr nepazīna šejienes vajadzības un, kā atzina komisija, semināra darbību pielāgoja augstāk attīstītas tautas intelektuālām vajadzībām, kad te vēl tautas mācība nebija organizēta. Rezultātā tikai 55 audzēkņus bija sūtījuši muižturi un pagasti, beidzējiem nebija istas vietas, kur strādāt.

Komisija novērtēja Sadovska cenšanos sadarboties ar šejienes mācītājiem. Tā iesaka pēc iespējas ierobežot mācību priekšmetus un audzēkņus nodarbināt arī lauku darbos, šim nolūkam lūdzot no landtāga zemes gabalu, lai audzēkņus varētu pieturēt pie zemnieku dzīves veida, uzturēt interesi par zemkopību un izsargāt no mikstčaulības un augstprātības. Seminārs tagad ieguvis veselīgu garu, cenšas pakļauties mūsu zemes un baznīcas vajadzībām. Arī mācītāji kļuvuši draudzīgi. 17 gadu laikā par rupju pārkāpumu nav bijis jāsoda gandrīz neviens audzēknis. To dzīves veidā valda vienkāršība.

Komisija izpētījusi arī bijušo audzēkņu darbību pēc šādiem rādītājiem: kādā darbā, kāda tikumiskā dzīve, spējas un sekmes skolotāja darbā, kāda ietekme uz skolēniem un apkārtnējiem zemniekiem, kā izturas pret laicīgiem un garīgiem piekšniekiem. Komisija izpētījusi, ka iestādē ir 24 audzēkņi, pavisam bijuši 152; 6 pēc šā laika atzīti par nederīgiem. Bijis apmēram 140 latviešu, seši vācieši; 96 audzēkņiem tēvi saimnieki, sešiem - ķesteri, diviem - lopkopji, diviem - drēbnieki, pa vienam - audējs, kučieris, tirgonis, sudmalis. Uz muižturu rēķina mācījies 51, uz bruņniecības - viens, kroņa pagastu - trīs un uz sava rēķina - 91. Par ērgelnieku un skolotāju strādājis 21, par ķesteri un skolotāju - 59, par rakstvedi - viens, students - viens, eksaminēti, bet bez vietām - divi, miruši - divi, nezināmi - 18.

Landtāgs piešķīra semināram astoņas pūrvietais tūruma un divas pūrvietais pļavas un iesaka iestādi, cik iespējams, saistīt ar zemi, visus audzēkņus nodarbinot lauku darbos, mācību vielu ierobežot un vairāk vietas atvēlēt latviešu valodai; skolotājam jābūt savienotājloceklim starp mācītāju un muižas saimi. Galvenās prasības augšklases audzēkņiem ir izveicīgi lasīt, rakstīt, rēķināt, pamatīgi zināt reliģiju, mācēt ērģeles spēlēt un baznīcas dziesmas spēlēt, dziedāt, prast šos priekšmetus mācīt zemniekiem, zināt galveno no dabas zinātnēm, ģeogrāfijas un vēsturi, sevišķu vērību piegriezt tēvijai.

Ši piekāpšanās landtāga un garīdzniecības priekšā K.Sadovskim bija smags solis, kā vēlāk rakstīja viņa dēls Gustavs Sadovskis, viņš esot nožēlojis savu atnākšanu darbā uz Kurzemi. A.Sproģis rakstīja, ka K.Sadovskis sācis darbu ar lielu aizrautību un enerģiju, centies strādāt tā, kā mācījies no izcilajiem prūšu pedagogiem Dintera un Rideļa, izturējies ar siltumu pret latviešiem, kā savulaik mācījies Voltērs. Pirmajā laikā Sadovskis bija ekonoms, un, kā liecina pirmie audzēkņi, pats visu mīlēja sdarīt. Audzēkņi baudījuši plašas brīvības, samērā brīvu disciplīnu. Sadovskis nav pret tiem izturējies kā pret vergu bērniem un nav gatavojis viņus arī atgriezties pie vergiem. Varbūt mācībā un audzināšanā trūka pietiekami stingras sistēmas un plāna. Tā iznāca, ka direktors maz rēķinājās ar to, kā audzēkņi strādās skolās, kādas

grāmatas lietos, kā izturēsies pret mācītājiem un dzimtkungiem. Viņš centās dot tiem vairāk izglītības, bet Kurzemes muižniecībai tas nebija vajadzīgs. Bija modināta jauno skolotāju cilvēciskā pašapziņa, latviskā nacionālā apziņa gan nebija jūtama. Šo iemeslu dēļ arī bija sācies karagājiens pret semināra vadītāju K. draudzē esot atlaists skolotājs no darba, jo nav vajadzīgā gadījumā nobūcojis mācītāja roku.

Pēc piekāpšanās K.Sadovskis turpināja darbu mierīgi. Attiecības ar mācītājiem un muižniekiem bija labas. 1862. gadā pēc bruņniecības lūguma viņu ieceļ dzimtu godpilsoņu kārtā. Viņa alga sasniedz 1360 rubļus gadā, vēl arī prāvs deputāts. Prūsijā viņš nebūtu tik turīgi dzīvojis.

Seminārā disciplīna kļuva arvien stingrāka, dzīve pilnīgi zemnieciska - audzēkņiem jāvalkā zemnieku apģērbs, jāēd zemnieku ēdieni. Arī palīgskolotāju dzīve šaura. Tie mainās cits pēc cita, paliek tikai Jānis Bētiņš, skolotājs un labs kora un orķestra vadītājs, kam vasaru katru dienu divas stundas jāstrādā dārzā paša direktora vadībā. Klases stundu viņam nav daudz, un tajās viņš lielākoties māca audzēkņiem kā izturēties dzīvē. Pirmais bauslis - godbijība un paklausība muižniekam, mācītājam. Nekad nepacelt acis uz mācītāja mamzeli vai muižkunga freilēni. Šī sabiedrība skolotājam par augstu. Pie mācītāja un muižkunga jāiet tikai pa virtuves durvīm, sasveicinoties jābūco roka. Ar vienkāršiem ļaudīm arī neder saieties. Vislabākā sabiedrība - muižas saime, dzīvesbiedre jāizraugās no kunga istabēnēm, virtuvenēm, dārznieka, vagara meitām.

Ieteikumu - dažus priekšmetus mācīt latviski - netur par iespējamu, mācības notiek vācu valodā.

Sadovskis mīlēja mājas dzīvi, uz pilsētu brauca reti. Ar zemi un tautu iepazīties necentās. Ar niknumu viņš uzstājās pret tautas atmodas darbiniekiem, stāstīdams, cik daudz laba vācieši darijuši latviešu labā. Kad 1860. gadā Spāģis izdeva brošūru par "Kurzemes brīvās zemnieku kārtas apstākļiem", Sadovskis klasē bieži vien apstrīdēja šo brošūru, rūgti nožēloja, ka šis vīreļis kādreiz Ćiravā arī pie viņa mācījies. K.Valdemāru viņš saukāja par diedelnieku, cūkganu un muižkungu ēdēju. Barons un Alunāns esot istie tumsības brāļi, kas Pēterpili, aiz

biezām krievu mugurām slēpdamies, rīda latviešus uz dumpi.

Pilnīgs pretstats Sadovskim bija Valkas skolotāju semināra direktors Cimze, kas apceļoja Vidzemi, lasīja visu jauniznākušo literatūru latviešu valodā, apsprieda to ar semināristiem padomnieka aizliegumam par spīti. Viņš uzturēja ciešus sakarus ar saviem audzēkņiem. Sadovskis Cimzi neturēja lielā cieņā, jo tas vairāk rūpējoties par audzēkņu galvu nekā par sirdi un dvēseli.

Semināristu skaits neturējās paredzēto 33 robežās. 1859. gadā uzņemti pieci, 1870. gadā - seši audzēkņi. Visvairāk uzņemti 1873. gadā - 17, 1875. gadā - 18. Laikā no 1858. līdz 1876. gadam bija 219 abiturienti. Audzēkņi nāca arī no citiem novadiem, daži pat no Kauņas un Vidzemes guberņām, astoņi no Kandavas, 12 - no Jaunpils un Auces, 24 - no Tukuma novadiem.

1875. gada 1. septembrī Irlavas draudzes skola svin savas darbības 35 gadu atceres svētkus un ar to beidz savu oficiālo darbību. Jaunais nosaukums - Irlavas skolotāju seminārs.

1875. gada 1. septembrī Kurzemes skolotāju skolā atzīmēja 35 gadu svētkus, svētki parasti gan notika 31. augustā. Sabraukušie viesi pastaigājās pa dāru un apskatīja semināristu veikumu. Zāles galā bija iekārtota audzēkņu zīmējumu, rakstu darbu un dažādu rokdarbu un riku izstāde. Pusdivpadsmitos sākās svētki. Tos ievadīja dziesma, tad runu teica Kārlis Sadovskis, pēc tam skolotājs pa skolu būšanām Kalniņš teica runu latviešu valodā. Tad sekoja semināristu pārbaude. Sadovskis pārbaudīja semināristus par galvas gabaliem, skolotājs Kalniņš pagasta skolniekiem jautāja par pestītāja pirmajiem dzīves gadiem. Atbildi neviens parādā nepalika. Veiksmīgākās bija latviešu valodas nodarbības. Krievu valodas nodarbībā skolotāja Mostovska audzēkņi pierādīja, ka 1 1/2 gada laikā var izveicīgi iemācīties lasīt, stāstīt gabalus iz Krievijas vēstures, cits atkal no galvas stāstīja garu Krilova pasaku. Matemātikā un dabaszinībās atkal eksaminēja Sadovskis. Semināristi zināja termometra, barometra, telegrāfa īpatnības un darbību. Sadovskis prata saistīt arī viesu uzmanību, cik nu tie vācu valodu prata. Audzēkņu pārbaudei sekoja svētku koncerts J.Bētiņa vadībā, piedaloties Kalniņam, un

mielasts. Svētku dalībnieku atmiņā iespiedās skolotāja Kalniņa teiktais: skolotāja gods ir viņa krietni skolēni, tāpat kā vecāku gods - viņu rātni bērni. Tāpēc arī skolēnu nerātnība un ļaunums tāpat skolotāja sirdi spiež un apgrūtina kā bērnu nerātnība un ļaunums vecāku sirdi. Itin kā dārznieks - kad tas arī citā dārzā strādā - grib, lai ikviens stādiņš izdotos un bagātus augļus nestu, lai caur to dārza īpašniekam tiktu gods un viņš pats par krietnu strādnieku un gādnieku atzīts. Tāpat cenšas ikkatrs skolotājs, kam savs gods un uzdevums rūp, tas viņam uzticētos viņa kociņus kopt un audzēt, lai taptu atrasts kā uzticīgs strādnieks no abiem īpašniekiem - no vecākiem un no Dieva.

1875. gada 25. aprīlī viņa ķeizarišķā majestāte parakstīja nolikumu par evaņģēliski luteriskām tautskolām un tautskolotāju semināriem Kurzēmē un Igaunijā. Irlavas skolotāju seminārs tika pārveidots par trīsgadīgu. Šis nolikums būtībā nemainīja semināra statūtus, mainījās nosaukums. Mācību programmā reliģija, pedagogija, krievu un vācu valoda, latviešu gramatika, aritmētika, ģeometrija, algebra, liniju zīmēšana, Krievijas vēsture, Krievzemes ģeogrāfija, dabaszinības, kaligrāfija, dziedāšana, ērģeļu spēle, vingrošana, īss pārskats par zemkopību. Saskaņā ar šo nolikumu, kaut muižniecības uzturēts, bija pakļauts iekšlietu ministrijai. Semināra vadība izstrādāja papildinātus statūtus, kuros ietilpa arī mācību programma. Galvenais noteikums: seminārā teorētiskām un praktiskām nodarbībām jānotiek krievu valodā, izņemot ticības mācību, vācu un latviešu valodu. Krievu valodai atvēlētas piecas stundas nedēļā, latviešu un vācu valodai - divas stundas nedēļā 1., 2. kursam, vēlāk tikai 1. stunda. Ļoti liela vērība tika piegriezta mūzikas mācīšanai sešas stundas nedēļā (korāļu dziedāšana, koncertdziedāšana, harmonija, vijolspēle, ērģelispēle). Skolā strādāja izcils sava laika diriģents, ērģelnieks un pedagogs Jānis Bētiņš (29.04.1830-18.05.1905.), viens no pirmajiem latviešu mūzikas veidotājiem Kurzēmē. Pēc Irlavas skolotāju semināra beigšanas 1849. gadā strādājis par pedagogu līdz 1864. gadam, kora un orķestra vadītāju līdz 1893. gadam un 1860.-1905. gadā bija Sātu baznīcas ērģelnieks. Viņš organizēja dziesmu svētkus Dobelē (1870), bija Pirmo un Otro

vispārējo latviešu dziesmu svētku virsdiriģents. Trīs nākamajos svētkos - goda diriģents. Pie viņa ērģeļu spēli mācījušies pazīstami mūziķi - Šepskis, Vigners, Kāde (vēlāk semināra skolotājs), L.Bētiņš, Ā.Bētiņš. Jānis Bētiņš bija arī ērģeļu būvētājs. Viņa sistēmas ērģeles (20 balsim) 1902. gadā uzstādītas Griezē.

Zīmēšanas nodarbības notika vienu stundu nedēļā. Programmas viela bija diezgan plaša: no liniju līdz modeļu zīmēšanai. Pēdējā kursa audzēkņiem ik pa astoņām nedēļām bija jānodod viens zīmējums, nodarbības klasē vairs nenotika.

Pedagoģijas stundās audzēkņi iepazinās ar tautskolas vēsturi no Luterā laika, ar skolu likumiem. Semināristi praktiskās iemaņas skolotāja darbā ieguva, strādājot semināra skolā. Iepriekš katrs seminārists sagatavoja lekciju, to iztīrāja nodarbībā, tikai tad audzēknis vadīja stundu. Augstākā kursa audzēkņiem bija jānovada stundas četros priekšmetos.

1885. gadā skolotāju semināri tika nodoti Izglītības ministrijas pārziņā, tā apstiprināja arī semināra direktorus. Semināru kursu paplašināja uz četriem gadiem, ceturtais kurss bija praktisko vingrinājumu laiks. Kurzemes muižniecība vēlējās Irlavas skolotāju semināru paturēt savās rokās. Sākās ilgstoša sarakstīšanās ar mācību apgabala kuratoru Kapustīnu, tad Lavrovski, vēlāk - ar Izglītības ministriju. 1886. gada 21. martā kurators aizliedza eksaminēt eksternus, jo Baltijā skolotāju trūkums nebija jūtams. Šajā pašā gadā pirms eksāmeniem radās konflikts starp dažiem audzēkņiem, kas slepus bija noskatījušies krievu valodas rakstu darbu tematus, un skolotāju Krigeru. Vainīgajiem semināristiem eksāmeni tika pārcelti uz rudenī. Šī konflikta laikā ieradās inspektors. Inspektora atsauksmē atzīmēts, ka semināristu sekmes krievu valodā esot ļoti vājas, turpretī vācu valodai veltī pārāk daudz laika, lai gan šī valoda laukskolās neesot vajadzīga. Mācību apgabala kurators atsūtīja rakstu par to, ka krievu valodā jā māca arī citi priekšmeti. Nākamie tautskolotāji jā sagatavo tā, lai mācītu bērnus krievu valodā.

Kurzemes muižniecība nebija mierā ar šādu nostāju un uzsāka saraksti ar Izglītības ministriju, prasot saglabāt līdzšinējo evaņģēlisko lutertības garu, mācīt tautskolās

latviešu valodā, krievu valodu mācīt kā atsevišķu priekšmetu, mācīt arī vācu valodu, jo seminārs sagatavoja skolotājus ērģelniekus un tiem jākalpo arī vācu draudzēs. Kaut gan ministrs grāfs Deljanovs paskaidroja, ka tautskolā tiks saglabāta apmācība latviešu valodā, sekoja ilga sarakstīšanās, pārbaudes, pat personiska izruņāšanās Pēterpilī. 1891. gadā sekoja pavēle uzsākt mācības krievu valodā. To apsprieda "konventus" un piekrita pagaidām izmēģinājuma veidā ieviest krievu apmācības valodu, bet citādi palika spēkā agrākie noteikumi. Ministrija ar to neapmierinājās, tā vēlējās pārvaldīt semināru tāpat kā Krievijas seminārus un 1892. gada 15. aprīlī paziņoja, ka nepiekrīt tam, ka Kurzemes laukskolu komisija pārvalda semināru. 1893. gadā Kurzemes gubernators prasīja galavārdu: pārorganizēt vai slēgt semināru.

Muižnieki lūdza slēgt semināru pēc diviem gadiem, lai audzēkņi varētu pabeigt kursu. 1893. gada 27. decembrī ķeizars izdeva pavēli par Irlavas skolotāju semināra slēgšanu 1894/95. mācību gada beigās. Landtāgs apstiprināja semināra pagaidu slēgšanu.

Jau 1887. gadā barons Rops, līdzšinējais kurators, izstrādāja projektu semināra pārvēršanai par ķesteru-ērģelnieku skolu kā Valkā. Arī K.Sadovskis gribēja šādu projektu izstrādāt. Muižniecība tam tomēr nepiekrīta.

1890. gada 21. jūlijā seminārs svinēja savas pastāvēšanas 50 gadu jubileju. "Skolotāji un semināristi uzcītīgi sagatavojās savus viesus godam uzņemt. Mūrieki, krāsotāji un citi amatnieki skolas telpas balsina, krāso un uzkopj." Svētkos piedalījās vairāki viesu nekā citos. Direktors Gustavs Sadovskis (Kārļa Sadovska dēls) turēja pusotras stundas garu runu. Semināristi Kādes kunga vadībā dziedāja uz četrām balsīm. "Skolas galdi bija klāti, maltīti baudīja stāvēdami, jo sēdēt nevarēja, nebija rūmes. Iesākot skolai bija četri skolotāji, tagad ir seši, direktoru līdzskaitot, tolaik bija vienas skolas ērģeles, tagad ir divas. Toreiz mācības notika divās, tagad trīs valodās. Kā pirmais skolas palīgs Rezevska kungs teicis, ka, Irlavas skolu iesākot, esot visādā ziņā grūti gājis, vajadzējis skolēnus un mācekļus sameklēt un salasīt gan no arkla, gan no zvejnieku tikla, gan no muižu dienest-

niekiem ņemot. Pussimt gados esot par skolotājiem Irlavas skolā izskoloti 664 skolotāji un pagasta skolu beiguši 423. Itin pirmais skolnieks, kas Irlavas skolā atvests mācībā, ir Andrejs Jēkabsons, kas vēl esot dzīvs, bet ne vairs skolotāja amatā, bet zemkopis, muižas īpašnieks P. muižā uz Tukuma pusi."

Seminārs visu laiku bija arī kultūras centrs. Audzēkņi uzveda ludziņas, abonēja žurnālu "Austrums". Seminārā bija bibliotēka ar 1620 vācu, 68 latviešu, 80 krievu grāmatām. Seminārā skolojās novadā ievērojamākie sava laika pedagogi J.Veidemanis (beidzis 1860. gadā), Džūkstes skolotājs, Zemītes skolotājs J.Špišs (1863.), Irlavas semināra skolotājs E.Kade (1884.), Tukuma pirmmācības skolas pārzinis J.Baltcars (1885.), Pūres skolas pārzinis J.Rozentāls (1856.), sabiedriskais darbinieks un skolotājs Valkā A.Ķeniņš (1894.), J.Lerhs-Puškaitis (1879.) un daudzi citi.

Semināra lēpums bija koris. Tukuma pilsētas skolas audzēknis Pēteris Kalniņš rakstīja vēstulē vecākiem: "Plkst.3,50 pēc pusdienas bija šējenes luterā draudzes baznīcā garīgs koncerts, izriķots no Irlavas semināristiem. Starp klausītājiem es arī atrados, jo uz visādu vīzi gribēju dzirdēt, kā izklausās dziesma, no krietna kora dziedāta, kas man vēl nebija izdevies dzirdēt. Laikam biju nosebojies, jo, kad iegāju, tad jau spēlēja vienu ļoti košu gabalu uz ērgelēm. Še tiešām nespēju izbrīnīties, cik jauki tas skanēja, it kā būtu pavisam citas ērģeles. Cik koši lidoja rāmās un arī stiprās skaņas pār svētajām telpām! Dažs labs bija aizgrābts līdz asarām. Es te nu tik dabūju reiz dzirdēt krietna mūziķa spēlēšanu. Un ko jutu pēc tam? Nē! To nevaru un tas nav iespējams izteikt. To tik var cilvēka sirds just un ne roka uzrakstīt. Un, kad pēc šī ērģeļu gabala nāca cits gabals, dziedāts un pavadīts vijolēm, ērgelēm, trompetēm un citiem instrumentiem, tad tiešām nezināju, kur biju. Šis pp un ff dziedātās skaņas tā mani aizgrāba, ka man izlikās, ka baznīca pārvērtusies par paradīzi..."

Seminārā gūtās zināšanas un mūzikas mīlestību tā audzēkņi izmantoja turpmākajā darbā. Arī skolotājs Veidemanis Džūkstē. 1890. gada "Latviešu Avižu" numurā lasām: "Šējenes palielinātais jauktais koris, kas sastāv no 80

dziedātājiem Veidemaņa kga vadībā, izriķoja šējenes abiem mūzikas koriem un Irlavas semināra mūzikas skolotājiem Bētiņa un Kades kgiem, kā arī Kades kundzei, piedaloties šī gada vecajā Jāņu dienā Džūkstes baznīcā garīgu koncertu. Koncerts izdevās tik teicams, ka to atkārtoja 23. septembrī."

Saglabājušies daži nostāsti par semināristu draiskulībām. Irlavas semināristi pa reizei gājuši uz Vecsātu krogu, uz turieni aizstaigājuši arī Vecsātu zemkopības skolas audzēkņi. Krogā gājis jautri, bieži vien abas puses - bībeles žurkas un mēslu vaboles, - kā strīdu karstumā viens otru dēvējuši - mērojušies ne tikai asprātībā, bet arī spēkā.

Skolotāju Vistiņu (Visting), kas atnāca strādāt par latviešu valodas skolotāju 1886. gadā pēc Kleimberga aiziešanas, semināristi saukuši par "gailiti". Kad skolotājs devās biežās pastaigās pie savas izredzētās pāri Abavai, audzēkņi jau sēdējuši aiz dzīvžoga un dziedājuši: "Kur tu teci, gailiti manu, pie Rozālijas." Semināristi reizēm konfliktēja ar vēlāko latviešu valodas skolotāju Braumbergu. No Vācijas uzaicinātais skolotājs Krigers, ar kuru audzēkņiem radās konflikts 1886. gada eksāmenu laikā, tika atbrīvots no darba 1891. gadā, izmaksājot 1000 rubļu lielu gratifikāciju pēc mācību apgabala kuratora Lavrovska pieprasījuma, jo tas bija Vācijas pavalstnieks. Par semināra direktoru no 1882. līdz 1897. gadam strādāja Gustavs Sadvovskis. Viņš centās paplašināt audzēkņu skaitu, paaugstināt mācību līmeni, aicinot labus skolotājus - E.Krīgeru no Vācijas, poli Mostovski. Šie cilvēki bija labi pedagogi, bet latviešiem sveši cilvēki. Tikai latviešu valodu mācīja latvieši Vistiņš, Hāsners un Braumbergs.

1893. gadā seminārā bija 40 jaunekļi un 16 skolēni sagatavošanas klasē. 1894. gadā barona Heikinga vietā par Kurzemes muižniecības priekšnieku nāca grāfs Keizerlings, kas neapmierinājās ar lēmumu semināru slēgt, un atkal sākās sarakste ar izglītības ministru grāfu Deljānovu. 1895. gada 22. februārī ķeizars deva atļauju uzņemt jaunus audzēkņus. Seminārā sāka pārbūves un remonta projektu realizēšanu, bet grāfam Keizerlingam vēl bija jāvienojas ar ministriju par jaunizstrādāto statūtu un programmu apstiprināšanu. Paredzēja krievu

mācību valodu, ievēroja arī ministra prasību: direktoru apstiprina ministrs, skolotājus - mācību apgabala kurators. Statūti noteica pedagogiskās padomes darbību, gala eksāmenus deva tiesības vadīt tikai mācību apgabala pārstāvim. 16. punkts paredzēja, ka semināru beigušie iegūst tautskolotāja tiesības, bet nebauda nekādu valsts dienesta priekšrocību. Tikai 1898. gadā šos statūtus pēc ilgām sarunām apstiprināja. Semināru vadīja direktors un pedagogiskā padome, kuratorija un mācību apgabala valde. Ziņojumā Valsts padomei ministrs rakstīja, ka Irlavas semināram vajag zaudēt savu sevišķo stāvokli, ieņemt pienācīgu vietu vispārējā valsts skolu sistēmā.

1897. gadā no semināra uz Engures draudzi par mācītāju aizgāja tā direktors G.Sadvovskis, kas 15 gadus bija nostrādājis seminārā. Dzimis 1847. gada 30. aprīlī, mācījies Irlavā, Jelgavas reālskolā, tad Jelgavas ģimnāzijā. 1869.-1871. gadā studēja Tērbatas universitātē tiesības, tad strādāja par mājskolotāju, tad 1875.-1877. gadā studēja teoloģiju, izturēja eksāmenu un praktisko gadu nostrādāja Sātos pie mācītāja Biterlinga. Miris 1911. gada 23. decembrī Engurē.

Par direktoru muižniecība izraudzīja Kuldīgas ģimnāzijas skolotāju vācieti Eduardu Hoheizeli (semināristi sauca par kokēzeli) (dzimis 1864. gada 4. martā), ko ministrija neapstiprināja, bet pagaidām ļāva izpildīt direktora amatu. Par zinību skolotāju Bohla vietā bija Juris Vorms, latviešu valodas - Braumberģis, paraugskolas vadītāju - Rudzītis, vecais Mostovskis vēl turējās savā vietā, jo prata krievu valodu. Jaunais direktors nebija pietiekami izveicīgs un enerģisks, lai pārveidotu semināru. Nebija noteiktas skaidras darbības līnijas. Irlava neizturēja konkurenci ar Kuldīgas valdības semināru. Arī goda kurators firsts Līvens vairs īsti nezināja, kā rīkoties "jaunos laikos".

1898. gadā pirms statūtu apstiprināšanas Irlavā notika revīzija. Revīdents Zaičkovskis bija nemierā ar Mostovski, Braumberga stundā sācis eksaminēt pašu skolotāju. Pēc revīzijas atklāti parādījās semināristu neapmierinātība ar skolotājiem, īpaši ar Braumberģi. Direktors un pedagogiskā padome izslēdza kādu audzēkni, nemiernieku dvēseli.

1899. gada 14. decembrī Kurzemes muižniecības landtāgs pirms

oficiāla lēmuma nolēma pārtraukt mācības it kā ievazātās tifa sērgas dēļ. Tikai 1900. gada 13. septembrī imperators oficiāli atļāva pārtraukt mācības seminārā. Vietējie ļaudis rakstīja lūgumu semināru neslēgt. 1900. gadā 18 pagastos, arī Džūkstes un Zentenē pagastā, ir vākti paraksti zem viena veida lūgumiem, "lai muižniecība nelūkojoties uz visām tām nepatīkšanām

un tiem apstākļiem, kas viņiem radušies, gribētu lutertīgo Irlavas semināru arī turpmāk kā tādu uzturēt mūsu zemītei par paliekamu svētību".

Izmantotie avoti un literatūra:

1. Latvijas Valsts vēstures arhivs. F-628, A-1, L-1.7.10; F-416, A-1, L-190.
2. K. Dēķens. Skolu vēsture. 4 grāmata. - Rīga, 1939.
3. A. Vičs. Latviešu skolu vēsture. 2.sējums.
4. Baltijas Vēstnesis. - 1874.gads, Nr.40.

5. A.Silmanis. Rītausma pār Abavu. - TMNM Nr.12651.

6. Latvijas Konversācijas vārdnīca. 2.sējums. 2277.sleja. - Rīgā, 1928.-29.gads.

7. Latvijas Padomju enciklopēdija. 1.sējums. - Rīgā, 1984., 769.lpp.

8. Latviešu Avīzes. - 1890.gada 16.maijs, Nr.20.; 1890.gada 4.jūlijs, Nr.27.; 1890.gada 18.jūlijs, Nr.29.; 1890.gada 10.oktobris, Nr.41.

DZIRCIEMA PAGASTA VĒSTURES LAPPUSĒS IELŪKOJOTIES

S.Krastiņa. - Publicēts laikrakstā "Tukuma Ziņotājs" 1990. gada 17. maijā.

Aizvadītais gadskārtējais Mākslas dienas un klāt atkal Pastariņa svētki. Arī Dzirciema pusē, putnu agro pavasara dziesmu ievīterota daba sen jau kā modusies. Kolterkalnu dziļajās gravās šalc lazdas, bērzi, apses, lepnī savus zarus pleš varenie ozoli, čalo Klankšupīte.

Tā ir mazā Pastariņa bērības dienu zeme, kurā sastopami tik daudz skaistu un skanīgu tāmnieku dialekta kalnu, leju, mežu, plavu un upju nosaukumu: Kolterkalns, Innužkalns, Dziema kalns, Klankšlejs, Dzerturiņu mežs, Kiknīt, Ziņķezers, Raibīt, Abrit. Pagasta nosaukums "Dzirciems" ir cēlies no somugru valodu grupas - Dzirjerw - Mežezers (dira - mežs, jerw - ezers; libiski - jāru, igauņiski jārū, somiski - jārvi). Pirmās rakstītās liecības saglabājušās no 1397. gada, kad ordeņmestrs brīģenejs Dzirciemu kopā ar Lamiņiem izlēpoja Gotam Klāvam Stekemestam. 1745. gadā Dzirciems un Lamiņi pieder poļu un franču virsniekam Livenam. Bet sākot no pagājušā gadsimta 40. gadiem, Dzirciems, aprīnķa robežām mainoties, ir bijis Tukumā, Kandavas un Talsu aprīnķa mazais kultūras centrs. Nozīmīgu vietu kultūrvēsturē ieņem no šī pagasta nākušājie literārajie un sabiedriskājie darbinieki: skolotājiem - Ādolfam Bergmanim, Kārlim Bergmanim, Frīdriham Bergmanim (literārais pseidonims - Nepazīstamais), Jēkabam Kuškevicam, ģenerālim Ādamam Kreibergs, teoloģijas doktoram Kārlim Freudenfeldam, rakstniekam Ernestam Birzniekam-Upītim, literātam un izdevniecības "Dzirciemnieki" tehniskajam redaktoram Jēkabam Inīnbergam (literārais pseidonims - Bangaitis), lit-

erātam un sabiedriskajam darbiniekam Pāvilam Jansonam (literārais pseidonims - J.Pāvils).

Mūsu mazā Latvijas zemīte pārdzīvojuši visādus laikus un visādas valdīšanas. Tas nav gājis secen arī Dzirciemam - gāja vācieši, nāca krievi, aizgāja krievi, atnāca vācieši... Dažs labs pagastnieks savu kažoku nespēja vien mainīt, tomēr garā stipri cilvēki šiem juku laikiem vienmēr raudzījušies pāri. Tik stipri iesakņojušies savā dzimtajā zemītē, ka tikai bāissais 40. gadu vilnis daudzus aiznesis svešumā - Vācijā, Zviedrijā, ASV, Krievijā ... Bet Dzirciema mazās pagasta skoliņas stāv kā stāvējušas vēl joprojām - vienpus ceļa vecā (saukta Ķestera jeb Veckunga) skola, otrs ceļa - jaunā skola. Laika zobš skāris abas šīs ēkas, jo reizumis pietrūcis īsta saimnieka rokas.

Bet kāds tad bija latviešu zemnieka izglītošanās sākums šajā pusē? Par to liecina CVVA dokumenti un A.Viča sarakstītā "Latviešu skolu vēsture". Pēc Kurzemes skolotāju semināra nodibināšanas 1841. gadā mācītāji sāka domāt par savu draudžu garīgo izglītošanu un bērnu mācīšanu kristīgā garā. Pēc veciem dokumentiem spriežot, 1840. gadā Kurzēmē eksistējušas 34 zemnieku skolas (Tukuma draudzei un tā tuvākajā apkārtnē bijusi tikai ķirspēles skola - Kirchspielschule, bet mājniecība notikusi trijos pagastos - Brizulē, Kaivē un Šlokenbekā). Toties 1841. gada pārskatā, ko Kurzemes muižnieku maršals iesniedzis Krievijas Izglītības ministrijai, minēta jau 141 zemnieku skola. Par Dzirciema pagasta skolas atvēršanas gadu atrodami pretrunīgi dati. Pagasta valdes 1923.gadā iesūtītā pamatskolas

hronika Talsu aprīnķa skolu nodaļai liecina, ka skola atvērta 1850. gadā, taču CVVA dokumentos minēts jau 1844. gads. Pārskatot vecu un nodzeltējušu avižu numurus, pārliecināties, ka īstais skolas dibināšanas gads ir 1844. Tad arī draudzes mācītājs Sailers un Rindzeles-Rideļu dzimtkungs grāfs Lambsdorfs nosprieduši, ka četriem pagastiem - Dzirciemam, Silu, Rindzeles un Rideļu pagastam skola būtu jāatver draudzes dziedātāja jeb ķestera mājā. Skolotāja algai, no katra pagasta saimnieka mājas pa rubliņmetot, kopā sanāca 70 rubļu. Skolmeistarēšanu uzņēmies no Stendes draudzes ataicināts baznīcas kalpotājs Ādolfs Bergmanis, kam bija noteikts apgūt visas skolotājam nepieciešamās zinības, kā arī ērģeļu spēli. Skolotājs Ādolfs Bergmanis, tautā saukts par Veckungu, bērns mācīja paklausības garā. Viņš mācīja ticības mācību, lasīšanu un garīgo dziesmu dziedāšanu. A.Bergmanim bieži iznāca aizstāt arī baznīcas draudzes mācītāju, kas te sprediķojis reizi mēnesī un ieradies no Engures draudzes. Lielkungu attieksme zemnieku izglītošanas jomā bija ļoti labvēlīga; tika nopirkta ērģele gan skolai, gan baznīcai, un, tā kā mācīties gribētāju skaits strauji palielinājās, skolas telpas tika paplašinātas ar divām istabām, tādējādi pagarinot pašu ēku. Savas zinības pirmajā pagasta skoliņā sāka apgūt nākamais jaunās Dzirciema skolas skolotājs Jēkabs Kuškevics, ģenerālis Ādams Kreibergs, teoloģijas doktors Kārlis Freidenfelds, abi skolotāja Ā.Bergmaņa dēli, Tautas rakstnieks E.Birznieks-Upītis. Ā.Bergmanim par palīgskolotāju vienmēr bijis kāds Irlavas skolotāju semināra audzēknis; pavisam doku-

mentos minēti 11 uzvārdi, to vidū arī abi skolotāja dēli. Neatsverams palīgs Ā. Bergmanim bija viņa sieva Elizabete - gaišā dvēselīte skolā un pagastā. 1875. gadā laikrakstā "Latviešu Avizes" par viņu rakstīti: "Viņa bija īsta skolas māte tiklab priekš bērniem, kā priekš kura katrā cita, kas tik pār viņas sliekšni pārkāpa. Katru bēdu cietēju viņa zināja ar Dieva vārdiem mierināt un katram savu mīļu sirdi rādīja". 1875. gadā izdots skolū likums uzlika par pienākumu visiem pagastiem, kuros vēl nebija skolas, celt jaunus skolas namus. Arī Dzirciema pagastā palēnām ienāk šis jaunās vēsmas, un 1883. gada vēlā rudenī tiek atklāts jaunais skolas nams. Lidz ar vecās skolas beigšanu pastāvēt noslēdzas arī 69 gadus vecā draudzes skolotāja un ērgelnieka Ādolfa Bergmaņa mūžs. Cik cienīts un mīlēts tika dievbijīgais vīrs dzīvē, liecina daudzie pagasta un ārpagasta ļaužu pulki, kas 8. novembrī bija uz Līvesmuižas kapiem sanākuši. Pēdējās ardīevas pateikt bija ieradusies arī tuvējo draudžu mācītāji un ērgelnieki, Rideles un Galtenes grāfi Lambsdorfi. Vēlāk laikrakstā "Latviešu Avizes" parādījās neliels apraksts par skolmeistara dzīvi: "...Ādolfs Bergmanis bij dzimis stendenieks, no latviešu dzimuma, Potes māju saimnieka dēls, kas ne caur kādām augstām skolām, bet vairāk caur paša dziņanos un Dieva žēlīgo prātu bij nācis pie tādas izglītības, kas varēja pie Dieva valstības lietām grūnīgi strādāt...". Viņa dēls Frīdrihs pēc tēva nāves strādā vairs vienīgi par baznīcas ķesteri, pieņemoties ar skrivera amatu vairākos apkārtnējos pagastos. Otrs dēls Kārlis spiests aiziet no darba Tukuma pilsētas skolā, jo viņa vāciskā mācīšanas maniere neapmierina krievu ierēdņus, kas nolēmuši bijušās pilsētas skolas vietā atvērt "gorodskoje učilišče". Ko tu darīsi, jauni laiki, jauna valdīšana! Ā. Bergmanis skolēnus mācīja tipiskā vācu garā, bet jaunais Dzirciema pagasta skolotājs Jēkabs Kuškevics (beidzis Irlavas skolotāju semināru, pēc tam trīs gadus strādājis par palīgskolotāju Grenčos), sāk ar krievu valodas mācīšanu, vienlaikus to apgūdamas arī pats. Rakstnieks E. Birznieks-Upītis, kas savas skolas gaitas turpina tālāk jaunajā skolā, vēlāk savās atmiņās atceras: "Pašam jaunajam skolotājam ir otrā galā (mājās) uz galda milzīga krievu vārdnīca, kuras lielumu mēs vērtējam tā uz pāris Bibelēm. Jaunais skolo-

tājs liekas būt nopēmijs izēsties vārdnīcai cauri un iekalt to visu galvā". Citādi mācībās lielu pārmaiņu nebija. "Kārtība ziemas skolā," atkal atceras rakstnieks, "bija apmēram tāda pati kā pie Veckunga: no rītiem pātari, tad ticības mācības stunda, rēķināšana, krievu valoda no jauna, vācu valoda tiem, kas gribēja, pēcpusdienās ģeogrāfija, dziedāšana, galvas rēķini, latviešu valoda." Arī jaunajā skolas ēkā bija tikai viena klases telpa, kurā vienlaikus mācījās visu triju nodaļu skolēni. Otrs jaunuceltā skolas nama gals tika atvēlēts pagasta valdei. Ar Jēkaba Kuškevica atnākšanu uz Dzircienu par skolotāju pagastam atkal ir laimējies, jo viņš ir dzirciēnieks un apkārtnējos laudis itin labi pazīst. Arī viņa sieva Marija, kas uz Dzircienu atnāk 1884. gadā, sākuma strādāt skolā 1893. gadā, ir skolotāja, vācu, franču un krievu valodas prātēja, tādejādi daudz var palīdzēt savam vīram darbā. Tāpat kā Ā. Bergmanis, arī Jēkabs Kuškevics pilda draudzes ērgelnieka pienākumus. 1885. gada vasarā skolotāji Kuškevici Klankšu māju šķūnī sarīko lielu bazāru un teātra spēlēšanu, lai savāktu līdzekļus bibliotēkas iekārtošanai. par ienākušo naudu tiek nopirkta grāmatas, savu iespēju robežās tās dod arī skolēni un apkārtnējo māju saimnieki, un tās tiek novietotas skolas klases skapī. Tā 1887. gada vasarā Dzirciemā tika dibināta pirmā bibliotēka, kurai radās daudz lasītāju, jo līdz šim tādas bibliotēkas pagastā nebija. Tālākais bibliotēkas liktenis, visādām varām mainoties, pāriet no vienām rokām otrās, un šādos apstākļos, protams, grūti visu šo bagātību saglabāt nākamajām paaudzēm. No CVVA dokumentiem uzzinām, ka vēlākajos gados bibliotēkas īpašumā bijušas daudzas vērtīgas vēstures un saimnieciska rakstura grāmatas, konversācijas vārdnīcas, kā arī daudzi daļdarbi. Lielāks skaits vērtīgu grāmatu tika iznīcināts ap 1940. gadu, daļa aizceļoja līdzī uz svešām zemēm, daļa apkārtnējo ļaužu mājām. Padomju varas gados bibliotēka, nu jau kļuvusi par ciema bibliotēku, turpināja darbu, taču tajā bija vairs tikai šai varai nekaitīgas grāmatas.

Bet tolaik, pirms gadsimta, šādas laiku maiņas Jēkabam Kuškevicam ne sapņos nerādās. Viņš nupāt ir savu skolotāja gaitu sākumā un ieceru, ko vajadzētu realizēt, daudz. Tiek dibināts Dzirciema pagasta koris, kas ar savu dziedāšanu

priecē arī ārpagasta ļaužu sirdis. Jaunais skolotājs ir arī citīgs bišķopis. "Klasē tagad jūtamies daudz brīvāki, jo skolotājam bez lielās krievu vārdnīcas un mazajām vokābuļu burtnīcām bij pienākušas vēl klāt grāmatas par bitēm un viņu kopšanu. Aiz logiem dārzā parādījās dažas pelēkas bišu mājiņas ar zaļiem jumtiņiem, un te skolotājs no grāmatām izlasīto salīdzināja ar dzīvo dzīvi. Brižu brižiem viņš nosēdās pie atvērtajām durvīm un pa rūtiņām lūkojās iekšā stropā. Tā kā viņš nebaidījās no bitēm, tad bites viņu arī nedzēla," tā E. Birznieks-Upītis. Topošajam rakstniekam šis laiks ir literāro gaitu sākums, jo jaunā skolotāja draugs ģenerālis Ādams Kreibergs ir tas cilvēks, kurš pamudina E. Birznieku-Upīti pievērsties teiktu vākšanai. Jauno skolu apmeklēja vairs tikai triju pagastu - Rindzeles, Rideļu un Dzirciema pagasta bērni, jo Silu pagasta bērni mācības turpināja Balgales skoliņā. Pienāca 90. gadi. Tas bija laiks, kad Dzirciēns sevi apvienoja trīs ciemus ar skanīgiem nosaukumiem - Gulbju, Žagaru un Korģeles ciems. "Korģelniekus sauc par pilnīgiem dzirciēnīkiem, jo tur atrodas pagasta valde, skola, baznīca, magazīnas klēts un vecais, nosirmojušais krogs, bet paši dēvējas par pagastniekiem. Ārpagastnieki šo ciemu jau sen sauc par Lubjelgavu, jo daudz lubu juntu. Arī zemes šeit ļoti auglīgas, par ko saimniekus dzird lielāmi Dūmu krogā, kurš kādas 5 verstis atstatu," lasām kādā to laiku preses izdevumā. Jā, arī ar krogiem šajā pagastā bagāti; krogi uz visiem krustceļiem, pa krogam katrai muižai, kur saiet kopā robežas, arī pie sudmalām - Baznīcas krogs, Dūmu krogs, Kazu krogs, Smilšu krogs. Šie daudzie krogi dažam labam jaunam saimniekam prasīja itin prāvus līdzekļus. Tas nu par krogiem, bet pievērsīsimies atkal ļaužu izglītošanai.

90. gados Dzirciema pagasta skolā mācās ap 80 skolēnu. Šis skaitlis nedaudz samazinās 1891. gadā, kad mazie pagasti tika apvienoti un Rideļu pagasts pievienots Engures pagastam. Lidz ar to Rideļu pagasta bērni sāka apmeklēt Engures skolu. Arī Rindzeles pagasts, 1891. gadā pievienots Zentenei, atsacījās no Dzirciema skolas. Tomēr uz Dzirciema pagasta skolu joprojām nāca bērni no citiem apkārtnējiem pagastiem - Cēres, Engures un Bērziema pagasta. Tad nu, redzēdama sava vīra

Dzirciema pagasts

Attēli no 1938.gada albūma "Tukuma apriņķa Lauku pašvaldības".

grūto darbu, skolotājam Kuškevicam palīgā nāca viņa sieva Marija. Pagasta ļaudis ļoti cienīja savu skolotāju, un šī slava aizskanēja pāri pagasta robežām. Par uzcītību darbā skolu inspektors Talaiko Jēkabam Kuškevicam uzdāvināja sudraba medāli ar uzrakstu "Za userdije".

Dzirciema pagastskola. 1900. - 1910.gads. E.Birnieka -Upīša foto.

Pagājušā gadsimta beigas ir visāda veida biedrību dibināšanās sākums Latvijā. Pirmā Dzirciemā tiek nodibināta krājaizdevu sabiedrība, tad ugunsdrošības un lauksaimniecības biedrība. Lidz 30. gadu beigām Dzirciemā pastāvējušas 14 biedrības, ieskaitot arī kultūras veicināšanas biedrību "Ausma" (1924) un izglītības biedrību "Cen-

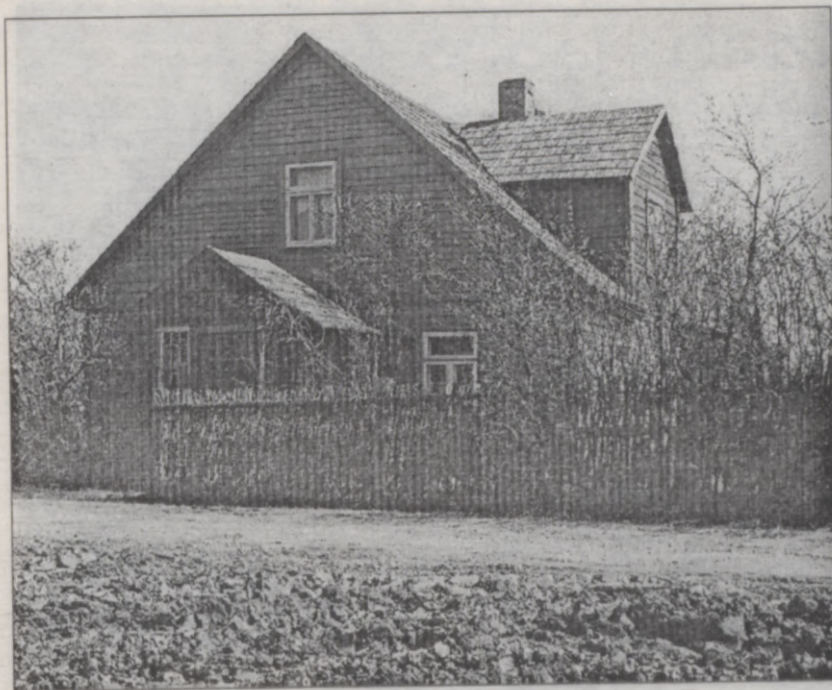

Dzirciema Ev.Luteriskā baznīca.

tība" (1933). Arī skolotājs J.Kuškevics dibina biedrību biškopjiem, tādējādi palīdzēdams ar savu padomu pagasta entuziastiem.

Bet skolēnu skaits Dzirciemā mazajā skoliņā joprojām aug, 1908/9. mācību gadā sasniedzot

94. Dzīvei lēnām ritot uz priekšu, pienāk 1915. gads. Atkal laiku un valdības maiņas, pārkrievošanas vietā stājas pārvācošana. Dzirciema skolai pievieno Rindzeles, Rideļu un Lamiņu pagastu. J.Kuškevics jau gandrīz atsakās no sko-

Zentenes pagasta "Bisnieki". Ēkas vieta, kur 1871. gadā dzimis Tautas rakstnieks E. Birznieks - Upītis. 1979. gads. A. Biedriņa foto.

lotāja vietas, bet, redzot, ka vācieši ieņem Rīgu un Vidzemi, vairs necer uz krievu uzvaru un atkal stājas pie skolotāja amata pildīšanas. Šajā laikā skolā mācās 76 skolēni, un otrā skolotāja ir Anna Eihenberga, kas pēc tam aiziet uz Engures skolu. Vēlākajos gados pārmaiņas strādā Marija Kuškevica un Lidija Zinberga. Šim laikam atkal citas prasības; pamatskolu kurss ir sešgadīgs. Sprotams, ka sešas klases uzreiz viens skolotājs mācīt nevar. Par mazās Dzirciema skoliņas pastāvēšanas problēmu jau tiek spriests apriņķa laikrakstā "Talsu Vēstis". 1921. gada 13. numurā lasāms: "...Arī ar savu skolu dzirciemnieki nevar lepoties, ka to apmeklē pāri par 50 ārpagasta bēr-

nu, jo skolas ēcīna nav tādām bērnu skaitam piemērota... Lamiņu pagasts ierīkoja skolu senā skaistā pili, un Zentenes-Rindzeles bērniem laikam atvērs skolu vai nu Rindzeles, vai citā pili, kur tad dzirciemnieki paliks vieni ar saviem ap 20 bērniem savā visai trūcīgajā skolas namiņā...". Dzirciema skolu likvidē 1925. gadā; tajā ierīko pagasta valdes namu un istabu skrieverim. Skolotājs J. Kuškevics mirst 1930. gadā, beidzamos dzīves gadus mierīgi pavadīdams savos Dārzniekos, iepretim skolas ēkai. Žurnāls "Latvijas Biškopis" raksta: "Kā tas parasti pie biškopjiem mēdz būt, viņš bija klusas, satīcīgas dabas cilvēks, kas visu savu mūžu pavadījis godīgā darbā".

Sākot dibināties pirmajiem kolhoziem, ļaudis pamazām vien no Dzirciema aizplūst: cits uz pilsētu, cits uz kolhoza centru Zenteni. Daudzu cilvēku likteņi tika izpostīti arī baisajos masveida izsūtīšanas gados. Iedzīvotāju skaita pakāpeniska samazināšanās vien jebkurā apdzīvotā vietā jau ir iemesls pārdomām. Dzirciema pagastā 1929. gadā bijis 741 iedzīvotājs, 1937. gadā - 916 iedzīvotāju, bet 1964. gadā - vairs tikai 212 iedzīvotāju.

Dzirciema pusē dzīvo jauki un atsaucīgi cilvēki - isti dzirciemnieki, kas diendienā kopj zemi un daudz nesūrojas. Īstajam dzirciemniekam reizi nedēļā ir dots prieks atnākt uz bijušo pagasta centriņu un sagaidīt vienu no šī laika sasniegumiem - autoveikalu. Bet 50. un 60. gadu jaunatne vēl itin labi atceras zaļumballes līdz rīta ausmai, kuras notika skaistajā Dāmnieku birzī. "Kas nekaitēja," atceras vecāka gadagājuma ļaudis, "savā laikā strādāja, savā atpūtās. Cilvēki arī bija daudz vienkāršāki. Tagad visi tik uz to pilsētu. Sasēduši savos autiņos un tik skriet no viena gala uz otru. Mieru tie nevar nekur rast". Tomēr cilvēki tic, ka Dzirciema centrs atgūs savu kādreizējo sakopto izskatu, kļūs atkal par mazu kultūras centru ar savu 1875.-1879. gadā celto luterāņu baznīcu, skolu un muzeju (ēkas vienā galā atkal varētu tikt ierīkots veikals), E. Birznieka-Upīša muzeju. Arī muzeja darbinieki paliek tādā cerībā.

Kultūra

PIRMO LATVIEŠU VISPĀRĒJO DZIESMU SVĒTKU VIRSDIRIGENTU JĀNI BĒTIŅU ATCEROTIES

J.Timma. - Publicēts pirmo reizi. Izmantots 1973. gada 9. jūnijā, Pirmo latviešu dziesmu svētku simtgadei veltītajā piemiņas vakarā Sātu kapsētā pie Jāņa Bētiņa atdusas vietas.

Jānis Bētiņš dzimis 1830. gada 17. aprīlī Kurzemes puses Kroņa-Bērzmuižas Bētiņos. Ģimenē seši bērni - divi dēli un četras meitas. Ģimene dzīvo vienkāršos, pieticīgos apstākļos. Pirmais Jāņa skolotājs skaņu pasaulē ir viņa tēvbrālis, kurš zēnam astoņu gadu vecumā sāk mācīt vijoli un flautu, pēc pāris gadiem muzikāli apdāvinātais zēns tiek uzņemts tēvoča vadītajā kapelā, visbiežāk iznāk spēlēt lauku kāzās, būt kopā ar vienkāršajiem zemes kopējiem. Seko mācības ziemā Bērzmuižas draudzes skolā, tad ceļi ved uz Dobeli, kur ērgelnieks Bērs viņu pieņem par savu audzēkni un izpalīgu. Te Jānis Bētiņš iepazīstas ar ērģeļu un klavieru spēles noslēpumiem. Redzot dēla lieliskās spējas, viņa apdāvinātību, tēvs nolemj, ka dēlam jāklūst par skolotāju, un tā 1846.gada rudenī 16 gadu vecumā Jānis Bētiņš ierodas Irlavas skolotāju seminārā, kur sagatavo skolotājus Kurzemes skolām. Jaunietis daudz uzmanības pievērš tieši mūzikai, ērģeļu spēli māca semināra direktors Kārlis Sadvovskis, vijoles spēli un mūzikas teoriju - skolotājs Denkevics. Ap to laiku, kad te mācības sāk J.Bētiņš, seminārā nodibinājās arī neliels orķestris.

Pēc semināra beigšanas 1848. gadā Jānis Bētiņš dodas uz Jelgavu, kur vēlas papildināt savas zināšanas krievu valodā. Patikama ir iepazīšanās ar Jelgavas sabiedrisko dzīvi, ar koncertiem, bet ilgi Jelgavā neiznāk dzīvot. Jāni Bētiņu kā vienu no spējīgākiem semināra absolventiem aicina atpakaļ uz Irlavu. Šoreiz Irlavā ierodas jauns, cerību pilns skolotājs, kam seminārā paveras plašs darba lauks. Mūzikas pedagogs - tas patiešām ir viņa aicinājums. Seminārā sākas jauna rosme. Jānis Bētiņš

nākamajiem lauku skolotājiem māca ērģeļu spēli. Semināristu vajadzībām tiek iegādāti vairāki jauni mūzikas instrumenti - ērģeles,

J.Bētiņš. H.Gessau foto. 20. gadsimta sākums.

klavīeres. Paplašinās arī orķestra darbība, to vada pats Bētiņš. Skaņdarbu orķestriem tolaik vēl samērā maz, tāpēc diriģents pats bieži ķeras pie skaņdarbu aranžēšanas un nereti arī rada pats savus sacerējumus, no kuriem gan līdz šodienai nav neviens saglabājies.

Nebūs pārspīlēts, ja teiksim, ka Kurzemē Bētiņš bija pirmais, kas laukos nodarbojās ar laba orķestra izveidošanu. Viņa pūliņiem bija arī labas sekmes.

No 1860. gada līdztekus mūzikas pedagoga darbam Jānis Bētiņš uzņemas arī Sātu draudzes baznīcas ērgelnieka pienākumus. Dzīvo viņš vairākus kilometrus no semināra - Sātu Bētiņos. Viņš strādā, nežēlodams spēkus, lai nestu mūziku tautai. "Bētiņtēvs

dažā labā ziņā priekš Kurzemes bijis un ir tas pats, kas Cimzes tēvs priekš Vidzemes," rakstīja 1891. gada Baltijas mūzikas ka-

Sātu baznīca. 30. gadi.

lendārā Straumes Jānis. Gandrīz visi 19. gadsimta beigu perioda Kurzemes skolotāji un ērgelnieki ir viņa skolnieki. Viņa audzēkņi ir arī vairāki komponisti un diriģenti - Vigneru Ernests, Oskars Šepskis, Jānis Kade, arī savu divu dēlu - Ludviga un Ādolfa pirmais skolotājs bijis Jānis Bētiņš.

Kad vaicātu, no kāda avota Jānis Bētiņš smēlies savu tālāko muzikālo izglītību, būtu jāatbild - viņš pats ir bijis savas pilnveidošanās skolotājs.

Jānis Bētiņš daudz strādā arī ārpus semināra. Jau 1870. gadā, kad Dobelē notiek pirmie Kurzemes dziedāšanas svētki, J.Bētiņš ir pirmais un galvenais to rīkotājs un vadītājs. Viņš Dobelē ierodas ar savu

Pieminekļa atklāšana J. Bētiņam. Irlavā, 1986. gada 7. jūnijā. V. Mašnovska foto.

1868. gadā dibināto kori un semināra orķestri. Tālāk svētki tiek organizēti Jaunpili un Džūkstē, kur pulcējas vairāki kori no tuvākas un tālākas apkaimes. Tāpēc tas arī ir pavisam likumsakarīgi, ka, gatavojoties Pirmajiem latviešu vispārējiem dziedāšanas svētkiem, Jāni Bētiņu 1873. gada pavasarī iecel par svētku virsdiriģentu. Arī Rīgā Jānis Bētiņš ierodas kopā ar savu

kori un orķestri, kas pavada vairākas kora dziesmas.

Pirmie latviešu vispārējie dziesmu svētki, vērtējot tos vēsturiskā skatījumā, izvērtās par demonstrāciju pret vācu baronu kundzību Latvijā, šie svētki kā dziedātājos, tā skatītājos vairoja ticību tautas spēkiem, kam vēstures gaitā bija lemts satriekt un uz visiem laikiem saraut feodālās verdzības važas.

Arī 1880. gadā par Otro dziesmu svētku virsdiriģentiem atkal tika iecelti Jānis Bētiņš un Indriķis Zile no Valkas, turklāt jauktos korus diriģēja J. Bētiņš, bet vīru korus - I. Zile.

Turpmākajos dziesmu svētkos Jānis Bētiņš piedalās kā goda diriģents, darbojas žūrijas un programmas komisijās. Pēdējo reizi dziedātāju skaits uzgavilēja sirmajam diriģentam 1910. gadā - Piektajos dziesmu svētkos, kad viņš ar gluži sirmu galvu, bet ar pavisam jaunekļu spēku pēdējo reizi cēla savu diriģenta zizli.

Jānis Bētiņš mirst 1912. gada maijā Rīgā 82 gadu vecumā. Vēl palika sapnis par jaunām ērgelēm Sātu baznīcai, vēl palika daudz, daudzi sapņi, par ko mums šalc Sātu kapsētas sirmie koki, zem kuriem atdusas mūsu novadnieks - latviešu mūzikas dzīves aizsācējs Kurzemes pusē Jānis Bētiņš. Blakus viņam - dēli Ludvigs un Ādolfs, arī mūziķi, kuru vārds latviešu mūzikas vēsturē ierakstīts uz mūžīgiem laikiem. Nepaiesim garām šīm vietām, mīkli apstāsimies un ieklausīsimies - skan dziesma, latviešu gadusimtus senā dziesma.

ERNESTS BIRZNIEKS-UPĪTIS TAUTAS ATMIŅĀ

A. Vircavniece. - Publicēts laikrakstā "Komunisma Rīts" 1976. gada 3. aprīlī.

Agrā pavasarī Dzirciema ceļi ir grūti izbrienami. Kājas stieg dubļos, velti meklēdamas sausāku pamatu, bet sirds tiecas uz priekšu, uz augšu - tuvāk saulei, lai ieraudzītu zemes daiļumu, lai zemes spēku paņemtu līdzī garajā mūžā no sulu mēneša sestās dienas līdz ziemas sasalumam. Šogad Ernestam Birzniekam-Upītim 105.gads. Būtu. Taču galvenais jau nav šī visiem zināmā nolemība, galvenais - visspēcība. Un tās "būt vai nebūt" nosaka mūžā padarītais, atdotais, cilvēcīgais. Smaids, ar kādu tu esi gājis pie citiem.

"Tas bija E. Birznieka-Upīša gaišais, atklātais skatiens un vēlīgais smaids, kas viņa sejā atmirzēja ik uz soļa... Lai tas bija bērns vai pieaudzis jauneklis, vai vecs cilvēks, satiekoties viņa gaišais, atklātais skatiens un vēlīgais smaids katru tā iedrošināja, ka tūlīn izraisījās vien-

kārša, sirsniņa saruna gluži kā ar senu, labu draugu.

Šī simpātiskā īpatnība E. Birzniekam-Upītim nebija poza, bet sakņojās dziļi viņa personībā. Pēc

E. Birznieks - Upītis, dzīvesbiedre Emma, meita Nina, mazbērni Dace un Jānis. 50. gadi.

savas dabas E.Birznieks-Upītis bija tik harmonisks, viengabalains, nosvērts, ka neatceros mūsu vairāk nekā četrdesmit gadus ilgas pazišanās laikā ne reizes viņu isti dusmīgu vai bargi runājam. Bet tas nenožimēja, ka simpātijas vai antipātijas viņam būtu svešas, tikai viņš tās parādīja ļoti mierīgā garā... pat skarbu vārdu pateica tā īpatnēji, pār brillēm skatīdamies, ar vēlīgu smaīdu," atceras literatūrvēsturnieks Kārlis Egle.

Emma - E.Birznieka -Upīša dzīvesbiedre. Jūrmalā. 30. gadi.

"Rakstnieku mēs visi ļoti cienījām viņa sirsnības un vienkāršības dēļ. Nekad viņu neredzējām saīgušu, lai kādas dzīves likstas viņu nomāca... Tā tas bija, kad pārtrauca iznākt viņa izdots laikraksts "Vārds". Materiālās grūtības bija lielas, bet, tiklīdz rakstnieks saņēma kaut niecīgu honorāru (piemēram, no izdevēja Jesena), autoriem, kuru darbi bija ievietoti laikrakstā "Vārds" - pienākošos honorāru izmaksāja," atmiņās raksta bijušās izdevniecības "Daile un darbs" darbvede Milda Rakstiņa.

Jā, tādu - vienmēr godīgu, taisnīgu un sirsnīgu, kas nekad nepagāja garām tam, kam palīdzība bija vajadzīga, - E.Birznieku-Upīti atceras daudzi kolēģi, rakstnieki, laikabiedri. Viņš allaž bijis atsaucīgs pret talantīgajiem jauniešiem autoriem. No sava garā mūža pieredzes E.Birznieks-Upītis zināja, cik nozīmīgs, bieži vien pat izšķirošs jauna literāta gaitās ir sirsnīgs, pamudinošs vārds. Viņam izšķīrēja nozīmi arī Arvīda Grīguļa darbības ierosmē.

Par svētu lietu E.Birznieks-Upītis uzskatīja doto vārdu un solījumu. Viņaprāt, tas ir jāpilda, lai arī cik grūti tas reizēm nāktos.

E.Birznieks-Upītis nav bijis publisks runātājs. Un tāpēc, kā atceras literatūrzinātnieks Antons Birkerts, viņam grūtības radīja sarunas ar daudzajām delegācijām, kas apmeklēja rakstnieku mūža pēdējos gados Lielupē.

"Tad palīdzējām mēs - viņa dzīvesbiedre, runājot par dzīvi, un mēs ar brāli (Pēteri Birkertu) - par literārām problēmām."

Pavisam citādi tas ir pie rakstāmā dēliša vai lietišķā sarunā ar kādu kolēģi. 1922.gadā rakstnieku apciemo jaunais Herberts Dorbe, par ko vēlāk apbrīnas pilns raksta:

"Viņš runāja lēni, katru vārdu teikumā likdams apdomīgi un vajadzīgajā vietā; guvu iespaidu, ka viņš savā dzīvē nemēdz neviena vārda laist pa vējam, bet, ja ko saka, tad tikai īstas vajadzības pēc un lietas labā; taisni lietišķība bija raksturīga viņa valodai. Un tad es nodomāju, ka sirmāis rakstnieks tikpat pārdomāti un nosvērti uztic savas domas papīra lapai, sacerot apbrīnojami meistarīgi izkaludinātus stāstus klasiski skaidrajā tautas valodā..."

Dzīvē novēroto E.Birznieks-Upītis vēl un vēlreiz pārsver, izdomā un tad tikai atliek uzrakstīt. Vislabāk darbs veicas vienatnē. 1911.gada 27.oktobra vēstulē no Kaukāza Aspazijai viņš raksta:

"...vakaros ieslēdzos savā dzīvoklī, apkraujos grāmatām un pilnīgi aizmirstos no apkārtnes iespaidiem. Vienīgi telefons reižu reizēm atgādina prozaisko īstenību un atmodina kā no sapņiem..."

Arī Antons Birkerts atmiņās uzsver:

"...pa dienām daudz lasīja, bet rakstīja naktīs, kad neviens nevarēja traucēt..."

Katru sevis godināšanu E.Birznieks-Upītis sajuta kā smagu nastu. 1931.gadā sakarā ar 60.dzimšanas dienu viņu visur aicināja, un tad 26.aprīlī viņš raksta Kārlim Eglem:

"Labu laiku tagad neatbildēju uz jūsu jautājumiem aiz diviem iemesliem: vispirms jutos pats visu šo laiku ļoti neērtā stāvoklī, jo gandrīz katru dienu tiku kaut kur vilkts, kur bija jānoklausās, ko citi par tevi spriež. Vakar, kā liekas, nu viss izbeidzās ar svinībām 3.gimnāzijā un ar Džilļejas referātu tautas namā. Tagad nu atkal būs miers mājās..."

Toties skolēnu sirsnīgie sveicieni gan viņu allaž iepriecinājuši. Un tagad, redzot daudzās skolēnu ekskursijas rakstnieka muzejā, it kā dzirdam rakstnieku sakām tieši šos vārdus:

"Man visu garo mūžu ir bijusi tā laime būt vienmēr ar bērniem kopā, sajust viņu mīlestību un izjust viņu tuvumā sevišķu aplaimojošu siltumu. Un taisni varbūt šīs siltās jūtas liek aizmirst garo gadu nastu un sirdi turēt sevi vēl pavisam jaunu."

80.dzimšanas dienā Anta Klints sūta rakstniekam siltu sveicienu:

"Mīlais, gaišais Tautas rakstniek, tauta mūžam klausīsies, ko Tavs pelēkais akmens stāsta!"

Un šodien - vēl pēc 25 gadiem - šāds vēlējums ir tikpat paties. Par E.Birznieku-Upīti nevar teikt - bija, viņš ir, viņš paliek ar mums.

BIRZNIEKU DZIMTA PIRMS UN PĒC PASAULES KARIEM

Z.Bogdanova. - Publicēts laikrakstā "Tukuma Ziņotājs" 1989. gada 18. jūlijā.

Man priekšā dokuments, datēts ar 1895. gada maija mēneša sešpadsmito dienu - Zemes izpiršanas akts, izdots zemniekam Kārlim Birzniekam par saimniecības "Bisnieki" iegūšanu pastāvīgā lietošanā. Tā

atrodas Kurzemes guberņas Talsu apriņķa Dzirciema pagastā. Agri Birznieku vecākais dēls Kārlis, palīdzēdams mātei saimniecībā, kļuva par piltiesīgu saimnieku, taču šis

bija svarīgākais dokuments, zem kura paraksts liekams.

"Viss izpērkamais īpašums ietver veselu gabalu, kas apzīmēts plānā ar nr.2 un robežojas, sākot no Ziemeļiem, ar Dāmnieku mājas īpašu-

mu divās vietās, kas izvietota uz Engures vasaras muižas zemes gabaliem, robežojas ar Zinkes mājas strejgabalu, vēl ar pagasta valdes un pagasta skolas gabaliem, Zentenē historiatā īpašumu trīs vietās, pagasta kapsētu un zaldātu gabaliem nr.4 un 3. Caur zemes gabalu iet komunikāciju ceļš, un tā robežās izvietots: pagasta veikala zemes gabals 0,04 desetīnas un kopīgs ar Dāmnieku māju zemes gabals 0,08 desetīnas. Visa iepriekš aprakstītā gabala kopējā platība 49,48 desetīnas."

Un otrs dokuments - 1906. gada 12. oktobrī apliecinājums, ka Kārlis Friča dēls Birznieks samaksājis 2004 rubļus un ir tiesīgs kļūt par īpašnieku zemes gabalam, kas plānos atzīmēts ar numuru 3151. Ko no ģimenes prasīja šo 2004 rubļu samaksāšana, var apjaust, palasot Kārļa brāļa - mājskolotāja un rakstnieka Ernesta Birznieka stāstus "Iz dienasgrāmatas" (1903.) un "Kā Augstkalni nokļuva lielpurva malā" (1926.). Kārlim tad bija tikai 42 gadi, un likās - viss grūtākais jau aiz muguras. Tika plānota un celta jauna dzīvojamā ēka, jo vecā māja E. Birznieka-Upīša "Pastariņa dienasgrāmatā" aprakstīta tā: "...neiznāca telpas nākošam priekšstrādniekam pēc Baumaņa atkāpšanās. Nelielajā kambarī mēs četri tikko ietilpām. Ļaužu istabā visi kakti bija aizņemti, un ziemā, kad uzstādīja aužamās stelles, plānā tikko vēl atlika vieta šķērskoku ielikšanai.". Jaunajai mājai vieta izraudzīta uz dienvidiem no vecās, tā plānota kā vienstāva gulbūves ēka ar perspektīvā izbūvētiem benīņiem. Rietumu fasādē stiklota veranda - ieeja mājā. Saimniecības vajadzībām ieejas arī ziemeļos un dienvidos. Ēku, kā stāsta Marija Birzniece, cēlis amatnieks Morozovs no Kandavas puses. Atmiņu stāstījumos lasām par mājas telpu iekārtojumu: "No verandas ieejot, lielā istaba bija tā goda - glaunā istaba. Pēc tās nākamā mazā istabiņa - vecāsmātes (Dores Birznieces) istabiņa... nākamās divās istabās dzīvoja Kārlis ar ģimeni, bērnu gulšanas bij saliktas."

Jaunā māja tika pabeigta ap 1913. gadu - īsi pirms Pirmā pasaules kara, kad Kārļa ģimene bija kupla jo kupla. Sievu Bisnieku saimnieks noskatījies Dzirciema pusē - Veronika Doroteja Klancberga, dzimusi 1883. gada 27. aprīlī un bijusi otrais bērns amatnieka Andreja Pētera d. Klancberga (1852) un Annas, dzim. Riekstiņas (1850), ģimenē. Starp citu, Andrejs Klancbergs cēlis Dzirciema jaunās skolas ēku

1883. gadā. Skolas būve aprakstīta arī "Pastariņa dienasgrāmatā". Veronikas Dorotejas vecākais brālis Fridrihs (1880) un jaunākais brālis Kārlis (1885) piedalījušies Pirmajā pasaules karā, vēlākajā laikā par viņu likteni ziņu trūkst. Māsa Alvine (1887) palikusi neprecēta, mūža nogali pavadījusi Bisniekos.

Cits pēc cita pasaulē nākuši Birznieku bērni: 1903.gadā Kārlis, 1904. gadā Julianna, 1906. gadā Marija, 1908. gadā Alma, 1910. (CVVA - 1911.)gadā Paulina, 1912. gadā Ernests, 1914. gadā Fricis.

Sākās Pirmās pasaules karš. Birznieki pameta jaunuzcelto māju un devās līdz pat Tveras (tagad Kaļiņingradas) guberņai, kur, kā raksta E.Dumburs, "Fricim Mierkalnam piederējis īpašums, vēlāk aiztikuši uz Kostikovas muižu Novgorodas guberņā". Liekas, E.Birznieka-Upīša stāstā "Bēgļu laikos" (pirmiespiedums 1925. gadā) viela ņemta no tuvinieku piedzīvotā svešumā.

Kārļa māte Dore un vecākais dēls Kārlis bēgļu gaitās aizklida pie E.Birznieka-Upīša uz Kaukāzu. Te rakstnieka dzīvesbiedre Emma Birzniece, dzim. Kreisa, pirmo reizi ieraudzīja savu vīramāti, sirsnīgu un labestīgu, kā vēlāk atceras, bet Kārļa piedzīvojumi raduši atspulgu E.Birznieka-Upīša stāstā "Kārlēns un Fricis".

"Kārlēns atbrauca jau kara sākumā kopā ar citiem bēgļiem, kad vācieši sāka laužties iekšā Kurzemē. Citi iestājās vai nu vietās un izklida pa tuvāko apkārtni, vai arī izbrauca atpakaļ uz evakuētām skolām, bet Kārlēnam nebija kurp braukt, jo dzimtenes pagasta skola bija palikusi uz vietas, un mēs spriedām, ka tur tagad mācās mazie vācietēni". Atgriezies dzimtenē, Kārlis kļuva lidotājs, bija Latvijas armijas virsnieks.

Birznieki izbēga no Pirmā pasaules kara šausmām, taču svešās zemesmātes klēpī tika guldīta meitiņa Pauline (1910-1919) un dēlēns Fricis (1914-1919). Un, ap 1920. gadu dzimtajā pusē atgriezušies, viņi neatrada arī savas tēvamājas - vienīgi jaunā dzīvojamā ēka bija palikusi. Taču tepat Ošdārzs, tepat vecā piecūburu liepa, arī tēva Kārļa stādītie ozoliņi krietni sakuplojuši. Te - mājas. Te piedzimst jaunākie dēli Jānis (1922) un Voldemārs (1923 vai

1924), kuru rokām stādīts ābeļdārzs mājas dienvidu pusē, ogulāji Ošu gravas malā. Marijai pie akas sētā "izskatījies tāds plīks", tur iestādīta kļava, uzpotēta arī ābele gravas malā.

Birznieki stādīja kokus un cerēja, ka grūtākais jau pāri. Pie mājas mierīgi plivoja sarkanbaltsarkanais karogs, un uz Birznieku vārda Dzirciemā pienāca daudzi periodiski izdevumi, galvenokārt jau lauksaimnieciska rakstura, jo dēls Jānis mācījās Bulduru dārzkopības skolā un zeme - bija pamatu pamats, aprūpējamā un aprūpētāja.

Ar tanku dārdoņu nāca 1940.-1941. gads. Rakstniekam E.Birzniekam-Upītim piešķīra LPSR Nopelniem bagātā kultūras darbinieka goda nosaukumu. Īsajā padomju varas laikā paspēja iznākt viņa "Stāsti" (VAPP), kuros ietilpināts arī stāsts "Kārlēns un Fricis". Īsajā padomju varas laikā tika deportēti rakstnieka brāļadēli Ernests un Kārlis. Jā, tas pats Kārlēns, par kuru stāstā "Kārlēns un Fricis" teikts: "Tagad viņš ir Latvijas armijas (1941. gada izdevumā redīgēts "Padomju Latvijas armijas." - Z.B.) virsnieks. katru reizi, kad viņu sastopu, man nāk prātā mazais, nelaimīgais, puskailais puisēns tur tālajā piestātnē pēc baržas nodegšanas ar Zotiņa sabuktēto, zaļgano katliņu galvā. Uzprasu viņam, vai viņš arī vēl to atceras!"

Un tad nosmejamies jo sirsnīgi."

Īsajā padomju varas laikā aizsaulē mājvietu atrada Bisnieku saimnieks Kārlis Birznieks.

...Kara gadi, kad "Bisnieki palikuši bez rudzu sēšanas, jo nav cilvēku. Mēs arī nekā nevarām palīdzēt tā paša iemesla dēļ..." - E.Birznieks-Upītis slēpās Zentenē Pakuļos pie māsas ģimenes un no turienes rakstīja P.Birkertam par dzimto pusi 1944. gada 24. septembrī.

1943. gada 20. septembrī brāļadēls Voldemārs Birznieks rakstīja E.Birzniekam-Upītim:

"Sveiciens no frontes! Priekš apmēram nedēļas saņēmu Jūsu vēstuli, bet nu tiešām neiznāca laiks atbildēt. Mums visu laiku iznāca diezgan pamatīga raušanās, nevarējām tik viegli krievus nomierināt."

Tie bija kara gadi...

E.BIRZNIEKA - UPĪŠA DZIMTAS LAPPUSĪTE

Z.Bogdanova. - Publicēts laikrakstā "Tukuma Ziņotājs" 1990. gada 1. janvārī.

Rudens. Kā gājputni mākoņi kārtojas baros, lai kādu brīdi kļūtu viens liels, tumšs pelēkums. Paugurā pie Bisenieku rijas apmācies, bet tur - pāri laukiem, pakalniem - Rindzeles pusē ēkas pelēkbalts jumtiem, šaura ceļa švika un kāds braucējs pajūgā saules apspīdēts. Kā citā pasaulē. Ir 1864. gads.

Vairāk nekā pēc pusgadsimta Dzirciema Birznieku ģimenes pastarītis, tad jau rakstnieks Ernests Birznieks - Upītis, ciemojamies Pakuļu mājās, skatīties no tās puses: "...saulainās dienās bieži uzkāpu Silkalnā, no kurienes varēja pārredzēt Biseniekus, veco liepu, Dzirciema baznīcu, savu agrāko skolu, muižas rijas, Ziņķkalnu, Kolterkalnu. Te katru reizi nogrimu laimīgās atmiņās, kā Pastariņš audzis un pavadījis bērnību".

... Pajūgs pamazām izzūd skatīšanai, paliek vien ceļš pamalē. Ir 1864. gads, nule Friča Rozes ģimenē nācis Krišjānis Roze, dūšīgs puika, kurzemnieks, kuram vēlāk Rīgas pilsētas galvas Armisteda pilnvarotais Rindzeles muižkungs Veinbergs izrentēs Pakuļu mājās - to krūmiem apaugušajās atmatās paliks šī vīra spēks un griba. Ir 1864. gads, bet pēc pāris gadu desmitiem, uz netālo Dzirciema baznīcu iedams, Krišjānis Roze ieskatīsies Bisenieku meitā Jūlijā Birzniecē, un "nezinu, kā tas īsti nācās, bet drīz Krodzinieku Krišjānis ieradās arī pie mums ciemā. Sāku draudzēties ar māsu Jūli, un līdz Lieldienām draudzība jau bija nonākusi tik tālu, ka aprīļa mēneša pirmajā svētdienā nodzērām kāzas un īsi pirms Jūrgiem aizvedām uz Pakuļiem četras slaucamas govīs, divus zirgus un vairākas aitas. To visu Jūle bija sapelnījusi, strādādama visu laiku Biseniekos bez algas." (E.Birznieks - Upītis.) Ir 1864. gads, pēc vairākiem gadu

desmitiem Krišjānis Roze, pārdzīvojis divus karus, izaudzinājis staltus savas tēvzemes dēlus, bet kā ozols spējis būt iesakņots viens dzimtajā zemē. Viņa gara spēks, viņa darbs - Pakuļu mājās kļūs iemūžināts E.Birznieka - Upīša tēlojumā "Vecais Pakulis".

1891. gadā, strādādams Dzirciema muižā, E.Birznieks - Upītis apciemo māsas ģimeni: "Reizēm pa svētku brīvlaikiem aizkāpu arī līdz Pakuļiem. Jūle ir pilnīgi atsitusies mātē un visu laiku aizņemta ar lopu kopšanu, bez tam vēl jāaudzina divi bērni. Agnesīte un Kārlītis. Arī Pakulis pats aizņemts ar zirgu kopšanu. Mani pacienā ar mikstiem raušiem un diezgan stipru alu, ko brūvējis pats saimnieks."

"Patī Pakuļu dzīvojamā māja bija ar muižas dotajiem ķieģeļiem līdz pusei pasvērtā uz augšu un ceļa pusē uzbūvēts plašs mūra balkons. Sētas vidū liela liepa, bet dārza pusē otra liepa ar plašu stārķa ligzdu, kur jaunie stārķēni jau uzturējās ārpus ligzdas liepas zaros."

Kā mazi stārķēni Jūlijas un Krišjāņa bērni Agnese, Kārlis (dz. 1893.g. 3.nov.) un Roberts (dz. 1908.g. 11.janv.) pleta spārnus preti saulei, visi būdami gaiša prāta ļaudis.

"Jau 6 gadu vecumā uzsāku kopā ar māsu pirmās ganu gaitas, kuras turpinājās līdz divpadsmitajam gadam, kad bija jāsāk pildīt meitas un vēlāk puīša darbi saimniecībā, lai tādā ceļā palīdzētu ietaupīt naudu muižas rentes samaksai. Šis lauku darba gaitas turpinājās visus gadus pa skolas (Dzirciema pagastskola, Tukuma pilsētas komercskola - Z.B) brīvlaiku līdz pat pasaules kara sākumam."

1950. gadā savā autobiogrāfijā raksta Kārlis - E.Birznieka - Upīša krustdēls. Pirmie bērnības iespaidi Agnesei, Kārlim, Robertam un Ernestam - tās ir ne vien

ganu gaitas, tās ir arī Kaukāza tēvoča (tā E.Birznieku-Upīti saukuši bērni) ciemošanās reizes, kas bijušas īsti svētki. Rakstniekam māsas mājās bijusi iekārtota atsevišķa istabiņa, kur strādāt, un viņa prombūtnē bērni tur nedrīkstējuši iet. Pirmie bērnības iespaidi - tie ir onkuļa pasūtītie laikraksti "Jaunatnes Draugs", "Apskats", "Mājas Viesis", kas bērniem pavēruši skatu uz plašu pasauli. Visi Pakuļu bērni ieguva labu izglītību: Agnese studēja Tērbatā medicīnu, Roberts mācījās ekonomiku, Ernests - mežkopību. Kārlim nemierīgie kara gadi lēma mācīties Maskavā Petrovskas Lauksaimniecības akadēmijā. Arī māsasbērnu izglītošanā aizplūda rakstnieka līdzekļi - tas vairākkārt minēts dažādos dokumentos.

Ernests, Roberts, Agnese Roze. Ap 1915. gadu.

Ne reizi vien Pakuļos tika domāts par laba augļu dārza ierīkošanu, bet Krišjānis Roze vienmēr atrunājies: "Ko nu rentes mājā tādu greznību, beigās

tāpat viss paliks kungam." Pirmais pasaules karš izjauca visus nodomus. Rozes ar savu darba tikumu, amata prasmi ievēribu apkārtējo ļaužu vidū guva tālajā Smolenskas guberņā. 1915. gadā Kārlis sāka strādāt Maskavā Viskrievijas Zemstū savienībā, Roberts karoja Budjonija jātnieku armijā, tomēr, karam beidzoties, visi atgriezās dzimtajā Latvijā.

Agnese strādāja Latgalē par ārsti, Roberts - Rīgā bankā, Kārlis - Zemkopības ministrijā par vecāko agronomu. Jūlija un Krišjānis Rozes, saimniekojot Pakuļu mājās, atkal plānoja augļu dārzu. Kārlim palīdzot, dārza stādīšana tika uzsākta, un ik gadu tas jo vairāk pletās plašumā, tika ierīkota kokskola, bišu drava, iegādātas jaunas lauksaimniecības mašīnas: kartupeļu mazgājamā mašīna, augstspiediena miglotājs, daudzdarbis "Tosmare" u.c.

"Jau ap 1940. gadu Kārlis ir pārņēmis Pakuļu saimniecību pilnīgi savās rokās un sasējis visur tabaku. Salda ziedošas tabakas smarža izplatās pa visu sētu un dārzu." ("Vecais Pakulis") Tēvs ar spieķi rokās apstaigāja sētu, laukus, apskatīja māju, kuru nu jau Kārlis uzcēlis mūra un uzbūvējis augšstāvu. Te - atmiņas par 1925. gadā aizsaulē pavadīto sievu Jūliju, te goda amats - nelaiķu apzvanīšana tuvējos kapos. Un, sākoties otrajam karam, vairs nekur negribas iet no šejienes prom, "tepat arī gribētu nomirt". Jā, nomira tepat Pakuļos šis stiprais cilvēks, apglabāts viņš Rindzeles kapsētā blakus tuvajiem 1949. gadā. Bet viņa mūža nogale sagrāva jaunībā celtos ideālus.

1945. gada 15. maijā tika rakstīts:
"Latvijas PSR Rakstnieku biedrībai.
Pagodinos Jums paziņot, ka es, Kārlis Krišjānis Rozes d., dzīv. Zentenes pag. Pakuļos, vēlos nodot bez sevišķas atlīdzības uz visiem laikiem man piederošās lauku mājas līdz ar visu dzīvo un nedzīvo inventāru Latvijas PSR rakstnieku biedrībai."

Māris Roze ar māsu Daci ASV.

"Kamēr Kārlis rakstīja oficiālo ziņojumu Rakstnieku savienībai, es uz ātru roku uzmetu no sevis biedriem Grigulim un Niedrem, lai neatsakās no dāvinājuma, jo mājas ir labas: ēkas jaunas un pamatīgas, lauki labi iestrādāti, plašs dzīvais un nedzīvais inventārs, krietns augļu dārzs un koku skola." (E. Birznieks-Upītis.)

30. maijā noslēgtajā līgumā starp LPSR RS pilnvaroto Emmu Feldmani un Kārli Rozi teikts, ka E. Birzniekam-Upītim, kas palīdzējis izglītēt Rozes bērnus, dota iespēja dzīvot Pakuļos pie pilna uztura un apgādes, ka Kārlis Roze vēl šovasar drikstēs izmantot sakņu dārzu un kokskolu, ka līdz mūža beigām pilnā apgādībā te varēs dzīvot Krišjānis Roze... Dāvinājuma kopvērtība - 218423,- rubļ.

Kāpēc tika noslēgts šāds līgums? Vai rakstniekam bija vajadzīgs šis lauku īpašums? Maz liecību par to, ka te būtu atpūties kāds cits latviešu literāts kā E. Birznieks-Upītis. Par rakstnieku īpašuma apsaimniekošanu liecina Kārļa Rozes un E. Birznieka-Upīša sarakste:

K. Roze 1947. gada 4. jūlijā:
"Arī manas domas un pārliecība bija, ka tāda saimniekošana labu galu neņems. Vesti no turienes (Pakuļiem. - Z.B.) projām ne tikai lopu ēdamais, bet arī materiāls, kas bija manā laikā iegādāti ēku remontiem, piemēram, šķindeļi u.c. būvmateriāli.

Vecais personāls, kas sastāv no ļoti godīgiem cilvēkiem, redzot tādu saimniekošanu, arī taisās projām iet. Ja tas notiek, tad sabrukums iestātos jau tūdaļ - tukšās vietas tagad parasti komplektējas no dažādiem

dēkaiņiem visbiežāk; kārtīgi un uzticami cilvēki visi saistīti darbvietās ļoti cieši, un tādi arī uz nezināmu saimniecību necentīsies iet. Tādas ir Pakuļu nākotnes izredzes.

Man nav no formālā viedokļa nekādu iespēju protestēt..."

K. Roze 1948. gada 2. februārī:
"Varbūt jau esi informēts par Pakuļu lietām. Tie atkal ir ceļā jūtīs, bet tagad jau piemērotu, nopietnu saimnieku ir grūtāk atrast. pašlaik to lietu kārtro Roberts."

Nu Pakuļos dzīvo Zentenes kolhoznieki. Kūti kolhoza ferma. Pie mājas dažas vecas ābeles...

Krišjāņa un Jūlijas bērni jau aizsaulē. Agnese Seržane, dz. Roze, svešus ļaudis ārstēdama, nespēja aizkavēt savu pāragro aiziešanu (1926.). Atkal tā jaunā Birznieku dzimtas krūšu kaite...

Roberts Roze (miris 1974.), izaudzinājis divas meitas, savu vārdu tālāk nodeva mazdēlam Robertam (dz. 1972.).

Kārlis Roze (miris 1978.), Nopelniem bagātais agronoms, zinātnieks ar savu darbu selekcijā, sarakstītajām grāmatām kļūs vienmēr pieminams.

Uldis Roze (2. no kreisās) ar radniekiem ASV. 1990. gads.

Svešumā mūža māja Ernestam Rozem (miris 1968. gadā Čikāgā), viņa bērni, dzimuši Latvijā, par savu sauc tālo Ameriku.

...Latvijas zeme gaida sniegu, un tumši pelēka ir pasaule. Ceļš gar Pakuļiem viens melns pelēkums, un māja tumša. Tāds tumši pelēks Latvijas lauku māju, Latvijas zemnieku ļaužu liktenis. ...Latvijas zemei jācer saule...

ZEMNIEKA DĒLS AR ZINĀTNIEKA GRĀDU

Z. Bogdanova. - Publicēts laikrakstā
"Tukuma Ziņotājs" 1989. gada
28. decembrī.

Vēsturi neapšaubāmi veido cilvēki - talantīgie un mazākspējīgie, par ideju degošie un malā stāvētāji. Un tādi - bez sirdsapziņas - kuri lokās vējiem un laikiem līdzī.

Ir svarīgi zināt mūsu mazās zemītes ļaužu un māju likteņus, lai spētu saprast vēstures grāmatās uzrakstīto un aiz tās lapām palikušo. Jo patiesa vēsture dzīvo tautā.

Mūsu novada viens no talantīgākajiem lauksaimniekiem - agronomu Kārlis Roze, zemnieku Krišjāņa un Jūlijas vecākais dēls, dzimis Rindzeles Pakuļu mājās 1893. gada 22. oktobrī (v.st.). No Engures evaņģēliski luteriskās baznīcas draudzes jaundzimušo reģistriem uzzinām, ka Kārlis kristījies mācītājs Reinharda Dzirciema baznīcā 1893. gada 5. decembrī (v.st.), kūmas - saimnieks Kārlis Birznieks un skolotājs Ernests Birznieks - mātes Jūlijas brāļi, saimniece Līze Roze.

Kārlis Roze mācījies Dzirciema pagastskolā, tad Tukuma pilsētas komercskolā (beidzis 1913. gadā). Mācības turpinātas Rīgas Politehniskajā institūtā lauksaimniecības nodaļā, kura, Pirmajam pasaules karam sākoties, evakuējās. Arī K. Roze aizbrauc tai līdzī uz Maskavu, kur 1918. gadā beidz institūtu.

"1915. gada sākumā pieteicos Viskrievijas Zemstū (VZ) savienības darbā, kur mani iedalīja 10. armijas apkalpes darbiniekos.

Strādādam piefrontes joslā, nepārtraucu tomēr kontaktu ar augstskolu, eksāmenu un praktisko darbu kārtīšanai izmantojot atvaļinājumus. 1917. gada rudenī saņēmu no VZ savienības galvenās komitejas transporta nodaļas priekšlikumu pārcelties uz Maskavu kā pilsētas zirgu transporta pārzini. Šai posteņi nostrādāju līdz VZ savienības likvidācijai, kad transportu nodevu Sarkanās armijas vajadzībām.

Pēc darba izbeigšanās VZ savienībā uzsāku specializēties lauksaimniecības izmēģinājumu un pētījumu darbos: 1919. gadā Maskavas gub. padomes izmēģinājumu stacijā Koreņevu un 1920./21. gadā Maskavas Lauk-

saimniecības akadēmijas lauksaimniecības izmēģinājumu stacijā.

Līdztekus darbam šajās izmēģinājumu iestādēs turpināju arī studijas Lauksaimniecības akadēmijā (Petrovskas Lauksaimniecības akadēmija, vēlāk Timirjazeva Lauksaimniecības akadēmija. - Z.B.), ko pabeidzu 1922. gadā," atceras K. Roze 1950. gadā.

1922. gada rudenī atgriezies Latvijā, K. Roze strādā Zemkopības ministrijā par vecāko agronomu. "Nodarbojos ar kartupeļu eksporta un importa kontroli, mākslīgo mēslu kontroli un augu aizsardzības inspekciju."

1923.-1925. gadā K. Roze mācās Latvijas universitātē, kuras lauksaimniecības nodaļa beigta ļoti sekmīgi.

Par K. Rozes darbību Zemkopības ministrijā 1983. gadā stāsta Stendes Selekcijas un izmēģinājumu stacijas veterāns: "K. Roze katru vasaru brauca kā inspektors pārbaudīt stacijas darbību un piedalījās arī kadru izvēlē. Šais lietās viņš bijis saistīts ar visām izmēģinājumu stacijām Latvijā.

Vēl viņu atceros kā kaislīgu preferansa spēlētāju. Šais reizēs, kad viņš bija Stendē, vakari pagāja pie kāršu galda."

Paralēli maizes darbam K. Roze gadu pēc gada vairāk palīdz tēvam saimniekot Pakuļu mājās. Te tiek istenotas idejas gan par kokskolu un augļu dārzu, gan bišu dravu, tabakas audzēšanu, gan iegādātas jaunākās, modernākās lauksaimniecības mašīnas. Ap 1940. gadu K. Roze jau Pakuļus pilnīgi pārņēmis savās rokās un saimniecības pārraudzīšanu uzdevis Ilvesam.

Otrā pasaules kara laikā Pakuļos uzturas arī E. Birznieks-Upītis, un ap 1944. gadu uz šejieni pārcēlas K. Roze. 1945. gada maijā Pakuļu mājas tiek dāvinātas LPSR Rakstnieku savienībai, un K. Roze sāk strādāt Stendes Selekcijas un izmēģinājumu stacijā par pākšaugu grupas vadītāju.

K. Roze laboratorijā. 50. gadi.

"Kara laikā materiāls bija saglabāts un sajucis. Sniedze (iepriekšējais grupas vadītājs. - Z.B.) to bija izsējis vēl 1945. gadā. Kad K. Roze 1946. gada februārī pārņēma grupu, bija jāatšifrē viss līdz tam veiktais darbs," atceras Visvaldis Steimārs 1983. gadā. "Roze bija humora pilns virs. (...) Stacijā bija kopgalds, kur visi ēdām pie viena gara, kopēja galda (...) Pie galda tad katru reizi saldajam klāt tika kāda porcija no Rozes humora."

"Roze bija viens no aizsācējiem oficiāli pieteikt šķirnes. Līdz tam bija skaidrs, ka šķirne izaudzēta un izmēģināta Stendē, tad to arī pārdeva audzētājiem pēc pavairošanas. Viņš pretēji vairākiem citiem stacijas darbiniekiem mīlēja nodarboties ar jaunajiem speciālistiem, atdot viņiem savu pieredzi un zināšanas", V. Steimārs.

Pieminamas K. Rozes attiecības ar mātesbrāli - rakstnieku E. Birznieku-Upīti, kam K. Roze bija tuvākais no māsas un brāļa bērniem. E. Birznieks-Upītis rosinājis Kārli radošam darbam, bet "man tie garie ziemas vakari maz ko dod, jo neiztiekam ar tām oficiālajām darba stundām vien. Visādi blakus uzdevumi un pienākumi, un sacensības, un politdarbs, un sabiedriskais darbs. Vienīgais, ko vēl varu ar pūlēm paveikt, tas ir īsi, īsi rakstiņi vietējā aprīņā avīzē. Tas tad arī ir viss. Lai varētu paš-

reizējos apstākļos strādāt pie kapitāla darba, tad vajadzētu citādi iekārtoties." (K.Rozes vēstule E.Birzniekam-Upītim 1946.gada 14.oktobrī.)

Savukārt K.Roze pavisam ne-tradiccionāli vērtē E.Birznieka-Upīša darbus:

"Paguvu izskatīt arī "Vāverītes" stāstus. Tie ir labi, izņemot vienu otru sīkumu, tie ir tiešām no dzīves ņemti un interesanti. (...) Sivēni Ulmaņa laikā nemaksāja "pāris desmitus latu", bet gan tikai dažus latus, varbūt, lielāka, ap 10 latiem. Par cūkām runājot, man vēl jāatgāzina, ka tu viņas pārāk bagātīgi baro un pie tam vēl okupācijas laikā, kad tak cilvēki cieta badu...

Kur tad varēja cūkai dot dienu dienā putru no kviešu klijām (57. un 58.lpp.), miežiem un auzām; un sivēniem dot tīrus kviešu graudus. Uz laukiem cūku galvenā barība ir vāriti kartupeļi un vājpiens, ja tā labāk grib dot ēst. Biezās putas no miltiem un klijām dod tikai neilgu laiku pirms kaušanas barokļiem. Tie augšmēnētie arī ir Tavi vienīgie grēki grāmatinā." (K.Rozes vēstule E.Birzniekam-Upītim 1946. gada 14. oktobrī.)

1949. gadā K.Roze pāriet strādāt uz LPSR Zinātņu akadēmijas Mežsaimniecības problēmu institūtu, no 1951. gada strādā akadēmijas Bioloģijas institūtā. Te uzrakstīta lauksaimniecības zinātņu kan-

didāta disertācija "Starpsugu hibridizācija kā kartupeļu selekcijas bāze LPSR" (1954).

K.Roze ir līdzautors jauno lopbarības zirņu šķirņu "Stendes Peluški" un "Stendes Hero" izkopšanā, viņš publicējis ap 100 zinātnisku un populārzinātnisku darbu par laukaugu agrotehniku, selekciju, ģenētiku un radiobioloģiju ("Zirņi, pupas, viķi", 1948., "Kartupeļu ražu celšanas agrobioloģiskie pamati", 1967., u.c.), K.Rozes izveidoto kokskolu tēvamājās Pakuļos apkārtnē jau dis atceras vēl tagad.

K.Rozes dzīves ceļš vēl pētījams, bet viņa ieguldījums latviešu lauksaimniecības attīstībā ir paliekošs.

RAINIS UN DURBE

I.Ozoliņa. Publicēts 1992. gadā.

Rainis un Aspazija. M.Lapiņa foto.

Latvijas Republikas laiks Durbes vēsturē saistās ar Tautas dzejnieka Raiņa vārdu. Centrālā zemes ierīcības komiteja, neņemot vērā Raiņa lūgumu piešķirt īpašumā vietu Daugavas krastos, 1923. gadā ierādīja viņam Tukuma apriņķa Durbes pili un nedaudz aramzemes. Šādu iznākumu Rainis nebija paredzējis - viņa iecerēs neietilpa ne saimniecības veidošana, ne zemes apstrādāšana. Dzejnieks vēlējās tikai atpūtas vietu dzimtajā pusē, un Durbes īpašuma piešķiršana radīja viņā nepiepildītu cerību un neparedzētu rūpju sajūtu. Viņu gaidīja nolaista pils, kuras remontam līdzekļu, protams, nebija. Režisors Frīdrihs Rode atceras, ka Raini vairāk sajūsmināja mazā dārznieka ēciņa: "Durbes pils liela un lepna, bet šini mājiņā gan būtu labi strādāt un atpūsties". Īpatnējā, pievilcīgā apkārtnes aйна izraisīja pretrunīgas domas - vai nu atteikties no īpašuma pavisam, vai mēģināt padarīt to pieejamu plašākai sabiedrībai.

Jautājumu par paša Durbes centra piederību izskatīja otrreiz un pilnībā to piešķīra Rainim

1925. gadā. Dzejniekam radās doma sadarboties ar Latvijas skolotāju savienību. Jau sākot no 1923. gada vasaras, Durbē iekārtoja atpūtas vietu 30-40 skolotājiem un viņu ģimenēm. Latvijas skolotāju savienība šim mērķim atvēlēja 1500 latus. Taču arī šī organizācija, kas pastāvēja tikai no nelielām biedru maksām, nevarēja Durbes pils atjaunošanā un uzturēšanā ieguldīt lielus līdzekļus. Tāpēc 1928. gadā tā noslēdza līgumu ar Latvijas skolotāju slimnīcu, kam bija daudz plašāka rocība. Tas deva iespēju uz 12 gadiem izīrēt daļu Durbes pils bērnu vasaras mitnei un atpūtas vietas iekārtošanai, kur kopā dzīvoja gan skolotāju, gan direktoru, gan skolu apkalpotāju bērni. J.Raiņa literatūras muzejā glabājas 1928. gadā Raiņa rakstītais dāvinājuma līgums: "Es, Jānis Pliekšāns (Rainis) ar šo dāvinu Latvijas skolotāju savienībai man no Centrālās zemes ierīcības komitejas galīgi piešķirto Tukuma apriņķa Šlokenbekas pagasta Durbes muižas zemes gabalu ar visām tur atrodošām ēkām (...) nolūkam ierīkot tur "Raiņa tautas namu", vispārībai pieejamu tautas muzeju no Raiņa un Aspazijas darbiem un dzīves, tautas bibliotēku, teātri brīvā dabā, kā arī dāvinājuma objektu izlietot tautas darbinieku audzināšanai un atpūtai."

Viens no pirmajiem svarīgākajiem uzdevumiem Durbē bija Raiņa un Aspazijas muzeja izveide. Pili šim nolūkam bija atvēlētas trīs

augstāva istabas ar skatu uz Milzkalni. Šo istabu iekārtojumu Rainis nevēlējās greznu - atveda daudzas dzejnieka personiskās lietas - galdu, grāmatplauktu, galda pulksteņus, rakstāmpiederumus, kā arī grāmatas, vērtīgus rokkrastus, fotogrāfijas, tostarp arī šauru kušeti, uz kuras viņam visveiksmīgākajās rīta stundās tapuši dzejoļi. Rainis mierīgi atzina: "Mēs jau jūsu esam - viss tas te piedevām." Muzeja pamatideja pieder Jānim Grestem, kas sāka iekārtot Rainim veltītu stūrīti Skolotāju savienības namā. Veidojoties ciešākai saiknei starp Raini un Skolotāju savienību, uzkrājās vērtīgi materiāli, arī manuskripti. Nobrieda prasība pēc īpaša Raiņa muzeja. Skolotāju namā telpas bija par šaurām, un stāvokli uzlaboja Raiņa atdāvinātā Durbes pils. Pie muzeja veidošanas strādāja skolotāja Mērija Saule-Sleina, taču rodas vajadzība vēl pēc viena darbinieka. Šo vietu uztic Frīdrihs Rokpelnim - tolaik studentam. Darbs ar Raiņa personisko bagāto arhivu, rokkrastu, fotogrāfiju, bibliotēkas grāmatu apstrāde, izstāžu noformēšana, ekskursiju vadīšana - tas viss bija F.Rokpeļa ziņā. Arī pats Rainis izteica vēlēšanos šad tad labprāt padzīvot Durbē, tāpēc Rainim un Aspazijai iekārtoja trīs istabu dzīvokli pili. Reiz dzejniekam jautāts par viņa istabas krāsojumu, uz ko viņš atbildējis: "...tad teikšu arī - saules zeltā ar jūras zilumu. Vai tas ir iespējams?" To īstenot varēja, taču Rainim ne-

Durbe - Raiņa muzejs. (Pie Tukuma.
Latvijas skati 71.

Fotobrom-Rīgā.

Durbes pils. 30. gadi.

bija lemts piepildīt ieceri par ilgstošāku dzīvošanu šajā mītnē.

Tā kā muzeja izveides darbam jau bija zināmi rezultāti, 1929. gada 28. jūlijā notika muzeja pirmā - neoficiālā atklāšana

J. Raiņa muzeja atklāšana Durbe.
1929. gada 28. jūlijs. E. Liepiņa foto.

Ari pats Rainis bija ieradies, piedalījās skolotāju organizāciju pārstāvji no Rīgas un Tukuma. Šis notikums izraisīja plašu atbalsi vietējā laikrakstā "Tukuma Balss". Bet otrā - oficiālā atklāšana notika jau pēc Raiņa aiziešanas mūžībā -

1929. gada 28. septembrī. To ar savu klātbūtni kuplināja gan Saeimas priekšsēdētājs P. Kalniņš, deputāti, gan literāti un žurnālisti, skolotāji un mākslinieki, arī Lietuvas un Igaunijas skolotāju pārstāvji. Aspazija slīktā veselības stāvokļa dēļ atklāšanas pasākumā nevarēja piedalīties.

Interesanti, ka lielākie grāmatu izdevēji, savu atzinību izsakot, dāvināja muzejam grāmatas - A. Jessens - 120 burtiņas "Jaunības tekas", A. Gulbis - Raiņa kopotos rakstus. Vēl bija paredzēts izvietot to aktieru ģimenes, kuri spēlējuši Raiņa lūgās, uzkrāt rakstus, mākslas darbus, skandarbū, kas saistīti ar Raiņa vārdu. Ziemas sezonās Frīdis Rokpelnis neatlaidīgi apstrādāja muzeja materiālus, rūpējās arī par visas pils kurināšanu. Viņš strādāja sadarbībā ar M. Sauli-Sleini, notika regulāra sarakste, no kuras uzzinām, ka, piemēram, 1930. gada jūnijā muzejā viesojušies aptuveni 800 cilvēki, arī ārzemnieki no ASV, Lietuvas, no St. Paolo. Vēsture saglabājusi arī Durbes muzeja apmeklētāju grāmatu, kurā varam atrast interesantus ierakstus, piemēram, 1929. gada 28. augustā muzeju apmeklējuši Rainis, Aspazija, Birkerti, 1930. gada 28. aprīlī - Tukuma pilsētas židu pamatskolas pārzinis F. Kramers, 1933. gada 8. jūnijā - Lūcija Garūta. Pēdējais ieraksts izdarīts 1936. gada 21. septembrī. Kaut arī te bija bagāts fondu klāsts, interese par Raiņa muzeju mazinājās - tas tomēr atradās pārāk tālu no centra. Tāpēc 1937. gadā muzeju pārvietoja uz Rīgu. Šī pārmaiņa izrietēja arī no M. Saules-Sleines vārdiem 1929. gadā muzeja

atklāšanā: "Skolotāju savienība nav domājusi muzeju te mūžam paturēt - galvenais muzejs jāiekārto Rīgā, bet tāpēc nav jāiznīcina muzejs Durbe, jo tā ir paša Raiņa vēlēšanās."

Otrs darbības virziens Durbe bija skolotāju atpūtas nama un bērnu vasaras mītnes izveidošana. Rainis bija ar to apmierināts - bieži ieradās Durbe paciemoties, rīkoja gan bērnu, gan mākslinieku koncertus, izrādes, kas guva lielu atzinību. Tukuma pilsētas galva Jānis Cers atceras, ka pavasaros pēc mācību gada beigām Tukuma un apkārtnes skolas rīkoja gājieni uz Durbi un turpināja ar priekšnesumiem un rotaļām. Durbes parks kļuva par lielāko sarīkojumu vietu Tukumā. Vasarā skolotāju arodbiedrība rīkoja brīvdabas izrādes - tolaik neparastu pasākumu, ko uzņēma ar lielu atzinību. 1928. gada jūnijā šeit pulcējās arī pirmo aprīņa dziesmu svētku dalībnieki, virsdiriģents bija T. Reiters. Uz svētkiem bija ieradies arī Rainis, viņš iepazinās ar daudziem koru vadītājiem un dalībniekiem. Viņus vienoja ilgas un draudzīgas sarunas. Līdzgaitnieki atzīst, ka Rainis vislabāk juties bērnu vidū. Attiecībā ar viņiem nebija nekādas nepārvaramas sienas. Iespējams, ka viņam trūka tādas brīvas, nepiespiestas sabiedrības pieaugušo pasaulē. Bērni gaidīja Raini atbraucam uz Durbi, tad viņi skaļi priecējās, sauca līdzī rotaļās, skaitīja viņa dzejoļus. Dzejnieks katrā bērnā centās saskatīt vērtību, ticēja, ka viņi taps par "jauno audzi", kas veidos labāku nākotni. Vēl 1929. gada augustā, kad notika arī filmēšana, Rainis rotaļājās ar bērniem, paklausīgi gāja apla vidū, ja neveikli bija atdarinājis kādu spēles kustību, bērni gaviļēja, viņu sejas atspoguļojās prieks, liksme. Nekas neliecināja, ka divas nedēļas vēlāk Latviju pāršalks ziņa - Rainis aizgājis mūžībā.

"Mēs esam savtīgi un tā nespējam nedziedāt ne lielos citu, ne mazos savus mērķus. Mēs stāvam sev paši ceļā. Mēs prasām algu, kad darbs vēl nav darīts," teicis Rainis par savu, bet varbūt arī par mūsu paaudzi. 1929. gadā muzeja atklāšanā Mērija Saule-Sleina izteica domu, ka Durbe latviešiem ar laiku iegūs tādu pašu nozīmi kā Veimāra vāciešiem vai krieviem Jasnaja Poljana. Laiks ienesis savas izmaiņas - jāsāk viss no jauna ar ticību, ka piepildīsies ieceres, ja vien mēs paši sapratīsim sava darāmā vērtību.

Māksla

MĀKSĻA TUKUMĀ

I.Runkovska. Publicēts pirmo reizi, sagatavots 1991. gadā.

Tukumā līdz pat 19. gadsimta beigām darbojušies tikai daži uz neilgu laiku iebrukuši vācu mākslinieki, kas izpildījuši atsevišķus pasūtījumus apkārtējās muižās un baznīcās.

80. gadu pirmajā pusē, pēc tukumnieku nostāstiem, te darbojies kāds Legzdīnš, kas zīmējis un bijis arī vijolnieks. Iespējams, ka tas ir 1859.gadā dzimušais ANSIS LEGZDĪNŠ, kas bijis pazīstams kā senvēstures, mitoloģisku tēmu un medību skatu gleznotājs. Vairāki viņa medību tēlojumi atradušies Kurzemes muižās. Darinājis arī portretu gleznojumus ("J.Cimzes portrets" ap 1885. gadu). Tie zināmi tikai pēc darbu reprodukcijām žurnālā "Rota". Tie ir zīmējumi "Mūsu senču saaicināšanās uz karu", "Imantas pareģojums" un glezna "Pērkona ozols vecajā Rāmavā", darināti 80. gadu vidū, domājams, pēc Rīgas Latviešu biedrības pasūtījuma. Ap 1900. gadu viņš devies ārzemju ceļojumā uz Itāliju, Franciju un Angliju. Pēc 1905. gada revolūcijas notikumiem, kuros arī pats it kā ņēmis dalību, atkal aizceļojis uz ārzemēm, no kurienes vairs nav atgriezies. Miris ap 1914. gadu Nīderlandē.

Pirmais jau droši zināmais latviešu profesionālais mākslinieks, Tukuma novadnieks ir JĀNIS LĪBERGS. Dzimis 1862. gadā Lestenes pagasta Silišos, beidzis Irlavas skolotāju semināru, kādu laiku strādājis Jelgavā kurlmēmo skolā par audzinātāju. Divdesmit astoņu gadu vecumā iestājies Štiglica Centrālajā tehniskās zīmēšanas skolā Pēterburgā (1890-1896), ko beidzis ar balvu - ārzemju ceļojumu uz Vāciju, Austriju, Itāliju. Tad atgriezies Pēterburgā un 20 gadus nostrādājis par kompozīcijas zīmētāju slavenā K.Faberžē juvelierizstrādājumu firmā. Pēc Oktobra revolūcijas strādājis par pedagogu darba jaunatnes skolās Maskavas tuvumā. Gleznojis realistiski romantiskas ai-

navas dažādos gadalaikos un intīma rakstura portretus akvareļā un eļļas tehnikā. Draugu lokā saukts par "Lestenes Jāni". Vēl studējot zīmējis vinjetes žurnālā "Zalktis" (1908) un bijis pazīstams arī žurnāla "Austrums" (1888-1906) ilustrators. Aktīvi darbojies Pēterburgas latviešu studējošās jaunatnes pulcīnā "Rūķis", kur iepazinies ar otru novadnieku - grafiķi ERNESTU ZĪVERTU, kas dzimis 1879. gadā Šlokenbekas muižās Būmeistaros, mācījies Tukuma pilsētas skolā. Ap 1894. gadu kā brīvklaušitājs iestājies Štiglica Centrālajā tehniskās zīmēšanas skolā, vēlāk izglītību papildinājis Pēterburgas Keizarišķās mākslas veicināšanas biedrības mākslas skolā, beidzot oforta klasi pie grafiķa V.Matē. 1898. gadā kļuvis par viņa palīgu Pēterburgas Mākslas akadēmijas estampu darbnīcā. E.Ziverts līdz 1912. gadam savu atvaļinājumu pavadījis Tukumā, un šai laikā radījis savus vērtīgākos darbus: "Vēdzimavas nakts" (ap 1905.g.), "Ieliņa Tukumā", "Pagalmiņš" (1908.), "Tukums", "Dārzs ziema". Strādājis ofortā, arī ksilogrāfijā, gleznojis ar temperu un akvareli. Uzskatāms par vienu no pirmajiem linogriezuma tehni-

kas aizsācējiem latviešu grafikā. E.Ziverts jau 1902. gadā Pēterburgā aktīvi iesaistās revolucionārajā darbībā, sākot ar 1903. gadu, viņa nelielais dzīvoklis Mākslas akadēmijas ēkā kļuvis par konspiratīvu centru. Te notiek slepenas KSDSP Pēterburgas komitejas sēdes, tiek organizētas svarīgas tikšanās, glabāta nelegālā literatūra, ieroči. 1905. gadā KSDSP Pēterburgas organizācijas latviešu grupā darbojas arī E.Ziverts un veic dažādus lietišķās grafikas darbu pasūtījumus, kas saistīti ar KSDSP vajadzībām. 1905. gadā top E.Ziverta "J.Raiņa portrets", kas ir pirmais dzejnieka portretējums latviešu grafikā un sabalsojas ar mākslinieka revolucionāro noskaņojumu. Vēlāk 1917. gadā E.Ziverts tiek iesaukts dienestā Brjanskas lauku celtniecības pārvaldē, tad Tulā līdz 1922. gadam (ir norādes, ka bijis kara komisārs austrumu frontē u.c.). 1923.-1934. gadā Petrogradā veic eksperta pienākumus Akadēmiskā centra speciālajā komisijā. Viņa pienākumos ietilpst mākslas un kultūras pieminekļu aizsardzība, nacionalizēto, kā arī uz ārzemēm izvedamo mākslas darbu vērtēšana. E.Ziverts mirst nezinā-

Tukuma pilsētas pamatskola. Ap 1932. gadu.

mos apstākļos apcietinājumā 1937. gadā.

Abu šo mākslinieku izcelšanās un darbība vairāk vai mazāk saistīta ar Tukumu, lai gan pilsētas kultūras dzīvē viņiem neliela vieta (E.Ziverta darbi atrodas muzeja fondos). Tomēr tie bija pirmie profesionālie Tukuma novada mākslinieki, kas pierādīja savas spējas tālaika Krievijas sabiedrībai.

Mākslas dzīvi Tukumā aktivizē divi notikumi. 1903.-1904. gadā Tukuma pilsētas skolā un komercskolā par zīmēšanas skolotāju strādā V.Matvejs, vēlākais gleznotājs un mākslas teorētiķis. Viņš Tukumā gan nav dzīvojis, bet atbraucis dažas dienas nedēļā no Rīgas, bijis ļoti labs pedagogs, pratis skolēnos modināt interesi par zīmēšanu. Līcis zīmēt līdz četrām stundām dienā, sarīkojis audzēkņu darbu izstādes. Pie V.Matveja mācījies arī nākamais gleznotājs un skolotājs K.MEIRIS.

Otrs liels notikums Tukuma mākslas dzīvē ir 1905. gadā no Kokneses uz Tukumu pārceltā 1 gleznu izstāde, kurā līdzās dažiem vietējiem vācu māksliniekiem piedalās arī profesionālie latviešu gleznotāji J.Rozentāls, V.Zeltiņš, V.Purvītis, J.Valters, P.Kalve, J.Jaunsudrabiņš, A.Štrāls u.c. Izstādi savās telpās organizēja Latviešu Viesīgā biedrība, un arī tā, domājams, bija jauns ierosinājums skolu jaunatnei, kā arī "lauku un mazpilsētu ļaudis dabūja jau zināmu ieskatu par to, kas jāsaprot ar vārdu - glezniecība".

Pirmā pasaules kara gados kultūras un mākslas dzīve Tukumā uz ilgu laiku ir pilnīgi apstājusies, tomēr pēc Latvijas Republikas nodibināšanās 1918. gada nogalē pamazām normalizējas saimnieciskā dzīve, uzplaukst garīgā.

1920.-1921. gadā uz Tukuma vidusskolu par zīmēšanas skolotāju atnāk strādāt MARIJA KRĀĢĪTE, kas ir studējusi filozofiju Pēterburgā un mācījusies tēlniecību Maskavas glezniecības, tēlniecības un celtniecības skolā (1911-1915). Šai laikā skolā mācās jau vairāki talantīgi skolnieki, kas nopietni pievērsās zīmēšanai, literatūrai, teātra spēlēšanai (K.Melbārzdīs, V.Bērziņš, A.Plaudis, kas vēlāk šo laiku apraksta grāmatā "Gimnāzisti"). M.Krāģīte labprāt sniedz saviem audzēkņiem arī privātsiņķus un palīdz sagatavoties Mākslas akadēmijas iestāšanāsiem.

Vēlāk viņa skolā vairs nestrādā, bet savā radošajā darbā pievēršas animācijas žanram un izpilda lauksaimniecības ministrijas pasūtījumus godalgoto sugas dzīvnieku atveidošanā.

1920. gadā no Krievijas Tukumā atgriežas zīmēšanas skolotājs un arī gleznotājs KĀRLIS MEIRIS un no 1921. līdz 1937. gadam strādā Tukuma pilsētas pamatskolā un vidusskolā. K.Meiris dzimis 1887. gadā Cērkstes pagastā, beidzis Tukuma pilsētas skolu (1908.g.), tad Rīgā V.Blūma zīmēšanas un gleznošanas skolu, Rīgas pilsētas mākslas skolu. Piedalījies Neatkarīgo mākslinieku vienības izstādēs, aktīvi iesaistījies Tukuma mākslinieku izstāžu darbībā. "Zīmēšanas stundas ir tikai skolotāja Meira viena darbības puse, otra - plašāka un būtiskāka - ir viņa organizētais un vadītais zīmēšanas pulciņš. Delvergie Tukuma puikas pulciņa nodarbībās kļūst rātni, nopietni un čakli. Bet ir jau arī interesanti klausīties skolotāja stāstījumā par lielajiem meistariem Rozentālu un Purvīti, pie kuriem Meiris savulaik mācījies. Skolotājam ir daudz skaistu mākslas grāmatu, kuras viņš labprāt izrāda, un tā ir tāda maza mākslas vēstures mācība. Kopīgie izstāžu apmeklējumi Rīgā savukārt dod priekšstatu par jaunāko pašmāju mākslā. Bet galvenais - skolotājs prot aizdedzināt šajos vienkāršajos, no dažādām ģimenēm nākušajos Tukuma zēnos darbotiesgribas dzirkstelīti." Tiek sarīkotas arī audzēkņu darbu izstādes (1922/23., 1927., 1929.gadā), kas skolā gūst lielu publikas piekrišanu, notiek darbu izpārdošana. Šais gados skolā mācās nākamie Tukuma mākslinieki - L.Āriņš, K.Neilis, A.Artums, A.Lapiņš, V.Sils, N.Petraškēvics, J.Zommerfelds (Vasarlauks) u.c. Skolotājs Meiris pierunā A.Artumu un A.Lapiņu 1926. gada rudenī sarīkot pat personalizstādi, abi piedalās ar ainavām, Lapiņš vēl arī ar dekorāciju skicēm. "Tas nu atkal reiz ir notikums Tukumā. Tukumnieki nāk, priecājas un pērk. Vairāki desmiti izstādīto darbu tiek izpirkti līdz pēdējam. Jaunajiem glezniecības entuziastiem tas ir negaidīts pārsteigums. Arturs Lapiņš par ieņemtajiem latiem nopērk rokas pulksteni (beidzot pašam savs!) un ziemas mēteli, Artums - krāsas un audeklus gleznošanai un "kaut ko no drēbēm"."

Ar šādu ievirzi mākslā cits pēc cita uz Latvijas Mākslas akadēmiju aiziet studēt daudzi Tukumā dzīvojošie, kā arī novadā dzimušie jaunieši - K.Melbārzdīs (1922.), P.Štelmahers, E.Pika, M.Ezergailis, M.Francbergs, O.Mangulis (1923.), K.Neilis (1924.), L.Āriņš (1925.), A.Burdiņš (1926.), A.Artums (1927.), F.Zandbergs, A.Lapiņš, P.Kuncendorfs (1929.), M.Briede (1931.).

1933. gadā no Jelgavas uz Tukumu tiek pārcelts vidusskolas direktors J.Lapiņš. Pēc viņa ierosinājuma tai pašā gadā Tukumā sarīko mākslinieku biedrības "Zaļā vārņa" XIV gleznu izstādi, piedaloties Tukuma māksliniekiem. Bet nākamajā - 1934. gadā Tukuma mākslinieki paši jau sarīko savu mākslas izstādi. Un turpmāk šādas izstādes notiek gadskārtēji. Piedalās gan vecākās, gan jaunākās paaudzes autori: K.Meiris, M.Krāģīte, K.Melbārzdīs, K.Miesnieks, F.Braucējs, P.Štelmahers, A.Artums, L.Āriņš, K.Neilis, O.Mangulis, M.Ezerniece, J.Zommerfelds u.c. Tukumnieku mākslas darbu izstādes ir labi apmeklētas (iedzīvotāju skaits tai laikā ir ap 9 tūkstošiem, vairāk nekā 1000 skatītāji, no tiem 500-700 ir skolu jaunatne). No katras izstādes 10-15 darbus nopērk. Izveidojas dažas nelielas privātas mākslas darbu kolekcijas. Plašākā no tām ir K.Bērziņam. Vēl jāatzīmē skolotāja N.Āronieša-V.Irbes pasteļu sērija un P.Dēķena kolekcija. Agrī mirušā P.Štelmahera (miris 1935.g.) darbnīcā viņa brālis izstādīja atstātās gleznas un pasteļus. Līdz ar to nobriest nepieciešamība saglabāt šos darbus, un rodas vēlētāšanās kopējā kolekcijā parādīt arī citu mākslinieku darbus. Vietējie mākslinieki izdomā dibināt mākslas muzeju. Līdz tam muzeji ir tikai Rīgā, Liepājā, Jelgavā, tik mazai pilsētiņai tā ir liela uzdrošināšanās. Galvenā loma muzeja organizēšanā ir L.Āriņam, kas jau 1929.gadā, apmainoties ar studiju biedriem Mākslas akadēmijā, iekrājis ap 15 mākslas darbu. Šos nodomus dzīvi atbalsta agrākais pilsētas galva J.Finkenšteins un

tagadējais - T.Ziverts (grafika E.Ziverta brālis). Sakarā ar paredzamo muzeja dibināšanu L.Āriņš apciemo daudzu mākslinieku darbnīcas un tur saņem dāvinājumus muzeja kolekcijai.

L.Āriņš (otrais no kreisās) Tukuma muzeja atklāšanas svinībās 1936. gada 5. janvārī.

Tukuma pilsētas valde 1935. gada 30. decembra sēdē nolēma pieņemt no L.Āriņa dāvinātos 50 jaunāko latviešu mākslinieku darbus un nodibināt pilsētas mākslas muzeju, 1936. gada 5. un 6. janvārī Tukuma pilsētas pamatskolā sarīkojot dibināšanas izstādi, izteikt pašvaldības vārdā pateicību gleznu dāvinātājiem (L.Āriņam, A. Annusam, A. Eglem, E. Kalniņam, F. Miltam, R. Sutam, A. Eglitim, K. Neilim u.c.). Notiek muzeja atklāšanas svinības, piedaloties Rīgas un Tukuma māksliniekiem, jo muzeja dibināšana toreizējos apstākļos ir sensācija visā Latvijas kultūras dzīvē. Ar pastāvīgu ekspozīciju muzejs durvis ver 1938. gada 23. janvārī jaunajā Tukuma pilsētas pamatskolā Raiņa ielā 3, kur trešajā stāvā ir divas speciāli muzejam izbūvētas telpas ar atsevišķu uzeju no skolas dienvidu gala. Muzeja pārziņa pienākumus veic L.Āriņš. Līdzekļus muzeja pastāvēšanai un kolekcijas papildināšanai dod pilsētas valde un Valsts kultūras fonds. 1939. gada nogalē muzeja fondos jau ir 110 mākslas darbi (76 gleznas, deviņi tēlniecības darbi, 25 grafikas). No Valsts Mākslas muzeja Rīgā tiek deponēti 16 darbi, ko vēlāk muzejs iegūst īpašumā. Kolekcija tā papildinās ar J. Rozentāla, J. Federa, J. Valtera, A. Romāna, V. Matveja, T. Ūdera, J. Grosvalda, U. Skulmes, E. Ziverta gleznām un grafikām. Sākumā muzejs ir atvērts tikai pāris stundu svētdienās, taču, palielinoties apmeklētāju skaitam (1936. gadā - 541, 1938. gadā - 2247, 1939. gadā - 2512), tiek domāts par darba laika pagarināšanu. Tiek izdots arī muzeja darbu katalogs (1938.), tomēr izrādās, ka to gada laikā

nopērk tikai 30 apmeklētāju, tāpēc pilsētas valde nolēma, sākot ar 1940. gada 1. janvāri, atcelt muzeja ieejas maksu un izbeigt katalogu pārdošanu, nosakot, ka katalogus muzeja pārziņis var izsniegt attiecīgos gadījumos propagandas nolūkā par brīvu.

Anna Dārziņa (centrā) Tukuma muzeja atklāšanas svinībās 1936. gada 5. janvārī.

1940. gada pārmaiņas ar padomju armijas ienākšanu Latvijā uz muzeju atsaucas mazā mērā. Tiek pateikts, ka muzeju savā apgādībā tagad ņem valsts, tāpēc mainās tā nosaukums - Tukuma Valsts mākslas muzejs. Tiek solīts atbalsts un līdzekļi, kas izpaužas vienīgi muzeja vērtību pārcenošanā no latiem rubļos. Vairāk padomju vara nepaspēj. Tukumnieki gan vēl 1940. gadā sarīko kārtējo izstādi, ko apmeklē 2452 skatītāji.

Sākas vācu okupācijas laiks; muzejam tiek atdots vecais nosaukums (Tukuma pilsētas mākslas muzejs) un tiek Tukuma pilsētas valdei rūpēties par tā uzturēšanu ar piebildi, ka par direktoru joprojām paliek L.Āriņš. 1941. gadā muzejs iegūst trīs gleznas (A. Artuma "Ziema", K. Neiļa "Akts", E. Kalniņa "Klusā daba"). Tagad fondos ir 118 mākslas darbi, kuru kopējā vērtība 2516,60 RM (reihsmarkas). 1942. gadā muzejam ir iespēja nopirkt gleznas no V. Purviša, E. Šveica, L. Svempa, A. Štrāla u.c. un divas medaļas no T. Zaļkalna. Kā dāvinājumus muzejs saņem spāņu mākslinieka F. Goiijas asējumus un P. Krastiņa gleznu "Māja dārzā". 1943. gadā Tukuma patērētāju biedrība piešķir muzejam 1000 RM un L.Āriņš nopērk T. Ūdera ogles zīmējumus "Dūmakaina diena" un "Liellaiva", vēl fondos ienāk A. Junkera kokgrebums "Ziema". Šā gada vasarā skolas pārziņis H. Grasis lūdz muzeju atbrīvot telpas kļaušu ierīkošanai. Vēlā rudenī muzejs pārceļas uz Dārza ielu 11/13. Šajā namā L.Āriņam ir dzīvoklis, kurā tad arī tiek izlikta gleznas kā pagaidu

ekspozīcija. Te atrodas arī pilsētas bibliotēka un vēl daži dzīvokļi 1. stāvā.

1944. gadā, lai papildinātu grafikas fondus, muzejs nopērk 14 dažādu autoru (O. Ābelites, J. Plēpja, A. Junkera, P. Upīša, M. Induses-Mucenieces, U. Skulmes, E. Meldera, J. Strazdiņa, A. Egliša) kokgrebumus, zīmējumus un asējumus. Nopērk arī Ģ. Eliasa, V. Tones, R. Pētersona gleznas. Pēdējā brīdī, kad Tukumam tuvojās fronte un Patērētāju biedrība steigā piešķir muzejam 2000 RM, nopērk arī pa darbam no A. Artuma, L. Āriņa un K. Neiļa. Tātad tagad, kara apstākļos, muzeja fondos ir 169 darbi, un L.Āriņam jādoma, kā tos paslēpt un saglabāt. Daļu gleznu noņem no apakšrāmjiem un sarullētas noglabā tukšās benzīna mucās. Tās tiek ieraktas zemē turpat mājas šķūnītī. Daļu darbu novieto dažādās vietās Tukuma apkārtnē. Dzīvoklī paliek vienīgi lielāka formāta gleznas, kuras nav iespējams pārvietot. Un tā ar L.Āriņa pašizlīdzīgo rīcību un atbildību tiek izglābta gandrīz visa muzeja kolekcija. Jāpiebilst, ka kara gados muzeju apmeklē 1941. gadā - 2490, 1942. gadā - 2899, 1943. gadā - 808, 1944. gadā - 526 skatītāji.

Tukuma vusskolas dramatiskās studijas dalībnieki. No kreisās: Augusts Ozols, Žanis Katlavs. 2. rindā: Rēdlihs, Arturs Lapiņš. 1926. gads. Ž. Berga foto.

Pēc kara visu 1945. gadu muzejs ir slēgts, un notiek fondu un inventāra pārbaude un uzskaitē. Pēc mākslas darbu savākšanas vienuviet izrādās, ka 13 darbi ir bojāti, to vidū V. Irbes pastelis "Sikumtir-

gus", J.Plēpja kokdzelums "Akts", J.Munča dekorāciju mets; un 27 darbi ir pazuduši, to vidū ir ļoti vērtīgas gleznas - K.Neiļa diplomdarbs "Pasludināšana", "Gadatirgus", L.Liberta "Venēcija", E.Kalniņa "Ziema Latgalē", A.Egles "Tirgus laukums" un E.Šveica "Tēvocis". Pazudusi arī no Valsts mākslas muzeja (Rīgā) deponētā J.Rozentāla glezna "Saldus". Ar pilsētas Izpildu komitejas 1945. gada 20. septembra lēmumu ēka Dārza ielā 11/13 tiek piešķirta muzejam, kļūst par Valsts Tukuma mākslas muzeju. Šajā un arī nākamajā - 1946. gadā pirmoreiz muzeja vēsturē fondos neienāk neviens mākslas darbs, iegūtas tikai trīs veclaiku kaltas slēdzenes ar atslēgām. Ar šiem priekšmetiem aizsākas vēstures fondu komplektēšana.

Pēc pārbūves un remontdarbu veikšanas muzejs publikas apskatei tiek vērts 1946. gada 24. martā, un tā štatos ir pieci darbinieki (direktors, zinātniskais līdzstrādnieks, grāmatvedis, apkalpotāja kurinātāja, sargs).

Laikā līdz 1948. gada beigām muzeja fondi vēl papildinās ar 25 vienībām (fondos vēl ieskaita pirmskara laikā 16 no Valsts mākslas muzeja deponētās gleznas un grafikas; 1947. gadā - 13 vienības, 1948. gadā - 12 vienības). Visi tie ir dāvinājumi muzejam: Talsu mākslinieka J.Sprīņa glezna, 10 Kuldigas mākslinieka K.Egliša tušas zīmējumi, pāris pašdarbības meistarū koku zaru un akmens veidojumu, kā arī priekšmeti ar vēsturisku nozīmi - kaltas slēdzenes un vēja rādītājs, dekoratīvi krāsns podiņš un galvas veidīgs māla trauks. Tukuma evaņģēliski luteriskā baznīca nodod muzejam senu nezināma autora gleznu, kur attēlots Jēzus Kristus krustā, tūlāmā redzama Tukuma baznīca (pēc 1753.gada) un pils mūri.

1949. gada janvārī un maijā pēc Irlavas mākslas muzeja likvidēšanas un daktera F.Katlapa aresta Tukuma muzejam nodod gan Irlavas, gan daktera personisko mākslas darbu kolekcijas, kopskaitā 117 darbus. Muzejam tas ir nenovērtējams un nozīmīgs papildinājums, bet Irlavas sabiedrībai neapmierams zaudējums. Šīs kolekcijas ir veidotas pietiekami pārdomāti; tajās ar saviem darbiem ir pārstāvēti latviešu mākslinieki, sākot ar klasiķiem - A.Alskni, J.Rozentālu, V.Purvīti, P.Kundziņu,

V.Zeltiņu, turpinot ar 30.gadu spožākajiem meistariem - V.Toni, K.Ūbānu, J.Liepiņu, U. un O.Skulmēm, L.Svempu, R.Sutu, J.Tidemani un beidzot ar jaunākās paaudzes gleznotājiem - F.Miltu, E.Kalniņu, A.Artumu, K.Neili, O.Jaunarāju. Muzejs iegūst arī V.Irbes pastelus, O.Ābelītes, A.Junkera un J.Plēpja kokdzelumus, A.Egliša, K.Miesnieka un K.Padega asējumus un no tēlniecības darbiem B.Dzeņa, E.Meldera, M.Liepiņas-Skulmes skulptūras. Vēl 1949. gadā muzejs iegūst divas V.Purviša studijas, dažus etnogrāfiskus priekšmetus, kā arī divas Ķīnas bronzas vāzes.

Šai laika posmā (1946-1949) muzejā sarīkotas 2-4 izstādes gadā. Pati pirmā pēckara periodā ir 1946. gada martā noorganizētā Tukuma mākslinieku (L.Āriņa, A.Artuma, A.Lapiņa, E.Meļķa, E.Mēnieces, P.Upiša u.c.) darbu izstāde, piedaloties arī Rīgas gleznotājiem (A.Egle, K.Miesnieks, Ģ.Eliass, J.Liepiņš, U.Skulme, L.Svemps). Katru gadu notiek Tukuma apriņķa māksliniecišķās pašdarbības tēlotājas un lietišķās mākslas skates. No Rīgas tiek saņemtas tematiskas ceļojošas mākslas izstādes: Ļeņingradas mākslinieku grafikas izstāde, plakātu izstāde "Kaujas zīmulis", Padomju Latvijas tēlotājas mākslas izstāde u.c. Sākot ar 1947. gada beigām, tiek veidotas fondu gleznu, arī grafikas un skulptūru ekspozīcijas. Tās regulāri nomaina, uz valsts svētkiem sarīko vairāk tematiskas. Pamazām pieaug muzeja apmeklētāju skaits: 1946. gadā - 2392, 1948. gadā - 4626, 1950. gadā - 1792, 1952. gadā - 3816 skatītāju. Tās ir galvenokārt skolēnu ekskursijas (90-100 grupas gadā). Apmeklētāju skaits samazinās 1950. gadā, jo muzejā atjauno ieejas maksu.

1949. gadā notiek štatu samazināšana, muzejam atņem zinātniskā līdzstrādnieka vietu. 1950. gadā tiek pabeigta fondu zinātniskā inventarizācija pēc jaunajām formām (t.i., zinātniskā inventāra grāmatas un kartotēka krievu valodā), tiek uzsākta eksponātu fotografēšana.

Līdz 1952. gadam muzejā vēl notiek dažādi remontdarbi, iekārtojot fondu un ekspozīciju telpas. 1953. gadā apakšējām stāvam izgatavo dekoratīvas logu restes, fondiem - speciālus skapjus grafikām un stellāžas gleznām.

Pēckara periodā visā latviešu tēlotājā mākslā mainās attieksme

pret istām mākslas vērtībām. Tiek uzsvērtā prasība pēc padomju mākslas fondiem un to ekspozīcijām, notiek arī muzejā esošo mākslas darbu aktīva pārvērtēšana. No centralizētiem Ļeņingradas un Maskavas mākslas darbu valsts iepirkumu fondiem muzejos ieplūdinā krievu padomju mākslinieku darbus. Šo autoru profesionālā vārēšana un darbu māksliniecišķā vērtība ir zema, galvenais tajos ir socialistiskā reālisma tradīcijas satura atklāsmē. 1950. gadā muzejs saņem 30 šādus darbus (V.Vasiljeva "Jaunā ģimene", V.Bibikova "Ziemeļu kara flote", N.Korotkovas "Pusdienas pārtraukumā", A.Lapteva "Ražas novākšana kolhozā", P.Starohosova "J.V.Stalina portrets" u.c.). Šajā gadā arī LPSR Mākslas lietu pārvalde muzejam piešķir 24 latviešu mākslinieku darbus, kuros attēlota padomju dzīves un darba tēma (A.Štrāla "Ziemas zveja", N.Breikša "Meža ciršana", A.Lapiņa "Stahānovieša Grāves portrets", O.Ābelītes "Partizānu izsēdināšana", A.Dubura "Kuģa remonts" u.c.). Šādas nozīmes un satura darbi kopā ar fondos esošajiem veido 50.gadu ekspozīcijas muzejā.

1952. gada augustā notiek pamatīga muzeja darba un fondu vērtību pārbaude, ko organizē LPSR Ministru padomes Mākslas lietu pārvalde. Valsts tēlotājas mākslas muzeja direktora vietnieka M.Fūrmaņa vadītās komisijas slēdziens ir bargs - izrādās, ka muzejā ir "necīgs skaits gleznu ar augstu idejiski māksliniecišķo līmeni. Muzeja fonds lielāko tiesu sastāv no formālistu un emigrantu darbiem. Divas gleznas - A.Cepures "Tautasdziesma" un J.Kazāka "Kompozīcija" nekavējoties iznīcināmas, jo tās pauž padomju cilvēkiem naidīgu saturu. No muzeja fonda 170 krievu un latviešu mākslinieku klasiķu gleznām ekspozīcijai derīgas 10-15, bet no padomju māksliniekiem 20-25 darbi..."

1953. gada janvārī jauna komisija Valsts tēlotājas mākslas muzeja direktora K.Andrejeva vadībā vērtē mākslas fondus un atzīst, ka ekspozīcijai derīgs 81 darbs, 156 darbi saglabājami kā zinātnisks palīgmateriāls, 72 formālistu un politisko emigrantu darbi glabājami sevišķā uzraudzībā, bet kā mazvērtīgi un politiski kaitīgi iznīcināmi 35 darbi, vēstures muzejam jānodod 18 darbi. Tikai pateicoties L.Āriņa lēnprātībai un ap-

domībai, lēmumi netiek īstenoti un kolekcijas pamatkodols tiek saglabāts. Pēc šiem notikumiem 1953. gada martā L.Āriņš no muzeja aiziet.

Muzeja direktore A.Kampare iepazīstina ar mākslinieka K.Miesnieka izstādi. Ap 1960. gadu. Dz.Gruziņa foto.

Par direktori uz muzeju no Rīgas atnāk kādreizējā tukumniece Auguste Kapmane, kas līdz 1962. gadam, kad aiziet pensijā, spēj daudz izdarīt muzeja darba popularizēšanā, mākslas, kā arī vēstures un novadpētniecības materiālu vākšanā.

L.Šteinbauma sarunā ar bij. Irlavas skolas direktoru, rakstnieku A.Gulbi muzejā. 1960. gadi. P.Liepkalna foto.

Laika posmā no 1953. līdz 1960. gadam aktivizējas izstāžu darbs. Muzejs uzsāk mākslinieku personālizstāžu rīkošanu. 1953. gadā notiek prof.V.Purviša gleznu izstāde no Valsts latviešu un krievu mākslas muzeja fondiem. Šī ir pirmā personālizstāde muzeja vēsturē, un patīkami, ka to sarīko tik ievērojamam latviešu mākslas vecmeistaram. Personālizstādes vēl notiek J.Aiženam (1957.), A.Artumam kopā ar A.Junkeru (1957.-1958.), A.Zviedrim (1958.), A.Melnāram (1959.), Dz.Baumai (1960.). Tagad muzejs gadā rīko 7-12 izstādes, mainās un dažādojas to tematika, rodas iespēja iepazīties arī ar citu tautu mākslu - Ķīnas TR plakātiem (1954.), franču (1954.) un rumāņu grafiku (1959.), indiešu lietišķo mākslu (1960.). Ik gadus notiek Tukuma tēlotājas un lietišķās pašdarbības mākslas skates,

kas parasti notiek rajona vai republikas dziesmu svētku laikā. 1958. un 1960. gadā savus darbus izstāda Rīgas lietišķās mākslas vidusskolas audzēkņi un diplomandi. 1959. gadā tiek sarīkota pir mā tematiskā mākslas izstāde "Tukums tēlotājā mākslā". Tajā piedalās 34 Tukuma un Rīgas gleznotāji un grafiķi. Lielākā daļa no šīs izstādes darbiem ataino mūsu pilsētu un tās gleznaino apkārtni. Pēc 13 gadu pārtraukuma Tukuma mākslinieki atkal sarīko savu darbu izstādi. Šoreiz Tukumā dzīvojošiem māksliniekiem (L.Āriņam, A.Artumam, E.Meļķim) piepulcējas arī tie novadnieki, kas sen vairs Tukumā nedzīvo vai arī šeit vai apkārtnē pavadā tikai vasaras (A.Lapiņš, K.Melbārzdīs, K.Miesnieks, N.Petraškevičs, H.Siliņš, P.Upītis u.c.). Šajā laika posmā muzeju apmeklēja: 1954. gadā - 3789, 1956. gadā - 5522, 1958. gadā - 5412, 1960. gadā - 10234 skatītāji. Joprojām liels ir skolēnu apmeklējums, pat līdz 131 grupai gadā (1954.gadā).

50. gadu beigās paplašinās muzeja zinātniskā darbība, tiek vākti arī vēstures un novadpētniecības materiāli, tāpēc pēc Tukuma rajona izpildu komitejas ierosinājuma LPSR Kultūras ministrija nolemj Valsts Tukuma mākslas muzeju, kad tam būs nepieciešamās papildu telpas novadpētniecības ekspozīcijai, pārveidot par Tukuma mākslas un novadpētniecības II kategorijas muzeju. 1958. gada beigās muzejam piešķir vecākā zinātniskā līdzstrādnieka štata vietu (vēstures nodaļai). Vēsturnieces L.Šteinbaumas vadībā 1960. gada jūnijā uz padomju Latvijas 20. gadadienu Tukuma kultūras namā tiek sarīkota pirmā novadpētniecības izstāde "Tukuma revolucionārā pagātne".

Muzeja mākslas fondos no 1951. līdz 1953. gadam neienāk neviens darbs, bet 1954. gadā no LPSR Kultūras ministrijas centralizētajiem fondiem četri - viens no tiem ir A.Artuma glezna "Kokmateriālu sagatavošana". Tagad mākslas fondos ir 380 mākslas darbu. 1956. gadā pēc A.Kapmanes lūguma muzejam no Valsts latviešu un krievu mākslas muzeja fondiem piešķir 45 latviešu priekšpadomju un padomju mākslinieku darbus, to vidū ļoti vērtīgas J.Rozentāla, A.Baumaņa, J.Federa, J.Valtera, A.Gruzdiņa, P.Krastiņa, A.Filkas, E.Kalniņa u.c. autoru gleznas. Līdzekļu fondu papildināšanai muzejam nepietiek, un atkal pēc

kārtējā A.Kapmanes lūguma 1960. gadā Kultūras ministrija nopērk šoreiz pašā muzeja izraudzītus sava novada mākslinieku darbus - A.Artuma "Smilšu iela", L.Āriņa "Magones", E.Meļķa "Labības lauki", A.Lapiņa "Dekorāciju mets baletam "Riekstkodis"" un H.Siliņa "Ventspils". Līdz ar to mākslas fondi ir sasnieguši 430 vienību robežu.

Līdz ar muzeja profila maiņu daudz lielāka vēriba tiek veltīta Tukuma revolucionāro notikumu vēsturei, LTK cīņu un to dalībnieku izgaismošanai, jaunu ekspozīciju veidošanai. Muzejs ir it kā sadalījies divās daļās - vēsture un māksla. Tāpēc ir ļoti svarīgi, ka uz kultūras tradīciju pamata tieši māksla ir tā, kas dod skatītājam garīgās vērtības, audzina viņa estētisko izpratni, sniedz emocionālo baudījumu. 1961. gadā uz muzeju atnāk strādāt mūsu novadniece - māksliniece Dz.Baumam, 1962. gadā - mākslas zinātnieks A.Vaidiņš.

Tukuma mākslas un novadpētniecības muzejs. Dārza ielā 11/13. 1960. gads.

Laikā no 1961. līdz 1970. gadam mākslas nodaļā daudz uzmanības tiek pievērsts darbam ar skatītāju, rīkojot dažāda profila izstādes, vadot ekskursijas, lasot lekcijas par mākslas jautājumiem. Bez tēlotājas mākslas izstādēm pirmo reizi muzeja vēsturē tiek sarīkota arī ziedu un zaļumu (1963.), pastmarku (1964.) un pat sēņu izstāde (1965.). No tālākām zemēm ir nākušas franču grafiķa Ž.Efeļa (1962.) un itāļu mākslinieka Dž.Omičoli (1969.) darbu izstādes. Sākas sadarbība ar citiem muzejiem, notiek Ļeņingradas Artilērijas muzeja sporta un medību ieroču izstāde (1965.). Lielāks uzsvars tiek likts tieši uz autoru personālizstāžu sarīkošanu - notiek 23 izstādes, to vidū arī Tukuma un novada māksliniekiem K.Miesniekam (1961.), R.Pinnim (1962.), Dz.Baumai (1962.), A.Artumam (1964.), A.Zviedrim (1965.), L.Āriņam (1966.), H.Siliņam (1966.),

Dz.Baumai (1967.), R.Ginteram (1969.), T.Haļāpinai (1969.), N.Petraškēvicam (1970.), A.Artumam kopā ar T.Haļāpinu (1970.), E.Melķim (1970./71.).

1966.gada janvārī notiek muzeja 30 gadu jubilejas svinības līdz ar zinātnisko konferenci un mākslas fondu izstādi. Nozīmīgi, ka šajā gadā mākslas fondu bagātību rāda arī ridziniekiem, sarīkojot Valsts aizrobežu mākslas muzejā Tukuma un Liepājas muzeja kopēju mākslas darbu izstādi.

Turpinās tukumnieku mākslas izstādes. Šiem autoriem pievienojas arvien vairāk novadnieku (V.Bērziņš, Ē.Gulbe, G.Veinbergs, J.Skulme, R.Ginters, J.Siliņš, E.Mērniece, T.Šlisers u.c.), kā arī labākie pašdarbības mākslinieki (M.Dobelmane, J.Skromanis, E.Braunbergs, A.Ekerts u.c.). Tukuma mākslinieku izstādes parasti notiek Mākslas dienās, un, lai tās bagātinātu, labprāt tajās sāk piedalīties arī mākslinieki, kam ar Tukumu attālāka vai epizodiskāka saikne (Z.Tālbergs, M.Ķemers, K.Veitners, B. un G.Šenbergi u.c.). 1967.gadā notiek pirmā ceļojošā Tukuma mākslinieku darbu izstāde un kopējā Talsu un Tukuma mākslas izstāde.

Dažādojoties izstādēm, palielinās skatītāju skaits: 1961.gadā - 18606 muzeja apmeklētāji.

Šajos desmit gados (1961.-1970.) mākslas fondi palielinās gandrīz par 100 vienībām. 1961.gadā muzejs no Valsts latviešu un krievu mākslas muzeja atkal saņem 19 latviešu jaunākās paaudzes un Tukuma novadnieku darbus: N.Pe-

traškēvica "Tikli", U.Zemzara "Portreta studija", H.Siliņa "Ziedi ar citroniem", Z.Tālbergas "1905.gada soda vieta Durbes pils parkā", A.Artuma "Sarkanās magones" u.c., arī J.Rozentāla gleznu "K.Benuā kundzes portrets". 1963.gadā Kultūras ministrija piešķir papildinājumu muzeja nelielajiem lietišķās mākslas fondiem: M.Priedes dekoratīvo šķīvi, R.Rituma radio galdu, M.Staņas mēbeļu komplektu un paklāju, piecus metāla svečturus. 1966.gada muzeja 30 gadu svinībās P.Upītis uzdāvina trīs kokdzelumus - "Divi ozoli", "Gaujas kasts", "Milzu kalna pakājē". Sākas muzeja pirmie pastāvīgie pirkumi no Mākslas salona Rīgā un pirkumi ar Kultūras ministrijas mākslas darbu valsts iepirkumu komisijas apstiprinājumu. Tā fondos ienāk L.Āriņa spalvas zīmējumi (1966.), E.Melķa "Apšuciema ainava", A.Artuma "Slocene", M.Dobelmanes "Svečturis" (1967.). Lidzekļu nav tik daudz, un iegādes ir pieticīgas - tikai nedaudzi savu novadnieku darbi. Tāpēc jo lielāka ir muzejnieku pateicība par dāvētiem darbiem. 1969.gadā T.Haļāpina muzejam uzdāvina divus pastēļus no sava Turkmēnijas ceļojuma, M.Ķemers - ogles zīmējumu "Večais Tukums", bet 1970.gadā L.Āriņš gleznu "Saule". Šajā gadā arī Tukuma pilsētas Kultūras nams nodod muzejam piecas gleznas, to vidū ļoti vērtīgo A.Artuma gleznu "Iela Tukumā".

Pēc Lestenes baznīcas demonstrācijas (ap 1966.gadu) daļu altāra, ērģeļu prospekta un kanceles kokgriezumu nodod glabāšanai muzejā (otru daļu nodod Rundāles

pils muzejam), sākas šo priekšmetu inventarizēšana. 1968.gadā divās muzeja zālēs iekārto improvizētu baznīcas interjera ekspozīciju.

Vēstures ekspozīcija Tukuma rajona kultūras namā. 60. gadi.

60.gados notiek mākslas fondu deponēšana rajona skolās un dažādās iestādēs. Ideja pamatā apsveicama, jo notiek muzeja kolekcijas popularizēšana un rodas iespēja skatīt darbus savās mājās. Tomēr ar laiku muzejs no šīs labdarības atteiksies, jo nevērība un reizēm bezatbildīgā attieksme pret mākslu, it sevišķi skolās, būs radījusi pietiekami daudz mākslas darbu bojājumu.

70.gadi muzeja mākslas nodaļā iezīmējas ar izvērstu izstāžu darbību. Šai laika posmā gadā notiek 10-15 izstādes muzejā un 15-23 izstādes ārpus muzeja (Kaives un Amulas mežniecībā, ciemu klubos, zvejniekciemā kultūras namos, Kandavas tehnikumā u.c.). Muzejā tiek sarīkota 41 personālizstāde, 18 no tām Tukuma novada māksliniekiem. Tukuma muzejs šais gados bauda lielu mākslinieku uzticību, un daudzi ievērojami Rīgas mākslinieki labprāt atsaucas uz uzaicinājumu. Jāatceras izstādes, kas ir izraisījušas lielu skatītāju interesi. Tās ir P.Martinsona keramika (1971.), J.Zvirbulļa gleznas (1971.), K.Sūniņa akvareļi (1972.), L.Mednieces keramika un D.Daugupes ādas plastika (1973.), I.Krolles keramika un G.Krolļa grafika, akvareļi (1975.), V.Zeiles tēlniecība (1975.), Dz.Baumas akvareļi un K.Ozoliņas keramika (1977.), I.Ceipes bērnu grāmatu ilustrācijas (1979.). Nozīmīgākās no Tukuma un novada mākslinieku personālizstādēm ir bijušās S.Elksnītei (1972.), K.Miesniekam 90 gadu jubilejas atcerei (1977.), L.Āriņam - 70 (1977.), V.Bērziņam (1978.), A.Artumam - 70 (1978.), E.Melķa piemiņai (1979/80.), Ē.Gulbei (1980.).

Mākslas dienās turpinās Tukuma novada mākslinieku tēlotājas mākslas izstāžu sarīkošana. 70.gados

U.Zemzara izstādes atklāšana muzejā Mākslas dienās. 1962. gads.

šajās izstādēs iesaistās vairāki mākslinieki, kas Tukuma apkārtnē iegādājušies lauku mājas un te pavada vasaru. Tie ir A.Zviedris, V.Ozols, R.Pinnis, U.Zemzaris, H.Blunavs, H.Veldre u.c. No Tukuma jauniešiem māksliniekiem izstādēs sāk piedalīties A.Pauliņš (1978.), Z.Reimane un A.Vitols (1979.).

Šajos gados atjaunojas izstāžu sadarbība ar citu pilsētu muzejiem, mākslinieku grupām un studijām. Tā, piemēram, 1972.gadā tiek sarīkota izstāde "Tukuma novada etnogrāfija no LPSR Vēstures muzeja fondiem", 1973.gadā "Lietuviešu grafika no Kaunas M.K.Čurlona mākslas muzeja fondiem". Vairākkārt notiek Jelgavas mākslinieku grupas darbu izstādes (1971., 1978.) un Liepājas tautas lietišķās mākslas studijas "Kursa" darbu izstādes (1973., 1980.).

Pateicībā par personalizstādēm daži autori dāvina savus darbus: P.Martinsons - dekoratīvu trauku un veidojumu "Velns" (1971.), I.un G.Krolli - dekoratīvu kausu un grafikas triptihu "Dziesma Rigai" (1975.) un M.Rikmane - litogrāfijas ilustrāciju Antikajai komēdijai (1977.).

1976.gadā muzejs sāk regulārus mākslas darbu iepirkumus no autoriem un sākumā cenšas papildināt fondus tieši ar Tukuma mākslinieku jaunākajiem darbiem: A.Artuma "Ziedošās ābeles", L.Āriņa "Gurzufas līcis", E.Meļķa "Klusā daba ar āboliem", V.Bērziņa "Simtgadīgā" u.c.

1977.gadā LPSR Arhitektu savienība atdod muzejam piecas gleznas, to vidū ļoti vērtīgo L.Svempa 1937.gadā gleznoto "Kluso dabu". Šajā gadā muzejs nopērk K.Miesnieka gleznu "Medijumi", kuras vērtība ir 1000 rubļi. Kopš 1945.gada šis ir dārgākais muzeja pirkums no budžeta līdzekļiem.

No 1978. līdz 1980.gadam pirmoreiz muzeja pastāvēšanas vēsturē ir iespēja padomju mākslas fondus ne tikai papildināt ar Tukuma mākslinieku darbiem, bet nopirkt arī vērtīgas gleznas no tādiem mūsdienu māksliniekiem kā B.Bērziņš, L.Endzelina, I.Vecozols, E.Kalniņš, I.Zariņš, R.Valnere, Dž.Skulme, O.Ābols un no jaunākās paaudzes - J.Baklāns, V.Maldupe, M.Polis, L.Purmale u.c.

1979.gadā mākslinieks M.Ķemers muzejam uzdāvina 33 savus zīmējumus un gleznas. Šajā gadā

pēc ilgiem laikiem papildinās arī tēlniecības fondi. Muzejs nopērk nelielu savas novadnieces O.Nigules skulptūru "Saistītais lkars".

1980.gada nogalē muzeja pamatfondā ir 16380 vienības (palīgfondā 2413 vienības), no tām mākslas fondā 670 mākslas darbu.

Muzejs regulāri deponē savus darbus Valsts mākslas muzejam, kā arī J.Rozentāla un R.Blaumaņa memoriālajam muzejam izstāžu sarīkošanai un ekspozīcijai.

Vēstures ekspozīcija Tukuma rajona kultūras namā. 1960. gadi. A.Vaidiņa foto.

70.gadu sākumam ir raksturīgs tautas lietišķās mākslas radošs pacēlums. Darbu sāk aušanas pulciņi Engurē, Kandavā, Slampē, Jaunpilī, 1974.gadā arī Tukuma muzeja aušanas un gadu vēlāk - pinumu pulciņš. Muzejā katru gadu notiek Tukuma rajona lietišķās mākslas izstādes. Savu pirmo darbu izstādē sarīko muzeja pulciņi kopā ar Tautas daiļamata meistares Almas Arnes rokdarbu un pinumu personalizstādi (1976.). Šajā gadā E.Meļģaila Tautas mākslas nams izraugās Tukuma muzeju par republikas tautas mākslas studiju tekstilansambļu konkursa izstādes sarīkošanas vietu. Izstāde ir ļoti vērienīga, un muzejnieki tā pa istam sāk apzināties savu telpu šaurību. Pateicoties šai izstādei, muzeju 1976.gadā apmeklējuši 14897 skatītāji. Apmeklētāju skaits šais gados stipri svārstīgs: 1977.gadā - 12075, 1978.gadā -

8115, 1979.gadā - 11516, 1980.gadā - 9041.

Vēstures nodaļa šai laikā muzeja telpās sarīko trīs lielas tematiskas izstādes: "Latviešu dziesmu svētku simtgade" (1973.), "Tukuma novads LTK laikā un mūsdienās" (1975.) un "Senais darbs un ciņa mūsu laikam spēku dod" (1978./79.).

Telpu trūkuma dēļ muzeja mākslas fondiem jau otro gadu desmitu nav pastāvīgas ekspozīcijas. Gadā tiek sarīkota viena gleznu fondu izstāde. Šā paša iemesla dēļ muzejs 1973.gadā Lestenes baznīcas kokgriezumus nodod Rundāles pils muzejam.

Mākslas fondos laika posmā no 1971. līdz 1980.gadam ienāk 140 vienības. Tie ir galvenokārt muzeja fondu iepirkumi un autoru dāvinājumi.

Muzeja aušanas pulciņš 1976.gadā pēc savas izstādes uzdāvina muzejam deviņus dvieļus un galdaautu; 1972.gadā J.Mežapūke - pitu tīni un vāceli, 1974.gadā M.Siliņa - dekoratīvo spilvenu, 1978.gadā A.Jansone - villaini. Tie ir pirmie Tautas daiļamata meistaru mūsdienu lietišķās mākslas darinājumi, kas ienāk fondos. Tiem jāpieskaita arī pirmie keramikas iepirkumi - A.Krūtaiņa svečturis, S.Lodziņas podi.

Arī 80.gados muzeja mākslas nodaļas darbība izpaužas galvenokārt dažādu izstāžu sarīkošanā. Šajos gados ir ļoti liels personalizstāžu skaits; laikā no 1981. līdz 1990.gadam muzejā izstādes sarīkotas 59 autoriem, no tiem 28 māksliniekiem-novadniekiem.

Jāņem vērā, ka daļu no tām varētu pieskaitīt pie mākslinieku grupas izstādēm: L.Eglites, A.Rumpētera un J.Tifentāla gleznas (1981.), P.Sidara, A.Mētras keramika, M.Krasas rotaslietas (1982.) un A.Baumanes, E.Rozenberga, R.Rubeņa, L.Postažas tekstilijas (1985.). 1987.gada rudenī muzejam atver jaunu izstāžu zāli Smilšu ielas jauno namu kvartālā, un arī tur tiek rīkotas personalizstādes. Daudzas no tām ir veltītas nozīmīgām mākslinieku dzīves un darba jubilejām: T.Haļāpinai - 60 (1982.), A.Artumam - 75 (1983.), A.Zviedrim - 80 (1985.), K.Neilim - 80 (1987.), ar gada novēlošanos, L.Āriņam - 80 (1987.), A.Artumam - 80 (1988.), U.Zemzarim - 60 (1988.). Tiek sarīkotas arī piemiņas izstādes kā cieņas apliecinājums aizsaulē aigājušiem māksliniekiem

Tukuma mākslas un novadpētniecības muzeja 50 gadu jubileja. No kreisās bijušie muzeja direktori - E.Rumba, J.Timma, J.Celmiņš, L.Āriņš, audēju pulciņa vadītāja - Dz.Erca. 1986. gada 26. janvāri.

- E.Iltneram (1983.), A.Lapiņam (1984.), J.Pūpolam - 100 (1986.), V.Silam (1988.), E.Meļķim - 80 (1988.), P.Upitim - 90 (1989.), M.Ķemeram (1990.). Visas šīs izstādes skatītājam dod patiesu gandarījumu, jo ļauj novērtēt mākslinieku mūža devumu savai tautai. Turklāt pirmoreiz muzejā tiek sarīkotas personālizstādes māksliniekiem, kas dzīvo emigrācijā ārzemēs - K.Neilim un V.Silam.

Šajos gados mākslas nodaļa ar muzeja aktivistu J.Skulmes un A.Zvirbuļa palīdzību sarīko vairākas interesantas tematiskas mākslas izstādes: "V.Purvītis un viņa skolnieki Tukumā dzīvojošo gleznu īpašnieku kolekcijās" (1982.), "Talsu un Tukuma novads U.Skulmes gleznās" (1986.), savukārt vēstures nodaļa sarīko J.Krieva simtgadei veltītu Tukuma keramikas izstādi no muzeja fondiem (1982.).

1986.gada sākums muzeja vēsturē iezīmējas ar Tukuma muzeja 50 gadu jubilejas svēībām. Par godu šai jubilejai LPSR Mākslas muzejs Rīgā sarīko plašu Tukuma muzeja gleznu fonda izstādi, kurā ir pārstāvēti 47 autoru 89 darbi. Izstāde Rīgā gūst lielu atsaucību un apbrīnu par tām vērtībām, kas veido muzeja mākslas kolekcijas pamatkodu. No mākslas fonda izstādēm vēl jāatzīmē "Glezniecības fondu jaunieguvumi" (1984.) un Irlavas kolekcijas gleznu izstāde (1987./88.), kam mākslinieks J.Skulme sagatavo zinātnisku katalogu (diemžēl pirmo muzeja vēsturē). Šo izstādi, kuras pamatā ir daktera K.Katlapa

gleznas un grafikas, muzejs atkārtoti 1990.gadā, jo pēc izstādes 1949.gadā varas iestāžu konfiscētie 20 darbi tiek atdoti to likumīgajiem īpašniekiem - Katlapa ģimenei.

No tautas lietišķās mākslas izstādēm jāpiemin F.Stepena kokgriezumu un muzeja aušanas pulciņa izstāde (1981.) un S.Lodziņas keramikas un muzeja aušanas pulciņa 10 gadu jubilejas izstāde (1984.), kā arī izstāde "Lins un pinumi" (1984.).

Mākslas dzīve Tukumā aktivizējas arī ar mākslinieku grupas nodibināšanos (1983.). Tiek sarīkotas grupas izstādes citās pilsētās - Liepājā (1985.), Cēsīs (1986.), Jēkabpilī (1988.), sākas vērienīga Mākslas dienu svinību rīkošana - sākumā Tukuma tirgus laukumā, vēlākos gados - Milzkalnē, Šlokenbekas muižas ansambli, kur notiek izstādes, mākslas darbu izlozes un tirdziņi. Grupa izveido nelielu mākslas salonu, kur tukumniekiem ir iespējams iegādāties gleznas un lietišķās mākslas priekšmetus.

Turpinās arī Tukuma novada mākslinieku darbu izstādes Mākslas dienās. 80.gadi ir iezīmīgi ar to, ka šajās izstādēs ienāk mākslinieku jaunākā paaudze - I.Fjodorova (Pauliņa), I.Strekāviņa, M.Stabulniece, A.Zemzaris, V.Eizenberga un G.Blunavs. 1987.gadā notiek arī Tukuma jauno mākslinieku grupas izstāde (I.Strekāviņa, I.un A.Pauliņi, V.Eizenberga).

Šajos gados turpinās mākslas fondu komplektēšana. Laika periodā no 1981. līdz 1989.gadam fon-

dos ienāk 180 mākslas darbi. 1981.gadā Valsts mākslas akadēmijas gleznošanas nodaļas studenti, tagad jau atzīti mākslinieki - S.Krastiņa, A.Zariņa, J.Mitrēvics un V.Rubulis uzdāvina muzejam četras savas studiju gadu gleznas. Vēl šajā gadā muzejs iegūst jaunās mākslinieces I.Strekāviņas gleznu "Rūpes" un K.Siliņa "Pašportretu". Arī turpmāk muzejs vairāk vēribas pievērsti tieši jauno autoru darbu iepirkšanai. Tā fondos ienāk četri A.Pauliņa darbi, kuru vidū ir ļoti laba glezna "Variācija M.Oldfilda mūzikai" (1983.) un divas I.Fjodorovas (Pauliņas) gleznas.

Turpinās arī vecmeistaru darbu iepirkšana. Muzejs iegūst L.Āriņa zīmējumus un gleznas, vairākas A.Artuma gleznas, V.Tones zīmējumu "D.Dzenes portrets", P.Upiša un Z.Tālberga grafikas, E.Meļķa gleznas.

Kā dāvinājumus pēc personālizstādes muzejs saņem K.Miesnieka gleznu "Dabas veltes", E.Iltnera "Jāņu diena", A.Lapiņa dekorāciju skices, bet muzeja 50 gadu jubilejā no Mākslinieku savienības un LPSR Mākslas muzeja - E.Kalnenieka pasteli "Portrets" un gleznas: R.Piņņa "No pūra lādes", J.Pauljuka "Peldētājas" un L.Liberta "Ainava ar upi".

1984.gadā muzejam vairākus darbus uzdāvina Kandavas profesionālie gleznotāji un pašdarbības mākslas pārstāvji. 1985.gadā LPSR Mākslas muzejs nodod 24 nelielas gleznas un studijas no J.Liepiņa atstātā mantojuma.

1986.gadā pēc Kultūras fonda organizētā brauciena mākslas zinātniece I.Nefedova no ārzemēm atved dāvinājumus no emigrācijā dzīvojošiem māksliniekiem. Tukuma muzejs saņem K.Neiļa septiņas gleznas "Kompozīcijas", S.Vīdberga trīs grafikas, F.Milta divus ogles zīmējumus, M.Krūmiņa divas gleznas.

Sākot ar 1989.gada rudenī, mākslas nodaļā beidzot strādā divi zinātniskie līdzstrādnieki.

80.gados uzsākt mākslas fondu zinātniskā apstrāde un darbu reštaurācija. Pēc telpu jautājumu atrisināšanas vajadzētu veidot pastāvīgu ekspozīciju un izdot zinātnisku darbu katalogu, kā arī tā sauktā mākslas zelta fonda reprodukciju albūmu. Muzeja mākslas fondi pamazām tuvojas 900 fondu vienībām.

I.Runkovska.- Publicēts pirmo reizi, sagatavots 1991.gadā.

Mākslas dzīves sakarībā jāmin mākslinieki, kas pēc Latvijas Mākslas akadēmijas beigšanas atgriežas Tukumā, šeit dzīvo un radoši strādā.

Savdabīgs un Tukuma vienkāršajiem skatītājiem tuvs ir bijis gleznotājs PAULS ŠTELMAHERS, dzimis 1896.gada 27.decembrī Dubultos maiznieka ģimenē. 1898.gadā vecāki pārcēlās uz Tukumu, kur aizrit Paula bērnība un skolas gadi Tukuma pilsētas pamatskolā un komercskolā (beidz 1917.gadā). Skolā arī radusies pirmā interese par mākslu. Vēlāk, Pirmā pasaules kara laikā, ģimenes bēgļu gaitās nokļūst Maskavā. Viņš kādu brīdi studē komercinstitūtā, brīvo laiku pavadot mākslas krātuvēs. Atgriezies Tukumā 1919.gadā, strādājis Tukuma virsmežniecībā, gatavoja mākslas studijām, daudz zīmējot un gleznojot. Iestājas Latvijas Mākslas akadēmijā (1923-1931), beidz prof. J.R.Tilberga radīto Figurālās glezniecības meistardarbnīcu ar diplomdarbu "Jaungada nakti. (Laiimes lēji)".

P.Štelmahers. 1923. gads. K.Iltnera foto..

Izstādēs piedalās no 1933.gada. Mākslinieku biedrības "Radigars" biedrs. Jaunie mākslinieki izcēlās ar savdabīgu izstāžu formu meklējumiem, sarīkojot tās dabā pie Vēmanes dārza un nosaucot "Zem

liepām". Šeit uz ielas arī apaukstējas, saslimst ar tuberkulozi un mirst 1935.gadā Rīgā slimnīcā. Gan kā mākslinieks, gan kā cilvēks P.Štelmahers Tukumā bijis ļoti iemīļots. Visās Tukuma mākslinieku izstādēs viņa darbi parasti izpirkti. Viņa bērēs saplūdis tāds ļaužu daudzums, kāds līdzīgos gadījumos Tukumā nav novērots. Apglabāts Kalna kapos.

Pāragrā nāve neļauj māksliniekam sasniegt augstākās mākslas virsotnes, tāpēc tukumnieku atmiņā vairāk saglabājušās viņa mazās žanra glezniņas eļļas tehnikā, kurās mākslinieks pievērsies vienkāršā cilvēka un dzīves pabēru tēlojumam. Tas ir vecs cilvēks, lūdzot dāvanas, kāds malkas cirtējs un remontstrādnieks, kāda pelēka audēja un čigāni nakts noņem pie ugunsкура, kāds eglīšu pārdevējs, mazie ogotāji un beidzot kāds dzērājs ar alus glāzi. Gleznojis arī alegoriska un reliģiska satura gleznas ("Kristus pie krusta", "Ģedzemes dārzā"), darinājis Sēmes baznīcas altārgleznu "Kristus svēti druvas" (1932) un metu Kalna kapu vārtiem Tukumā (1932). Muzejā glabājas P.Štelmahera klusās dabas ar sēnēm un dārzeniem, kuras ir viņa smalkākais un izjustākais sniegums pasteļa tehnikā.

Pēc mākslinieka nāves viņa brālis savā namiņā Kalnu ielā 25, kur Paulam bija darbnīca, sarīkoja nelielu gleznu ekspozīciju. Taču arī viņš drīz mira ar tuberkulozi. Darbnīcu pārvēršot par dzīvokli, darbi pamazām izklīda. Tukuma valsts ģimnāzija 1940.gada aprīlī sarīkoja P.Štelmahera piemiņas izstādi.

Kopīgas skolas un studiju gaitas ir rosinājušas arī kopīgas mākslas intereses 30.gadu jaunākās paaudzes gleznotājiem K.Neilim, A.Artumam un L.Āriņam.

KĀRLIS NEILIS dzimis 1906.gada 19.decembrī Lutriņu pagastā kalēja ģimenē. Skolā sācis iet Tukumā un jau kā pamatskolnieks pelnījis, palielinot pastkartes un fotogrāfijas. Divus gadus sagājis vidusskolā, viņš iestājas Latvijas Mākslas akadēmijā (1924-1932) un beidz prof.G.Eliasa radīto Figurālās glezniecības meistardarbnīcu ar

diplomdarbu "Pasludināšana". Studiju laikā piestrādājis Nacionālajā operā dekorāciju darbnīcā pie N.Strunkes. Pēc akadēmijas beigšanas atgriežas Tukumā, aktīvi iesaistās šejienes mākslas dzīvē, izbūvē sev darbnīcu sievas vecāku mājā Rīgas ielā. Daudz glezno, no 1933.gada piedalās visās Tukumā, Rīgā, Jelgavā, kā arī ārzemēs rīkotajās latviešu mākslas izstādēs. Kopā ar A.Artumu iesaistīties Mūksalas mākslinieku biedrībā, bijis arī aktīvs šīs apvienības izstāžu dalībnieks. 1935.gadā Romas fonda stipendijas konkursā ieguvis 2.vietu par gleznu "Mākslinieka darbnīca" (1.vietas stipendija 3000 latu E.Kalniņam deva iespēju vienu gadu pavadīt Itālijā). Draugs un domubiedrs L.Āriņam, dibinot Tukuma muzeju, un pat muzeja pārzinis Āriņa karadienesta laikā. Šai periodā gleznojis galvenokārt portretus, figurālās kompozīcijas, klusās dabas eļļas tehnikā. Iemīļots mātes un bērna motīvs, jaunas sievietes akta un portreta studijas, Tukuma gadatirgus skati, ainava ar dārziem. Kārlis Neilis strādājis Tukuma pilsētas valdē (1937-1940) un Tukuma Valsts ģimnāzijā un komercskolā par zīmēšanas un mākslas vēstures skolotāju (1941-1944). 1944.gada rudenī kopā ar ģimeni emigrējis uz Austriju un dzīvojis Zalcburgā.

Ansis Artums. 1964. gads.

Arī ANSIS ARTUMS dzimis vienkāršu ļaužu ģimenē 1908.gada 15.janvārī Rīgā. Abi vecāki cēlušies no Grenču pagasta, bet Rīgā ienākuši vieglākās iztikas meklējumos. 1913.gadā viņi tomēr pārcēlās uz Tukumu. Pirmā pasaules kara gadus ģimene pārlaiž Krievijā netālu no Velikije Lukiem un mājās atgriežas tikai 1918.gadā. Ansis mācās Tukuma pilsētas pamatskolā un vidusskolā, ko beidz 1927.gadā. Skolas laikā glezno,

zimē, interesējas par mūziku. Iestājas Latvijas Mākslas akadēmijā (1927-1933) un beidz Dabasskatu meistardarbnīcu pie prof. V. Purviša ar diplomdarbu "Tukuma ainava". Jau studiju gados iestājas Mūksalas mākslinieku biedrībā, no 1932. gada piedalās gan mūksaliešu, gan tukumnieku, gan Zemgales novada un Kultūras fonda rīkotajās mākslas izstādēs. Pēc akadēmijas maizes darbu sāk Tukuma podniecībā pie J. Krieva, strādādam par trauku gravētāju (1935-1944). Glezno Tukuma ieliņu skatus un apkārtnes ainavas, klusās dabas ar ziediem, augļiem un vienkāršiem māla traukiem. Izstādās un gūst panākumus Latvijas mākslas izstādēs Polijā, Somijā, Igaunijā (1936), Ungārijā, Austrijā, Čehoslovākijā (1937). Izstādams ar to, ko nopelna Jāņa Krieva podniecībā, traukus apgleznojot, Artums ir sataupījis par ārzemēs pārdotajām gleznām ieņemto naudu. Somijas prezidents par Tukuma ainavu samaksājis trissimt, bet Čehoslovākijas ārlietu ministrs par kluso dabu - pat piecsimt latu. Jauno mākslinieku vilina lielie Eiropas mākslas centri. 1937. gadā Parīzē notiek Pasaules izstāde. Tātad - uz Parīzi... Šis ceļojums uz mākslas citadeli un Luvras gleznu kolekcija ir ierosme jaunām gleznām, lielākai krāsainībai, savas gleznieciskās manieres izveidei.

A. Artums, tāpat kā K. Neilis, piepalīdz L. Āriņam Tukuma muzeja tapšanā un sākotnējās kolekcijas veidošanā.

Savukārt LEONĪDS ĀRIŅŠ dzimis 1907. gada 8. aprīlī Rīgā skolotāju ģimenē. Kad pēc 1905. gada revolūcijas notiek progresīvo darbinieku vajāšana, Āriņu ģimene pārceļas uz Lubānu, kur pāiet Leonīda bērnība un pirmie skolas gadi Rupsalas pamatskolā. Tad tēvs 1921. gadā atnāk par skolotāju uz Tukumu, un te, vietējā pamatskolā un vidusskolā, turpinās arī dēla izglītošana (1921-1925). Seko studijas ar pārtraukumiem Latvijas Mākslas akadēmijā (1925-1942). Diplomdarbu Āriņš izstrādā prof. J. Kugas vadītajā Dekoratīvās glezniecības meistardarbnīcā, bet to neaizstāv. Varbūt tie ir trūcīgie materiālie apstākļi pēc tēva nāves 1928. gadā, varbūt piepelnīšanās operas dekorāciju darbnīcā, telpu un izstāžu stendu noformēšana, arī slimošana, kas traucējuši studijām. Drīzāk gan tas, ka L. Āriņš nekad ar savu domāšanu nav iekļāvis nekādās akadēmijas programmās,

nekādos attiecīgā laika oficiālās mākslas grupējumos. Viņa istā skolotāja ir 20. gadsimta franču modernā māksla, kam viņš nesvārstīgi paliek uzticīgs visu mūžu.

Āriņš ir paspējis jau 1936. gadā nodibināt Tukumā mākslas muzeju, veido tā kolekciju, strādā par pilsētas bibliotekāru un muzeja pārzini.

No 1938. gada tiek iecelts par muzeja direktoru ar pastāvīgu atalgojumu. Galvenā aizraušanās tomēr ir māksla - top spalvas zīmējumi ar tušu, akvareļi, eļļas kompozīcijas. Viņš piedalās visās Tukuma, kā arī Latvijas Kultūras fonda rīkotajās mākslas izstādēs. Tas viss veido savdabīgu, dažreiz arī nesapratu personību, kam ir paliekoša loma Tukuma mākslas dzīvē.

Jāmin daži mākslinieki, kas Tukuma apriņķī dzīvojuši laukos vai pavadījuši tur vasaras, gūstot ierosmi dabā.

Vilis Bērziņš. 70. gadi.

VILIS BĒRZIŅŠ dzimis 1900. gada 16. martā Kandavas pagasta Zoķos. Mācījies Tukuma komercskolā. Pirmā pasaules kara gados kopā ar ģimeni pabijis Krievijā, un atgriezies jau krietni pusaudža gados, turpinājis mācības Tukuma pilsētas vidusskolā (savu labo zināšanu dēļ iesaukts "Lielais Mistērs", kā to vēlāk savā grāmatā "Ģimnāzisti" apraksta skolas biedrs A. Plaudis). Bijis labs zīmētājs. Vecāki gan par mākslas studijām negrib dzirdēt, tāpēc 1923. gadā viņš aiziet uz Latvijas Universitāti studēt ķīmiju. Pēc diviem gadiem tomēr mākslas vilinājums ir tik liels, ka viņš pāriet uz arhitektūras fakultāti. Aizraujas ar gleznošanu pie prof. V. Purviša, kas tur vada tēlotājas mākslas darbnīcu. Apmācības kursa beigās profesors liek V. Bērziņam kā ļoti spējīgam audzēknim sarīkot nelielu personālizstādi. Tomēr mājās Zoķos ar saimniekošanu neiet, kā vajadzētu, jo nomirst tēvs un jāuzņemas lauku darbu smagums. Tāpēc studijas jāpārtrauc un jāat-

griežas laukos (ap 1930. gadu). Glezniecība gan paliek tuva uz visu mūžu, lai arī tagad tai atliek tikai vaļas brīži. Paspēj vēl piedalīties Rīgā Neatkarīgās mākslinieku vienības izstādē (1936), Kultūras fonda III Latvijas mākslas izstādē (1936-1937) un Mākslinieku biedrības "Zaļā Vārna" darbu izstādē (1937). 1938. gadā V. Bērziņš nelaimīgi pazaudē visas gleznas, kas glabājušās Rīgā pie kafijas fabrikanta Barupa, kurš tai laikā bija aizbraucis uz Vāciju.

Kārlis Miesnieks muzejā. 1961. gads.

Kandavas pusē, ciemodamies pie V. Bērziņa, pabijis arī gleznotājs un tai laikā jau Latvijas Mākslas akadēmijas profesors KĀRLIS MIESNIEKS, kas gribējis pirt mājas pie dzirnavu ezera. Tomēr vēlāk - 1935. gadā aizbraucis līdzī paziņām uz Varkalu mājām Smārdes pusē pie Valguma ezera, profesors sajūsmīnās par skaisto apkārtni, kas tā vien atgādina dzimto pusi - Piebalgu. Miesnieks ir arī kaislīgs mednieks un makšķernieks, tāpēc šī vieta liekas dubultpievilcīga. Paziņu mudināts, viņš nopērk Ezermalas mājas, kas atrodas iepakā pie paša Valguma ezera. Savu jaunsaimniecību viņš stipri pārkārto un pārbūvē, iestāda nelielu dārzu, arī meža kokus, nosusina apkārtējās plavas. "Pēc lielā darba, pēc svišanas un tūlnām sākas mierīgākas vasaras. Strādādam Rīgā, es gaidīt gaidīju dienu, kad varēšu braukt uz savām Ezermalām. ...man, kā māksliniekam, gleznotājam, medniekam un makšķerniekam Valguma apkārtnē bija kā tam speciāli radīta. Daba daudzpusīga, skaista

un zivju, zvēru un putnu bagātība... Gleznoju ūdeņus, mežus, laukus, dzīvo un nedzīvo dabu. Gleznoju to, ko gribēju, kas man sagādāja prieku... Tā pagāja vasara pēc vasaras pie skaistā Valguma, tā pagāja ziema pēc ziemas Rīgas straujajā dzīvē. Biju apmācījis simtiem jauniešu zīmēšanā, biju apgleznojis arī simtiem audeklu..." Šeit Valguma pusē mākslinieks nolūko arī nākamo dzīvesbiedri - jauno Olgu Šneideri, kas uzsūcas grūtākos pienākumos saimniecībā.

Matkules pagastā 1899.gada 13.janvārī dzimusi un Galdiogu mājās dzīvojuši tēlniece MARIJA EZERGAILE. Pēc progimnāzijas beigšanas mācījusies Latvijas Kultūras veicināšanas biedrības mākslas studijā (1920-1923), tad Latvijas Mākslas akadēmijā (1923-1932), beigusi prof. K.Rončevska radīto Tēlniecības meistardarbnīcu ar diplomdarbu "Dekoratīva grupa". Vienlaikus papildinājusies Rīgas Tautas augstskolas Tēlniecības studijā pie E.Meldera. Tur arī studijas izstādē, kas notikusi Rīgas pilsētas mākslas muzejā, pirmoreiz piedalījusies ar saviem darbiem (1931). Tukuma mākslinieku izstādēs piedalījusies 1935. un 1936.gadā. Darinājusi neliela izmēra figurālas kompozīcijas bronza, kā, piemēram, "Dejotāja", "Pārdomas", "Slēpotājs", "Pielūgšana", un porcelāna un gipsa figuriņas - "Arlekins", "Putniņš" u.c. Pēc studijām dzīvojusi Rīgā, bet vasaras pavadījusi dzimtajā Matkulē. 1944.gada rudenī emigrējusi, vēlāk dzīvojusi ASV.

Vairāki mākslinieki savu dzīvi ar Tukumu saista tieši kara gados.

Jau 1940.gadā kopā ar savu ģimeni uz Tukumu atnāk grafiķis PĒTERIS UPĪTIS, jo sieva - ārste sāk darbu Durbes sanatorijā. Pats mākslinieks ir A.Artuma, K.Neiļa un L.Āriņa labs paziņa vēl no Mākslas akadēmijas laikiem, kur visi trīs kopā mācījušies. Vienīgi P.Upītis beidzis Grafikas meistardarbnīcu 1932.gadā pie prof. R.Zariņa. Viņa diplomdarbs - "Labības vedējs". Agri pievērsies grūtajai kokdzeluma tehnikai. No 1928.gada sācis izstādīt savus darbus Latvijas Mākslinieku biedrības izstādēs, vēlāk iesaistījies mākslinieku biedrībā "Zaļās Vārns" (1939). Uz Tukumu viņš atnāk jau kā pazīstams mākslinieks. Viņa darbi izstādīti latviešu mākslas izstādēs ārzemēs. Tukumā aktīvi iesaistās vietējo mākslinieku sa-

biedrībā, piedalās izstādēs. Kādu laiku strādā Tukuma pilsētas pamatskolā par zīmēšanas skolotāju (1944-1945). Karam beidzoties, P.Upītis uzaicina darbā uz Valsts mākslas akadēmiju par ksilogrāfijas un kompozīcijas pedagogu. Ģimene paliek Tukumā vēl līdz 1950.gadam, bērni mācās Tukuma vidusskolā, bet pats mākslinieks te redzams brīvajā laikā un vasarās. Saītes ar Tukuma mākslas izstādēm saglabā visu mūžu un nostrādā Mākslas akadēmijā kā cienīts profesors līdz savas dzīves pēdējam brīdim - 1989.gada 5.jūnijam. Šajā pašā gadā dažus mēnešus vēlāk tukumnieki sarīko profesora 90.dzimšanas dienas izstādi jau kā piemiņas veltījumu. Mākslinieka atstātais mantojums - grafikas cikls par Latvijas dabas un lauku darbu tēmām, vairāk nekā 700 grāmatu zīmju. Augstākais darba novērtējums - LPSR Tautas mākslinieka goda nosaukums (1965).

Māksliniece E.Mērniece.

1941.gadā no Rīgas uz Tukumu pārcēlas EMĪLIJA MĒRNIECE. Tai laikā viņa jau ir keramiķe un reizē arī pedagoge, jo pēc Latvijas Mākslas akadēmijas beigšanas (1940) strādājusi par zīmēšanas skolotāju. Arī Tukumā uzsākusi darbu pilsētas pamatskolā, viņa bērniem māca zīmēšanu (1941-1952), tad pārcēlas uz Smārdes pusi, kur ilgu gadu nostrādā gan Milzkalnes pamatskolā par skolas pārzini (1952-1961), gan Smārdes astoņgadīgajā skolā par zīmēšanas skolotāju (1961-1973). Viņas dzīves lielākā aizrautība ir glezniecība, kam viņa nesavtīgi nododas, gleznojot sev tuvu cilvēku portretus, ainavas,

klusās dabas, piedaloties arī tukumnieku izstādēs 1942. un 1970.gadā, sarīkojot personālizstādi muzejā 1979.gadā. Mirusi 1990.gadā.

Interesanta personība Tukuma mākslinieku vidū ir TAIRA HAĻĀPINA. Viņas pazišanās ar Tukumu sākas 1944.gadā, kad viņas māmiņa pārnāk uz šejieni un vēlāk iegādājas māju netālu no Šlokenbekas ezera. Šeit, neskartas dabas stūrī, māksliniece dzīvo sākumā vasarās, bet no 1978.gada pastāvīgi. T.Haļāpina beigusi Valsts mākslas akadēmijas keramikas nodaļu 1954.gadā, mācījusies arī Monumentālās glezniecības darbnīcā pie prof. O.Skulmes (1947-1954). Pazīstama kā mākslas zinātniece, jo ilgu gadu (līdz 1978.gadam) nostrādājusi Valsts mākslas muzejā. Pievērsusies zinātniskiem pētījumiem par V.Matveju, sarakstījusi grāmatu par A.Štrālu, sastādījusi daudzu mākslinieku izstāžu katalogus un reprodukcijas albūmu par A.Artumu (1966). Tukums mākslinieci allaž saistījis kā vieta radošam darbam - gleznošanai un nerimtīgai interesei par Tukuma novada mākslinieku darbu un izstādēm, kurās viņa piedalās no 1959.gada. Sarīkojusi muzejā vairākas personālizstādes (1969., 1970.gadā kopā ar A.Artumu, 1972., 1982.gadā).

Ernests Melkis glezno 1905. gada parkā Tukumā. 50. gadi.

Par Tukuma mākslinieku 1945.gadā kļūst gleznotājs ERNESTS MELĶIS, kas arī savu dzīvi ilgu gadu saista ar pedagogiju. E.Melķis beidzis Latvijas Mākslas akadēmijas Figurālās glezniecības meistardarbnīcu pie prof. Ģ.Eliasa ar diplomdarbu "Baļķu vedēji" (1939). Savus darbus sācis izstādīt 1933.gadā mākslinieku biedrības "Radigars" izstādēs. Tukumā viņš līdz 1964.gadam nostrādā 1.vidusskolā (vēlāk E.Birznieka-Upiša vsk.) par mācību darba pārzini, īsu brīdi arī par direktoru. Brīvajā laikā glezno un no 1959.gada piedalās

visās Tukuma mākslinieku darbu izstādēs, sarīko arī savu personālizstādi (1970./71.). Ainavas un klusās dabas rudens dāsnumā ir iemīļotie viņa glezniecības žanri. E.Melķis ir aktīvs sabiedriskā darba veicējs un desmit gadus vada muzeja tēlotājas mākslas pulciņu (1967-1977). Mākslinieka mūžs pēc smagas slimības apraujas 1977.gada aprīlī, tieši Mākslas dienu izskaņā. Muzejs ir sarīkojis piemiņas izstādes 1979/80. un 1988.gadā.

Tukuma novadu par savu dzimto pusi uzskata daudzi mākslinieki, kam ar šejienes skaistās apkārtnes mežiem un pļavām, ar nelielajiem ezeriem un gleznainajiem pauguriem saistās bērnības un skolas gadi, saistās pirmie mēģinājumi izteikt sevi mākslā. Svarīga ir arī tā kultūrvide, kas kalpojusi mākslas ievirzei. Irlava ir gleznotājas ĒRIKAS GULBES bērnības, skolas gadu un jaunības zeme, kur viņas vecāki - skolotāji, turklāt tēvs - rakstnieks un Irlavas vidusskolas direktors Alberts Gulbis tur dzīvo un strādā no 1918. līdz 1949.gadam.

Erika Gulbe. 1975. gads.

Tas ir laiks, kad irļavnieki aktīvi piedalās kora dziedāšanā, teātra spēlēšanā, rīko savus dziesmu svētkus, Rīgas mākslinieku darbu izstādes, organizē savu mākslas muzeju. Kara gados tur labprāt uzturas daudzi mākslinieki, un vecāku paziņās ar māksliniekiem V.Toni, K.Ubānu, J.Bini, J.Tidemani rosina arī Ēriku pievērsties mākslas studijām. Iestājusies Mākslas akadēmijā, viņa 1948.gadā beidz glezniecības nodaļu pie prof. Ģ.Eliasa ar diplomdarbu "Jaunais kolhozs". Diplomdarba

Dzidra Bauma un Taira Haļapina Mākslas svētkos Durbes pili. 1992. gads.

tēmu nosaka jaunie padomju mākslas strāvojumi akadēmijā, bet mākslinieces turpmākā krāsainā, ekspresīvā un reizē arī dekoratīvā glezniecība liek iet viņai sarežģītus mākslas ceļus. Tukuma izstādēs Ē.Gulbe piedalās no 1961.gada, savu personālizstādi sarīko Rīgā 1976.gadā un Tukumā 1980.gadā. Bet patiesas uzslavas pilnu savas glezniecības novērtējumu viņa saņem savā 1990.gada izstādē Rīgā. No skolnieces gadiem Tukumu un Pūres pusi atceras gleznotāja SKAIDRĪTE ELKSŅĪTE, kas gan dzimusi 1929.gadā Ventpilī, bet Tukumā dzīvojusi no 1940. līdz 1944.gadam, mācījusies šai laikā Tukuma pamatskolā un ģimnāzijā, apmeklējusi arī mūzikas skolu.

Skaidrīte Elksnīte (centrā) personālizstādes atklāšanā. 1972.gads.

Mākslas studijas gan turpinājusi stipri vēlāk un Valsts mākslas akadēmijā glezniecības nodaļu beigusi pie prof. E.Kalniņa 1965.gadā ar diplomdarbu "Peldētājas", turpmāko dzīvi saistot ar Liepāju un strādājot lietišķās

mākslas vidusskolā par zīmēšanas un gleznošanas skolotāju, radoši darbojoties Liepājas mākslinieku grupā. Laikā no 1957. līdz 1968.gadam vasarās dzīvojusi un gleznojusi Kaives apkaimē. Arī piedalīšanās pirmajā izstādē S.Elksnītei saistās ar Tukumu 1950.gada rajona mākslinieciskās pašdarbības tēlotājas un lietišķās mākslas skatē. Bet mākslinieces glezniecības sasniegumu pieteikums ir personālizstādes Tukumā 1972. un 1989.gadā. Laiku pa laikam notiek arī piedalīšanās Tukuma novada mākslinieku izstādēs.

Gleznotāja DZIDRA BAUMA dzīvo Tukumā no 1961.gada, kad atnāk strādāt uz Tukuma muzeju par zinātnisko līdzstrādnieci, tad gadu par direktori (līdz 1963.gadam). Bet ar novadu māksliniecei ir saskare jau no bērnības, kad viņas mammiņa dzīvo Praviņās un strādā skolā. Te vasarās Viduņu mājās saskarē ar darbu rodas arī pirmie akvareļi, sākas interese par mākslu. Rīgā pāiet skolas gadu un mākslas studijas, gan tikai īsu brīdi - J.Rozentāla mākslas vidusskolā. Tad darbs Praviņu pamatskolā par pionieri vadītāju un skolotāju (1954-1961). Šai laikā nemitīga pašizglītošanās, stipra mākslas mīlestība un gleznotgriba. Pirmie rezultāti - 1959.gadā piedalīšanās Tukuma mākslinieku izstādēs, bet 1960. un 1962.gadā - jau gleznu personālizstādes muzejā. Patik arī eļļas glezniecība, bet akvareļis ņem pārsvaru. Vēl strādājot muzejā, tiek pabeigtas studijas

Latvijas Valsts universitātē, Vēstures un filoloģijas fakultātē (1957-1962). Tad vairāk radošs darbs, piedalīšanās republikas, vissavienības un Baltijas akvareļu izstādēs, atzinība un stabila vieta republikas labāko akvarelistu vidū. No 1970.gada Mākslinieku savienības biedrs. 1972.gadā pārceļas uz dzīvi Rīgā. Vasaras joprojām Praviņās, un aktīva līdzdalība Tukuma novadnieku izstādēs. Tukumā vēlreiz divas personālizstādes: 1977.gadā kopā ar keramiķi K.Ozoliņu un 1988.gadā.

Aleksandrs Zviedris jubilejas izstādes atklāšanā muzejā. 1990.gada 1. jūnijs. J.Pilskalns foto.

No 1964.gada sākumā vasarās, vēlāk pavisam Raudas Spīdoņos dzīvo ALEKSANDRS ZVIEDRIS, kas pazīstams kā marīnu gleznotājs, burāšanas sporta entuziasts un vijoļbūves meistars. Ar Tukuma pusi māksliniekam senākas saites: pilsētā pie vectēva viņš dzīvojis bērnībā no 1909. līdz 1913.gadam. Vēlākos gados mācījies Maskavā Gorbačova vārdā nosauktā komercskolā, kur, zīmēšanas skolotāja mudināts, sācis gleznot. 1921.gadā atgriezies Latvijā, strādājis ostā, gleznojis. 1932.gadā ar dažām gleznām piedalījies izstādē "Daugava". Labās atsauksmes rosinājušas apmeklēt Mākslas akadēmijas zīmēšanas kursus (1934-1935) pie K.Brencēna, mācījies arī J.Tilberga mākslas studijā (1938-1940). 1938.gadā tiek sarīkota pirmā personālizstāde, pēc gada - otrā. Turpmāk glezno jūras skatus un ainavas. No 1944.gada Mākslinieku savienības biedrs. Piedalās republikas, vissavienības un ārzemju izstādēs. Tukumā sarīkojis četras personālizstādes (1958., 1965., 1985. un 1990.gadā kopā ar O.Pāni). Piedalījies izstādē "Tukums

tēlotājā mākslā" 1959.gadā un no 1974.gada Tukuma mākslinieku izstādēs.

Otra aizraušanās - burāšana sākusies pēc 1938.gada, kad nopirkta jahta un burāts līdz pat Anglijai. Vēlāk - daudzu reģašu dalībnieks un uzvarētājs, arī viens no Rīgas jahtkluba dibinātājiem.

Pazīstams arī kā vijoļbūves meistars, kura darbu novērtējuši slaveni vijoļnieki - F.Kreislers, D.Oistrahs, Tito Skipa u.c. Izgatavojis 118 vijoļes, piecus altus un čellu.

T.Šlisers personālizstādē Kandavas grāmatnīcā. 1984.gads.

Ienācējs Tukuma rajonā ir TOMS ŠLISERS, dzimis 1939.gadā Liepājas pusē, Rucavas ciemā. Mācījies Liepājas lietišķās mākslas vidusskolā, kur 1964.gadā beidzis koktēlniecības nodaļu. No 1968.gada strādā un dzīvo Kandavā. Glezno ainavas un klusās dabas akvareļtehnikā, izveidojis savu glezniecības paņēmieni. Kandavā sācis piedalīties izstādēs no 1969.gada, sarīkojot nelielas per-

sonālizstādītes Mākslas dienās. Iesaistījies Tukuma novada mākslinieku grupā, piedalās muzejā rīkotajās izstādēs. Personālizstādes Tukumā 1985.gadā, Rīgā Zinību namā 1990.gadā.

Gleznotājs JURIS SILIŅŠ ir dzimis ridzinieks. Kara laikā ģimenes bēgļu gaitās nokļuvis Grenču pagastā. Tur mācījies Grenču pamatskolā un Irlavas vidusskolā (1954-1958). Izcēlies kā labs zīmētājs, sācis gleznot. Iestājies Valsts mākslas akadēmijas glezniecības nodaļā, bet 4.kursā studijas pārtraucis. No 1966. līdz 1967.gadam dzīvo Tukumā, muzejā strādājis par mākslinieku noformētāju, vēlāk iesaistās kombināta "Māksla" interjeru iekārtojumu darbos. Piedalās Tukuma mākslinieku darbu izstādēs no 1968.gada, muzejā sarīko personālizstādi kopā ar V.Egliti 1980.gadā. Glezno ainavas, klusās dabas, portretus.

Tukumā dzīvo un strādā jaunākās paaudzes mākslinieki ILZE un ALBERTS PAULIŅI.

ILZE dzimusi 1954.gadā Tukumā, mācījusies E.Birznieka-Upīša astoņgadīgajā skolā, tad Tukuma 2.vidusskolā (1968-1971). Studējusi Valsts mākslas akadēmijas pedagogijas nodaļā, beigusi ar diplomdarbu "Pašportrets ar spoguļi" 1981.gadā. Strādā Tukuma palīgskolā par skolotāju no 1975.gada. Neilgu laiku (1981-1983) strādājusi muzeja

Ilze un Alberts Pauliņi. V.Mašnovska foto. 1994. gads.

mākslas nodaļā par zinātnisko līdzstrādnieci. Glezno portretus un figurālas kompozīcijas. Tukuma novada mākslinieku izstādēs piedalās no 1981.gada. Kopā ar Tukuma jauno mākslinieku grupu sarīkojusi izstādi muzejā (1987), kopā ar A.Pauliņu - izstādi Dobeļē (1987).

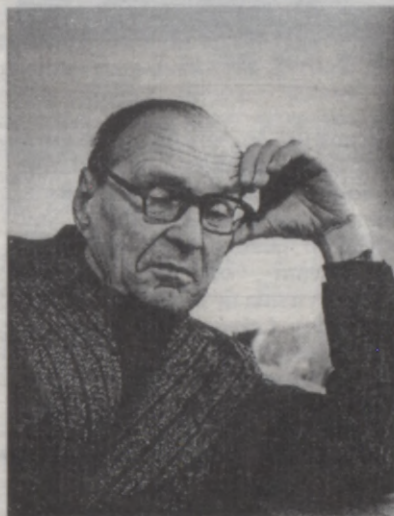
ALBERTS PAULIŅŠ dzimis 1948.gadā Krāslavas rajonā, Asūnes ciemā. Tukumā dzīvo no 1960.gada. Mācījies Rīgas lieģiskās mākslas vidusskolā kokaizstrādniecības nodaļā (1966-1970). Glezniecībai pievērsies vēlāk, studējis Valsts mākslas akadēmijā (1975-1982), beidzis stāiglezniecības nodaļu ar diplomdarbu "Jauno ceļš". Diplomdarbs atzinīgi novērtēts Vissavienības diplomdarbu skatē Tbilisi. Tukumā strādājis muzejā par zinātnisko līdzstrādnieku mākslas nodaļā (1983-1989). Izstādēs Tukumā piedalās no 1978.gada, sarīkojis vairākas personālizstādes. Nozīmīgākās no tām - Rīgā Zinību namā (1985), Dobeles 1.vidusskolā (kopā ar Ilzi 1987.), Talsu Kultūras namā (1988), Tukuma muzejā (1988), Irlavas slimnīcā (1990). 1990.gadā uzņemts Latvijas Mākslinieku savienībā.

Noslēgumā par Tukuma mākslas vecmeistariem Ansi Artumu un Leonīdu Āriņu, kuri pamazām tuvojas 85 gadu robežai.

Ansis Artums. 80. gadi. Cēbera foto.

A.ARTUMS līdz 1968.gadam nostrādā Tukuma Rūpkombināta cehā par trauku gravētāju un apgleznotāju. Šai laikā arī daudz gleznojo un izstāda darbus republikas, vissavienības un ārzemju izstādēs. Aizgājis pensijā, strādā tikai radoši, sarīkojis vairākas nekā 10 personālizstādes Tukuma muzejā, Rīgā (1957.gadā kopā ar grafiķi A.Junkeru, 1978., 1989.), Jūrmalā, nemaz neskaitot Mākslas dienu mazās izstādītes Tukuma rajona ciemos. Piedalījies arī visās Tukuma novada mākslinieku izstādēs. Valdība ir novērtējusi A.Artuma darbu, 1981.gadā piešķirot Latvijas PSR Nopelniem bagātā mākslas darbinieka goda nosaukumu. Bet lielākā vērtība ir viņa glezniecības mīlestība un popularitāte tautā.

Leonīds Āriņš. Ap 1980. gadu. J.Poiša foto.

L.ĀRIŅŠ pēc aiziešanas no muzeja 1953.-1967.gadā strādā Tukuma 1.vidusskolā (vēlāk E.Birznieka-Upīša vsk.) par zīmēšanas skolotāju. Katrā brīvā brīdī zīmē (zīmējumu kopskaits tuvu 4000), glezno nesteidzīgi, ilgi iznēsājot sevī darba ieceri. 70.gados piedalās mākslinieku grupas braucienā uz Parīzi apskatīt, kā pats saka, "modernos frančus oriģinālus". Atkal glezno, izstāda darbus, sarīko personālizstādes, to pašreiz ir 12 - gan Tukumā, gan Rīgā (1968, 1973, 1977, 1988), arī Jūrmalā, Madonā, Doles salā. Ir piedalījies visās Tukuma novada mākslinieku izstādēs.

Kārlis Neilis. 80. gadi.

Bet tālu Zalcburgā, atrautībā no dzimtenes, visus šos gadus mitis trešais Tukuma vecmeistars - KĀRLIS NEILIS. Savā dzīvē viņš ir daudz redzējis, daudz ceļojis, pētīdams Senās Ēģiptes, Grieķijas, Itālijas, arī Spānijas mākslu un arheoloģiskos izrakumus. Šie ceļojuma iespaidi ir devuši ierosmi viņa glezniecībai, kā arī 400 lappušu garam manuskriptam. Sarīkojis personālizstādes Rīdā, Zalcburgā, Klivlendā, Čikāgā, Bostonā, Ņujorkā (1971), bet tukumnieki ir viņam sarīkojuši 80 gadu jubilejas izstādi Tukuma muzejā 1987.gadā. Muzejs ir saņēmis K.Neilā dāvanu - septiņas viņa 80.gadu gleznas un arī paša sarakstītu grāmatu "Tie trakie gleznotāju gadi" (izdota Nebraskā 1986.gadā latviešu valodā), kur redzams, ka domās un atmiņās viņš vēl vienmēr ir Latvijā kopā ar saviem jaunības draugiem.

E.Rumba.- Publicēts 1977. gadā.

Brīžiem liekas, ka varbūt pārspilējam laika skrējiena ātrumu. Bet ikdienu tomēr aizvien apstiprina, ka laiks sāk mums skriet pa priekšu un mēs to ķeram rokā un tas savukārt mūs rauj uz priekšu. Šķirstu savus piezīmju blokus un redzu, ka datuma ieraksts 7.07.77. jau palicis tālu bloka sākumā. Šajā dienā Tukuma Mākslas un novadpētniecības muzeja durvis atvērās uz mākslinieka Leonīda Āriņa gleznu un zīmējumu izstādi. Šajā dienā bija gan saule, gan lietus gāzās augšmaļām. Šogad jūlijs ir mainīgs un nemierīgs. Kaut kas no šī mainīguma un nemierīguma ir arī māksliniekā, vienīgā atšķirība - viņa vairāk dominē saulainība.

Staigājam abi ar mākslinieku pa izstādes zālēm. Pirmās apmeklētājas ir no Maskavas. "Redz, cik Āriņš slavens - uz izstādes atvēršanu braukts pat no Maskavas!" Mākslinieks joko par šo acīm redzamo sagādīšanu.

Kad šī pati izstāde tika 27.maijā atklāta Mākslinieku namā Rīgā, republikas Mākslinieku savienības gleznotāju sekcijas priekšsēdētājs mākslinieks Ojārs Ābols teica, ka Āriņš ir gleznotājs dzejnieks, ka reālo pasauli viņš uztver dzejiski, dzejo krāsās. Man gribētos papildināt, ka viņa darbos ir zināma līdzība ar mūsu dzejas moderno virzienu. Par to pašreiz nereti iedegas stridi, it sevišķi par nesaprotamību. Dažs saka: "Šitā vārdus nelogiski savīknēt arī es protu, nebūdam dzejnieks." Dažs iebilst: "Tu tā nevari vis - te ir dziļi zemteksti, asociāciju plūsma, noskaņu, nevis domas loģika!" Par gleznotāja Āriņa gleznām: "Te jau nekā nevar saprast, tad jau es labāk varētu uzmālē, ja ķertos klāt." Iebildēji cērt preti: "Tu no glezniecības neko nesaproti - te ir īsta glezna, te krāsu prieks un krāsu radītas izjūtas un noskaņas. Vai tad Kultūras ministrijā, Mākslas fondā un Tukuma muzejā sež neprāšas - ja tur iegādājas viņa gleznas, tās ceļos arī uz Japānu!"

Ko tad saka pats mākslinieks?

"Kāpēc nesaprot. Sižeta nav. Nesaprot, kāpēc ir tā un ne citādi. Ir pierasts skatīt pazīstamus priekšmetus, novērot objektīvi, salti, bez emocijām. Man priekšmets ir emociju nesējs. Puķe

man nav viens vai otrs konkrēts augs, bet ir kādas krāsas, kāda pārdzīvājuma ierosinātāja. Tāpēc uz gleznu tā netiek pārnesta tieši tāda, kāda tā ir dabā, bet attēlots tiek tikai tas būtiskais, kas rada attiecīgo emociju. Tautasdziesmā "Caur sidraba birzi gāju..." arī ir attēlots galvenais, attiecīgai sajūtai vajadzīgais, bet nav odu un sēņu... Arī dzejā ne visu attēlo, pat protokolā apraksta galveno."

L.Āriņš. 1978. gads.

Atceroties šo sarunu un rakstot šīs rindīņas, pāršķirstu Āriņa darbu katalogu. Priekšvārdā viņš raksta: "Gleznā nav stāstīš, darbība. Nav lodziņš ar iluzoru telpu un lietām "kā dzīvām", bet reāla plakne, audekla virsma ar izjūtas un domas organizētu krāsu. Tur iespējams dabā neiespējamais, tas pat piešķir īsto, valdinošo burvību, zem jūtu spiediena deformējas proporcijas - no jūras liča dienvidos palicis zils brīnums, no sejas - raksturīgs apveids. Mākslas patiesība nav dabas patiesība, tā ir mākslinieka attieksmes patiesība."

Mākslinieks pieved mani pie gleznas "Mākslinieka darbnīca". "Seit atsevišķas detaļas salīdzinājumā ar reālo ir gleznotas nepareizi, ir visā gleznā uzsvērts plakanums. Tas ir darīts tādēļ, lai pasvītrotu, ka tā ir glezna. Te, lūk, glezna "Jūra pusdienas tveicē". Seit esmu mēģinājis rādīt tā lielā karstuma, tā spilgtā ziluma izraisītās emocijas. Glezna "Atkusni" - galvenais bija uzgleznot ne jau tieši kādas šīs mājas un dabu pavasarī, bet esmu rādījis šī pavasara šķidoņa sajūtas, kad šķiet - pat mājas šķīst. "Lauki miglā". Te ir lietuviešu mākslas iespaids - nosacīts vāgas raksts, ornamentāls, lineārs, kopējais tonis - pavasaris miglā. Gleznā "Vagas" tās ir kā no zemes atdalītas, asociējas no Zemgales svitraino segu auduma.

Seno audumu un adījumu rakstos likumiņi, krustiņi un cita simbolika apzīmēja zvaigznes, mēnesi - priekšmetus un parādības. Tagad tas var likties abstrakti. Arī gleznā krāsu laukumi ir ar savu jēgu, kas arī var maldīgi likties kā abstrakcija."

Pieejam pie gleznas "Tiklu būda". "Mākslinieks," es saku, "kāds biedrs par šo gleznu teica, ka katrs bērns tā varot. Arī viņš bērnībā tā esot krāsojis. Tagad gan tā nevarot. Es atjokoju, ka, lai zīmētu kā bērns - arī jābūt māksliniekam!"

"Patiešām tās ir bērnības atmiņas - smilšu vienmulība, būdas, pelēkums... Tēvs taisa ūdensdzirnaviņas dēlēnam. Tās nav īstas, bet arī pats tēvs par tām priecājas!"

"Sakiet, mākslinieks, kā jūs izskaidrosiet to, ka daudzi tā sauktie ierindas skatītāji grib gleznās redzēt dzīves kopiju, fotogrāfisku līdzību?"

"Es te meklēju cēloņus cilvēces vēsturē. Holandiešu vecmeistaru klusajās dabās trauki atspīd, rasas pilieni uz lapām. Zināmā mērā tā ir krāpšana, dabas kopēšana. Glezna ir nosacītība, simbols. Arī burts ir simbols! Cilvēks gājis no pirmatnējās sabiedrības kopīpašuma uz privāto īpašumu. Renesanses laikmetā sevišķi pasvītrotās privātpašuma aizvien lielāka valdonība! Mākslā centās radīt īstenības ilūziju. Gribēja, lai tajā atspoguļotos īpašums. Bagātnieks vēlējas, lai viņa māju gleznotu tieši ar tik logiem un durvīm, cik to patiešām ir, mākslā izpaužas īpašuma dievināšana. Tas naturalizēja arī garīgo - tā, piemēram, Dienvidvācijā Kristus skulptūrā asinīm bija jābūt kā asinīm un skrandām kā skrandām. Kad amatnieka darbu nomainīja fabrikas, priekšmetiem izzuda to individuālais atspoguļojums, zuda it kā tā vērtīgums, tā mantiskais raksturs, liktenīgums. Priekšmetu - fabrikas ražojumu sāka netaupīt. Mākslā radās impresionisms - pazuda pats priekšmets, palika izjūta, ko radīja priekšmets. Oktobra revolūcijas laikā radās dažādi mākslas novirzieni, bet daudzus tolaik tauta nesaprata. Tagad tie atkal ceļas gaismā. Svārstīšanās starp priekšmetu, īpašumu, parādību bijusi visos laikos. Līdz ar to ir svār-

stišanās pēc viena vai otra attēlojuma mākslā. Tagad daudzi jaunie mākslinieki atgriežas simt gadu atpakaļ - tajā laikā, kad mīla bija manta, roku darinājums, īpašums! Anmanim klusajā dabā trauki ir taustāmi, Strupulim kedas kā istas noliktas uz audekla. Arī sadzīvē dzenās pēc mantām - mēbeles, auto, mājas... ir īpašuma kāres uzplūds. Kāpēc tas tā notiek? Sociālismā! Pārticība tagad pieejama masām, bet pārticībai nav pietiekami sagatavota garīgā augsne. Galvenajam mērķim ir jābūt sevis pilnveidošanai, bet mantai un ērtībām jābūt tikai līdzeklim, nevis pašmērķim. Es arī uzbūvēju māju, bet tā man ir darbnīca, jo tādu man neviens nedod. Šo māju es nejutu kā īpašumu. Es roku diķi, nezinu, kam tas paliks. Kopju tā apkārtni - nesu no meža zilas puķītes, sēņu sporas! Apkārtnē un priekšmetiem jārada noskaņojums, emocijas. Arī šo diķi es neuzskatu par īpašumu, kaut no cilvēkiem šī "jaunbūve" jānorobežo, jo daudzi mīl savu mantu, bet neciena cita darba augļus un tos posta.

Daudzi mākslinieki, piemēram, Artums, Veldre, ir dabas attēlotāji, ainavisti. Mans nodoms parādīt glezniecību. Es dabu mīlu tāpat kā citi, bet ainava jāpārvērš par gleznu, plakānu gleznu - lietu pašu par sevi. Fotografisku dabas

attēlojumu prasa tie, kas maz interesējas par mākslu. Viņi tā redzēs. Bet dabu atkārtot nav vajadzīgs. Tad jau sarunās arī pietiks ar simt frāzēm. Tagad gan tāda parādība ir. Nervu sistēmas ir notrulinātas, radies sīkpilsonisma uzplūds, standartizācijas vieglums robotizē cilvēku. Ja dziesmiņā atkārtojas viena un tā pati frāze, tad tikai tā ieļec nogurušajā nervu sistēmā. "Čau, Bambino!" - vai kaut kas tamlīdzīgs. Standartizācija draud ar notrulināšanos, kas savukārt rada negatīvas sabiedriskas parādības. Sevišķi tas izpaužas kapitālistiskajā iekārtā. Ir tāds anekdotisks nostāsts par kādreizējo revolūciju Vācijā. Pat revolucionārs, kad vajadzēja ieņemt kādu staciju, jautāja, kurš apmaksās perona biļetes! Cilvēka standartizēšanos, robotizēšanos negēlīgi izmantoja fašistiskās Vācijas barveži. Pēc Austrijas "anšlusa" sajūsmināti vāciešu pūļi, maršiem skanot, soļoja uz vietas. Bija radies robots - fašists, pūļa cilvēks bez cilvēciska saprāta. Kara laikā pats dzirdēju no kāda vācieša mutes: "Krievs ir dzīvnieks - jāsit nost!" Otrs gan atbildēja, ka tā jau nu nav, ka viņi pa savam grib labu. Ne jau visi tomēr bija roboti.

Viss ekspresīvais, emocionālais, gandrīz neizprotami sarežģītais cilvēku nogurdinājis. Pasaule pie

tam vēl ir eksplozīva, mēs vēl pagaidām esam kā uz vulkāna. Daudzi tāpēc met skatienus un meklē mieru pagājušā gadsimta patriarhālajā, stabilajā mierīgumā. Tas viss ir mānīgi. Pagājušais gadsimts liekas labs un mierīgs tikai no mūsdienu redzes viedokļa. Karietes, zirgi - skaisti! Bet kas brauca?

Lūk, kāpēc tagad daudzi no mākslas prasa naturālismu, mierīgumu, nedomāšanu - skaistu fotogrāfiju. Jaunbagātņiem nepatīk manas bildes, tajās nav lieta, tajās ir emocijas! Par tām, tāpat kā par persiņām un dziesmiņām nauda taču nav jāmaksā!

Manā gleznā "Gurzufas līcis" saule kā puķīte nonāk zemes virsū. Te arī mans kredo:

"Mākslas nozīme ir atklāt pasauli pa jaunam, tās bezgalīgajās iespējāmībās un ar to cilvēku bagātināt. Māksla iespēj parādīt īstenību gan bezkaislīgi objektīvā skatījumā, gan ekstāzē vai slimīgā murgainībā, šausmās - arī tas reāli eksistē. Man tuvāka ir emocionāla apcere, dzīvesprieks, dzīves apliecinājums. Viss negatīvai ir pārejošs un pārvarams. Cilvēks dzīvo labo mirkļu dēļ. To es apliecinu krāsās!"

KĀRLIS NEILIS PAR GLEZNOTĀJIEM UN TUKUMU

A.Rumbēna.- Publicēts laikrakstā "Tukuma Ziņotājs" 1989. gadā.

Mākslas zinātnieks J.Siliņš un gleznotājs K.Neilis. Zalcbērgā. 80. gadi.

Reiz dzīvoja trīs jauni mākslinieki. Viņi bija radošu ieceru un dzīves alku pilni. Jaunības aizrautībā viņi pārliecināja pilsētas vadību un "otas brāļus" valsts galvaspilsētā par mākslas muzeja nepieciešamību provincē. Tas bija 1936. gads.

Tie divi vēl joprojām ir tepat mums blakus, kaut arī jau cieniņamos gados, bet vēl joprojām aktīvi darbojas mākslas jomā. Viņi laiku pa laikam mūs iepriecina ar jaunām gleznām vai zīmējumiem. Tos divus mēs pazīstam un cienījam.

Bet trešais? Viņam dzīve veidojusies sarežģītāk - kā jau "trešajam tēva delam". Kara negaisa vilnis aiznesis prom no draugiem, no dzimtenes. Ilgus

gadus viņš bija šķirts no plašākas sabiedrības te - Latvijā. Tikai tie divi sameklēja savu draugu un visus šos gadus ar viņu sarakstās. Viņi ir vienaudzī, tāpēc arī dzīves apalās jubilejas visiem iznāca tuvu kopā. Sveicot un godinot tos divus, muzejs domāja arī par trešo. Pārvarot lielu pretestību, 1987.gadā Tukuma mākslas un novadpētniecības muzejā tika sarīkota personālizstāde un godināšana neklātienē tam trešajam - kļaidā dzīvojošam māksliniekam. Pēc izstādes vairākas gleznas nonāca muzeja fondos - tāda bija mākslinieka vēlēšanās. Viņš atgriezās savā Tukumā, savā muzejā. Pēc pāris gadiem caur laipnām rokām muzejā nonāca vēl viens viņa darbs - šoreiz tāds neparastāks - grāmata.

Viņi bija un ir vēl tagad trīs jaunības draugi un mākslinieki. Tie divi - LEONĪDS ĀRIŅŠ un ANSIS ARTUMS, bet trešais - Austrijā dzīvojošais KĀRLIS NEILIS. Kaut arī šķirts no dzimtenes, viņš tepat vien ir - grāmatā "Tie trakie gleznotāju gadi" tik spilgti un izteiksmīgi atceras Tukumu 20.-30.gados, stāsta par studiju gadiem akadēmijā, par tā laika norisēm mākslā, ka, šķiet, tas bijis pavisam nesen, ka ilgo atsvešinātības gadu nemaz nav bijis. Un tagad pārlaposim grāmatu kopīgi. Šoreiz kā jau Mākslas dienu noskaņā par māksliniekiem un mākslu.

No nodaļas par Leonīdu Vili Āriņu.

"Arī viņš jau savos agros jaunības gados, kad vēl gājām pamatskolā, izcēlās ar savu neparasti augsto inteligenci. - Nepārsteidza jau tas vien, ka viņš bija daudz lasījis, pārzināja labi pasaules literatūru, bet, galvenais, ka viņš no visiem maniem akadēmijas biedriem un pat vecākiem kolēģām vislabāk izjuta un izprata ievērojamākos sasniegumus pasaules glezniecībā. Jau tad, kad mums par abstrakto glezniecību nebija daudz jēgas, viņš to cienīja. Varbūt, ka taisni tas bija pats galvenais, kas mani pie viņa saistīja...

Ar laiku mūsu abu pārliecība par glezniecību tā nostiprinājās, ka šādi biedru spriedumi mūs tikai uzjautrināja. Mūsu draudzību tas tikai vēl vairāk nostiprināja. Mēs vienmēr turējāmies kopā...

Laika gaitā Āriņam ar savu saprātu, zināšanām un inteligenci neatvairāmi vajadzēja izvērsties par izcilu gleznotāju. Bet tas nenotika - viņš paša vārdiem "palika maliņā", jo nemīlēja piepūlēties. Un kas vēl vairāk prasa piepūli un neatlaidīgas darba spējas, kā glezniecība? Visi, kas viņu pazina, vienprātīgi teica: "Āriņš ir slinks." ...Varbūt liela nozīme bija arī tam, ka toreiz, kad mūsu latviešu glezniecība abstrakciju uzskatīja par nepieņemamu, Āriņš gleznoja abstrakti. Pat mūsu vidējās paaudzes meistari un toreizējie mācības spēki bija no šī mākslas veida, ko paši sākumā tik labprāt pielietoja, atteikušies kā no maldu ceļa. Tā nu iznāca, ka Āriņš bija krasā pretstatā ar toreizējiem latviešu glezniecības centieniem. Abstrakti vai pusabstrakti viņš varēja gleznot tikai vasaras brīvlaikā, mājās. Bet šos vasaras darbus, ko akadēmijā tik nopietni izvērtējam, jo tikai uz to pamata atlaida mācības maksu un piešķīra stipendiju, Āriņš, lai nekristu galīgā nelaimē, nevarēja rādīt."

Par Ansi Artumu.

"Ansis Artums - skolā biedri viņu mēdza saukt par "Puikiņu" - ir nekomplikēts un atklāts. Šis pievārds cēlās no tā, ka pamatskolā klasē latviešu valodas stundā, lasot kādu Jaunsudrabiņa gabalu, šis vārds "puikiņš" tika pirmo reizi dzirdēts. Ansis pats par to visvairāk priecājās, smējās un atkātoja. Tā viņš visus skolas gadus un arī vēlāk draugiem palika par "Puikiņu". Tikai tagad, saņemot vēstules no dzimtenes, redzu, ka šis vārds ir pagaisis.

Nekad vēl mūžā neesmu Artumu redzējis uztrauktu, priecīgu vai bēdīgu. Uz dzīvi viņš skatījies ar izlīdzinātu mieru. Viņam pasaule, tāpat kā viņš pats, bija vienkārša un nekomplikēta. Viņš

neredzēja tās sarežģītās un viltīgi apslēptās atspēres, kas visu dzīvi virza un noteic. Netiku redzējis, ka viņš kādu būtu aizkaitinājis. Ar savu raksturu un izturēšanos viņš tam nemaz nebija spējīgs. Kad gribu uzzināt kaut ko vairāk par notikumiem dzimtenē, rakstu viņam. Viņa atbildes ir tiešas un neviltotas.

...Uz Artumu var vienmēr paļauties. Ja lūgsi viņam kaut ko noskaidrot vai izdarīt, vari būt drošs, ka tas tiks nokārtots. Esmu viņu saviem draugiem, kas viņu vēl tik labi nepazīst, raksturojis ar šiem dzejnieka tik pusbanāliem, bet pareiziem vārdiem: "Ansis ir uzticams līdz nāvei." Ja šiem vārdiem vispār ir kāds reāls pamats, tad tie viņā īstenojušies."

Par Irbīti.

"Iespējams, ka viņa īstais vārds bija Irbe. Bet neviens viņu citādi nesauca kā tikai par Irbīti. Tukumnieki savā pustāmnieciskā izloksnē un daudzi citi teica "Irbits".

...Ne jau tikai ar savu lēnprātīgo garu vien viņš izcēlās, bet galvenokārt tāpēc, ka matus un bārdus nekad negriezja, nemazgāja un nesukāja, bet atstāja to visu dabīgai pašattīstībai. Tad tie arī auga leknāki, kuploja, pinkojās un ieslēdza viņa siko, nemazgāto, bālo askēta seju ar augsto pieri kā nekopts biežoknis. Visvairāk varēja apbrīnot, ka viņš ne tikai vasaru, bet arī ziemu - un lai arī cik auksta tā būtu - staigāja basām kājām. ...Āriņš, toreizējais Tukuma Mākslas muzeja pārzinis, pārvedis dažus Irbīša darbus, ievietoja tos muzejā. Tie jau nebija tik dārgi kā no pārējiem gleznotājiem pirktie.

Pat es, pirmo gadu ieradies Rīgā, apmeklēju Irbīti viņa toreizējā darbnīcā Brīvības ielā labi patālu no centra un nopirku vienu mazu darbiņu pusplaukstas lielumā. Man tas patika. ...Tanī pašā reizē Irbits pastāstīja, ka viņš pie katra atsevišķa darba strādājis tik ilgi, cik nenoguris varot nostāvēt uz vienas kājas! Tas, lai gan diezgan nenoteikts ilgums, tomēr viņa strādāšanas

veidu labi raksturoja un to varēja pieņemt kā ātri nodarītu darbu. ...Irbīti gleznoja arī lielāka formāta darbus, pie kuriem bija jāstrādā ilgāk, nekā varētu nostāvēt uz vienas kājas. Vairāki tādi atradās mūsu Tukuma muzejā.

Liekas, ka tieši tāpēc, ka daži viņa darbi nonāca Tukuma muzejā, Irbītiem saites ar mums, trim Tukuma "krāsotājiem", kas jau tāpat pastāvēja, nostiprinājās vēl ciešākas. Un ne tikai ar mums, bet arī ar pašu Tukumu - Irbīti sāka braukt uz Tukumu gleznot un ar saviem gleznojumiem tirgoties. ...Katru dienu, kājas zem sevis sakrustojis, viņš sēdēja uz ietves un ar saviem paštaisītajiem pasteļu kritiņiem zīmēja uz melnā papīra kādu ielas nostūri ar Tukumam tik īpatnējām vienkāršām koka ēcīnām."

Par Konradu Ubānu.
"Kādu dienu, tā ap 1942. gadu, kad biju jau savus desmit gadus kā akadēmiju beidzis, Ubāns atbrauca pie mums uz Tukumu. Pēteris Ūpītis, kas tos gadus arī

tur mitinājās, bija viņu uz to pierunājis. Tas mums bija patīkams notikums. Vienu dienu gājām gleznot. Tukums ir kalnains un gleznošanai kā radīts. Pilsētas un apkārtnes īpatnējā aina parādās, jau braucot no Rīgas ar vilcienu. Rīgas apvidus, Rīgas Jūrmala, Sloka, Ķemeri līdz Smārdei noslid gar vagona logu nepārtrauktā, vienmuļā līdzenumā. Bet tad ainava sāk manāmi vilņoties, pakalns nomaina pakalni - tad zināms, ka tālu nav vairs Tukums.

Turpat jau aiz mūsu mājas pāri ielai pirmais stāvums. Uzkāpjot tur, pārredzama visa ieleja ar dzelzceļa pietātni, bet ielejas otrā pusē kalna nogāzē Durbes pils ar parku. Apkrāvušies gleznošanai vajadzīgām mantām, uzkāpām turpat pirmajā stāvumā. Ubānam šeit tomēr netikās apmesties. Pirms kāda gada Edvards Kalniņš par šo vietu un plašo ainavu ļoti priecājās. Gājām tālāk. Pāri kalnam atkal leja, bet tai otrā pusē atkal pakalniņš ar jaunajiem meža kapiem. Gājām visi tērzēdami. Bet man

tomēr bija aizdomas, ka Ubānam kalni un lejas ar augsto apvārsni gleznas augšējā malā diezko vis nepatika. Arī pati kāpšana - augšā, lejā, tad atkal augšā - meistaram nebija isti pa prātam. Šīs dienas pēdējā uzkāpienā pa kalna nogāzes šauru taciņu nonācām kapos. ...Ar Āriņu un Artumu apmetāmies šeit un sākām uzstādīt savus statīvus. Ubānam arī šeit nebija labi. Viņi ar Pēteri gāja tālāk, kur otrā kalna pusē sākās atkal leja. ...Vakarā atkal manā darbnīcā saradāmies visi mājās. Nostādīti darbnīcā gar sienu, mūsu gleznojumi bija raibi un krāsaini kā dienvidzemju paklāji - Ubāna līdzenā pļava, iegrimusi zilā miglīnā, kā Rīgas vai Kokneses ainava. Te nu bija skaidrs, ka katrs bijām meklējuši dabā to, ko gribējām tur saskatīt. Ubāns atstāja savu gleznojumu Tukuma muzejam."

Šoreiz tas arī viss. Pārējās nodaļas pārlasīsim citā reizē.

TUKUMA KERAMIKAS VĒSTURE

A.Rumba. - Publicēts pirmo reizi, sagatavots 1983. gadā.

(19.gadsimta beigas - 1980.gads)

Podnieka amats pirmo plašāko attīstību guva laukos. Kurzēmē 19.gadsimtā daudzi podnieki darbojās pilsētās. Pilsētu amatnieki parasti bija apvienoti amatā jeb cunftē. Balstoties uz Tukuma podnieku cunfšu mācekļu reģistrācijas grāmatu, ir pamats domāt, ka tāda pastāvēja arī Tukumā, lai gan meistari R.Reuss (Kuldīga), G.Bergs (Liepāja) un R.Talcigers (Jelgava) sākumā bija piederīgi citu pilsētu cunftei. Tukuma podnieku cunfšu mācekļu reģistrācijas grāmatas dati dod iespēju noteikt, kādi podniekmeistari darbojušies Tukumā 19.gadsimta beigās un 20.gadsimta sākumā, kā arī gadus, kad viņi pieņēmuši mācekļus un bijuši cunfšu valdē. 19.gadsimta otrajā pusē pēc rūpnieciskā apvērsuma Latvijā daudzi cunfšu meistari pārvērtās par uzņēmējiem, un pati cunftu amatniecība pārkārtojās. Arī vairākas Tukuma pod-

niecības, kas saistītas ar podnieku cunfti, 19.gadsimta 80.gadu beigās minētas kā rūpnieciski uzņēmumi. Tukuma podnieki ražoja katru gadu vairākus tūkstošus trauku, kuru noietais ir Tukumā un tā apkārtnē. Tātad vismaz dažiem katra meistara traukiem vajadzētu saglabāties līdz mūsu dienām.

19.gadsimta otrajā pusē Kurzēmē notika intensīva māju iepirkšana, bet naudas kursa svārstību un krīzes dēļ zemnieku parādi par zemes izpirkumu stipri palielinājās, viņi nebija spējīgi laikus kārtot savus maksājumus, un daudzas mājas 90.gados tika pārdotas ūtrupē. Šīn laikā izūtrupēja arī Vilkājas pagasta "Graudu" mājas, un to īpašnieks Fricis Krievs ar savu ģimeni pārcēlās uz Tukumu, kur par ūtrupē iegūto naudu nopirka tiesības nodarboties ar ormaņa amatu. Viens no viņu bērniem - Jānis pēc Tukuma pamatskolas beigšanas

1897.gadā tika nodots Tukuma podnieku cunftē apgūt amatu. 1899.gadā Jāni Krievu uzņēma par mācekli pie meistara A.Postnieka. 20.gados J.Krievs sāk savu podniekmeistara darbu. Tukumā šajā laikā ir septiņas podniecības, tāpēc jāiztur liela konkurence. Bez saimniecības traukiem jau darbības sākumā J.Krievs gatavo arī dekoratīvos traukus. Dekoratīvos izstrādājumus rotā ar dziļā gravējuma palīdzību. Tos raksturo piesātināti krāsu toņi. Visvairāk izplatīta bija zaļā krāsa, jo vara oksīds bija pieejamākā un lētākā krāsviela, bet muzeja fondos nav īpaši daudz zaļo trauku (toties LPSR Vēstures muzeja fondos esošajos J.Krieva darbnīcas izstrādājumos dominē zaļā krāsa). J.Krieva darbus raksturo lakonisms. Tā, piemēram, violeti zilos toņos glazēti trauki parasti nekad netiek rotāti ar gravējumu, reizēm neliels meistariģis virsmas vilņo-

Latviešu mūsdienu tautas mākslas attīstībā nozīmīgs ir 1960.gads. Republikā tika nodibināta Tautas daiļamata meistaru apvienība. Šīnī laikā seši aktīvākie keramiķi - A.Krievs, S.Lodziņa, A.Dakstiņa, A.Krūtainis, E.Šterna un

O.Pūpola kļuva par Tautas daiļamata meistariem. Gadu gaitā aizvien jauni Tukuma keramiķi iegūst šo goda pilno nosaukumu.

Tukuma keramika vienmēr apvienojusi rūpniecisko ar amatniecisko, ražojošo ar māks-

liniecisko. Ir bijuši pacēluma un apsūkuma brīži, bet Tukuma keramikai vienmēr ir bijusi sava seja, sava noteikta vieta mūsu estētiskajā un mākslinieciskajā dzīvē.

AIZMIRSTU TRADĪCIJU LOKĀ

A.Vaidziņš. - Publicēts pirmo reizi, sagatavots 1966. gadā.

Padomju Latvijas gadadienas gaidās, kad nu jau labi ierastā veidā republiku pārskan koru dziesmas, tautas deju brīnišķās melodijas, savu māku darba atskaites kārtībā tiecas rādīt arī Tautas daiļamata meistari. Kārtējai izstādei, ko 10.jūlijā atvērs Tukuma Mākslas un novadpētniecības muzejā, gatavojas tukumnieki.

Un ne tikai izstādei vien! Dzīve, sabiedriskā doma jautājumu par tautas mākslas vietu citu sabiedrisku un saimniecisku parādību starpā mūsdienu apstākļos ir pavirzījusi uz priekšu. Vēl pavisam nesen, bet it īpaši personības kulta laikos, iznāca nodarboties ar tautas mākslas aizstāvību un turklāt ar zināmu risku, taču tagad jau visai daudz darīts tautas mākslas veicināšanai. Šim nolūkam, starp citu, Latvijas PSR Kultūras ministrijā un attiecīgi rajonu Kultūras nodaļās noorganizētas pat īpašas tautas mākslas veicināšanas komisijas. Atžirgusi, daudz labu nodomu vadīta, pēdējā laikā darbojas mūsu rajona tautas mākslas veicināšanas komisija. Paplašinātā sanāksmē-seminārā, kurā piedalījās pārstāvji no rokdarbu pulciņiem, ciemu padomēm, skolām u.c., nupat kā pārcilāts jautājums par tautas mākslas praktiskās izmantošanas iespējām mūsu rajona mācību, kultūras un cita veida izstādēs. Maijā komisija izskatīja jautājumu par keramiķa J.Krieva nodibinātajām mākslas keramikas tradīcijām Tukumā un par mūsdienu Tukuma keramiku. Komisijai bija savi secinājumi, ierosinājumi, un attiecīgo iestāžu pārstāvji tos uzmanīgi un ar cieņu ir uzklaušījuši. Sanāksmju materiāli ir interesanti, taču šajā rakstā negribētos aizņemt vietu ar informāciju.

Ir kāds pamatjautājums, pie kura komisija kavējās savā aprīļa sanāksmē, pie kura atgriezās maijā un jūnijā, pie kura būs jāatgriežas vēl

arvien. Šis pamatjautājums ir mūsdienu tautas mākslas stila problēma, jautājums par tautas mākslas satību ar citām mūsdienu mākslām, zinātnei, sabiedrības dzīvi. To izvirza tautas mākslas iekšējās attīstības likumi.

Runājot par lietišķās un dekoratīvās tautas mākslas stilu, parasti atsaucas uz tradīciju zelta fondu. Vēl nesen iznākušajā kapitālajā sējumā "Latviešu padomju lietišķā māksla" (LVI, Rīgā, 1960) mākslas zinātnieks J.Pujāts raksta:

"Latviešu tautas māksla ir izkopusi stila ziņā viengabalainu un spilgtu seju. Tās darinājumiem piemīt lietišķā un dekoratīvā elementa harmoniskā vienība. Ļoti raksturīgs latviešu tautas mākslai vienkāršās, atturīgās formās ieturēts ģeometriskais raksts, turpreti dekoratīvi nepārveidotas dabas formas tai stilistiski svešas un nepieņemamas. Krāsu valodā dzirkst dzīves priecīgi, skanīgi toņi, gan kārtodamies mierīgās, harmoniski sabalsotās, siltās gammās, gan iekvēlodamies piesātinātu krāsu kontrastos. Kur to prasa tērpa vai arī telpas mākslinieciskā risinājuma kopējais ansamblis. Šie spēka pilnie piesātinātu lokālu krāsu pretostatījumi gūst akcentējumu.

Tādas latviešu tautas mākslas klasiskās tradīcijas izaugušas galvenokārt zemnieku mājā. Tagad ekonomiskie un sociālie priekšnoteikumi ir mainījušies un atbilstoši laikmeta izvirzītajām vajadzībām, tautas estētiskajām prasībām jāatzīst tautas mākslas klasisko tradīciju tālākas izkopšanas iespējas. Gluži dabiski, ka jaunu laiku apstākļos mainās arī attieksme pret tradīcijām. Pati dzīve ik brīdī pierāda, ka latviski īpatnējas iezīmes ir arī otram virzienam latviešu lietišķajā un dekoratīvajā mākslā, uz ko ļoti pareizi norādīts jau iepriekš

pieminētajos u.c. literatūras avotos. Šis virziens, "... meklējams atbildi uz laikmeta izvirzītajām estētiskajām prasībām un utilitārajām vajadzībām, mazāk tiecas rast tiešas saiknes ar mūsu mākslas pūra klasiskajām tradīcijām, paļaujoties vairāk uz mākslinieka izsmalcināto izjūtu, priekšmeta formas uzbūves un materiāla īpatnību logiku."

Rādās, ka mūsdienu latviski īpatnēju iezīmju izpratne un latviskā klasiskā stila izjūta abus virzienus vieno. No šāda redzes viedokļa raugoties, domstarpībām, kas jo-projām pastāv dažu daiļamata meistaru tā saukto "tradicionālistu" un "jauno" starpā, nav principiālas nozīmes un jo sevišķi tad, kad runa ir par kvalitatīvu darbu, par istu mākslas darbu. Bet kvalitātes jautājums mūsu rajonā vēl nav nokārtots. Vēl jau arvien ieraugām daudz tādu lietišķās un dekoratīvās mākslas darbu, kas izradušies no kādiem sajauktiem un "vispārtautiskiem" un pat pseidotautiskiem motīviem, satiekami ar sliktas gaumes paraugiem - vienalga, uz kuru pusi tie sliektos: uz veco vai arī uz jauno, tā dēvēto "moderno". Dažos gadījumos vērojama nekritiska, tiepīga aizraušanās ar vienu vai otru.

Tukuma tautas mākslas veicināšanas komisija atzīst, ka jautājums par tautas mākslas darba kvalitāti, tā mākslinieciskumu tagad risināms praktiski un arī teorētiski. Kā viena, tā otra virziena cienītājiem - Tautas daiļamata meistariem vairāk nekā līdz šim jāpastrādā gluži teorētiskā plāksnē, it īpaši divos jautājumos: 1) jānodibina puslīdz skaidra jaunlaiku mākslas iezīmju izjūta, jānovērtē jaunlaiku mākslas stūrakmeņi (viens no tiem - tautas māksla), 2) jāiepazīstas ar savas tautas progresīvo kultūras mantojumu un, kas ir it īpaši, sevišķi

svarīgi, savas tautas mākslas klasiskajām tradīcijām.

Lietišķās mākslas izstādes dalībnieki (muzeja direktore J. Timma - 1. no kreisās). 1970 gads.

Jautājums par tradīcijām izskatāms nopietni, dziļi. Pēdējā laikā vērojama pavirša attieksme pret dažādu etnogrāfisko novadu īpatnībām, to atšķirībām. Rokdarbnieku praktiskajā darbībā nomanāma tendence pieturēties pie dažiem populārākiem, vairāk reprezentējošiem tautas mākslas izteiksmes līdzekļiem, kaut arī tie ir cita, bieži vien visai tāla novada garīgās kultūras īpašums (aizgūvumi no Nicas, Bārtas, Rucavas Kurzemē, no Lielvārdes, Piebalgas Vidzemē u.c.). Tautas mākslas meistaram arī sociālisma apstākļos vajadzētu būt sava novada tradīciju patriotam.

Vietējo lietīšķās un dekoratīvās mākslas mīļotāju saimē daži domā, ka tukumnieki nevar uzrādīt kaut cik spilgtas sava novada tautas mākslas tradīcijas. Pilsēta un tās apkaime pārāk tieši robežojas ar libiešu (Rīgas), Jelgavas un Kuldīgas etnogrāfiskajiem novadiem. Tāds novada ģeogrāfiskais stāvoklis etnogrāfisko tradīciju analīzi patiešām sarežģī, taču nekādā ziņā nenorāda uz to, ka Tukuma novadam nav savu etnogrāfisko īpatnību. Viena no tām - loģiska un harmoniska libiešu, kuršu un zemgaļu tautas mākslas tradīciju sintēze ar visai noteiktu sliecību uz skaidri izteiktu libisko. Viss tas gadu gaitā ir noformējies par vienu veselumu un radījis savu izpausmi noslēgtā un citiem līdztiesīgā Tukuma un Talsu etnogrāfiskajā novadā. Muzejos, tāpat arī literatūrā atrodamas ziņas un paraugi, kas apliecina šo patiesību.

Par aizvēstures laiku (no sirmās senatnes līdz 12. gadsimtam) un

agrajiem vēsturiskajiem laikiem (13.-16. gadsimts) mūsu rīcībā esošās ziņas ir ļoti nepilnīgas, jo senie kurši savus mirušos sadedzināja un arheoloģiskajā materiālā attiecībā uz kuršu tērpu u.c. lietišķu maz. Ir noteikti norādījumi uz zilo, uz mēlo (tumši zila krāsa, kas iegūta no mellenes) krāsu, kas mūsdienu Tukuma tautas tekstilijās tikpat kā pilnīgi izskausta. Ļoti ierosinoši ir norādījumi uz sagšām, kas rotātas ar bronzu. Vēsturiskajos laikos (17.-19. gadsimtā) lietišķu skaits pavairojas. Uzmanību saista ziņas par krāsu toņiem, par kolorītu un norādījumi par ornamentu. Bieži satiekamies ar baltu un melnu, ko atturīgi papildina sarkans un dzeltens, un tumši zils. Ornamentu skaits nav liels. Raksts atturīgs, lakonisks. Ļoti izplatīti daudzžuburu krustiņu ornamentu - saulītes. Krāšņi, īpatnēji ir sieviešu svārkņu audumi ar platām, daudzkrāsainām stateniskām svītrām. Atsevišķos brunčos izaustas pat 17 dažādu krāsu svītras. Rūtainus brunčus novadā nepazīst. Par tiešu brunču un villaiņu audumu turpinājumu uzskatāmas svītrainās un vēlāk arī rūtainās segas. Nav šaubu, ka novadam raksturīgas īpatnības uzturamas arī linu un kokvilnas audumu apdarē, izšuvumos, adījumos u.c.

Jau minētās un citas vēl nepieminātās mūsu novada tautas mākslas īpatnības nav vērtējamas tikai kā kultūrvēsturiskas parādības. No iedzīvotāju pamatrakstura, ģeogrāfiskās vides, kultūras sakarēm u.c. apstākļiem izaugušas, tās ir patiesas, ilgus laikus paliekošas vērtības. Mūsu novada senās tautas mākslas savdabība līdzās daudzām citu novadu devumam ilustrē latviešu garīgās kultūras daudzpusību un dziļumu. Un tagad, no ētiskā un estētiskā viedokļa raugoties, vairāk saudzējamas, rūpīgāk kopjamas liekas tieši tās mūsu tautas mākslas izteiksmes, kas sastopamas retāk un var zust. Tādā stāvoklī šobrīd ir arī Tukuma un Talsu etnogrāfiskā novada tradīcijas.

Lai nerastos pārpratumi, jāpiezīmē, ka par klasiskās tautas mākslas tiešiem atdarinājumiem vairs nevarētu būt runas. Tradīcijas vajadzētu just mākslas darbu noskaņu valodā, principā (kompozīcijas paņēmienā, ornamenta

izvēlē, krāsu salikumā, kolorītā u.c.). Pats par sevi saprotams, ka mūsdienu, sociālisma-komunisma tautu kopdzīves apstākļos novada tautas māksla var papildināties no jauna ar dažu labu kaimiņu cilts (novada) un pat ar kaimiņu tautas daiļrades atziņu, taču tas atsevišķo novadu vienotais veselais, kas veidojies gadu simtos un tūkstošos, jājut par pamatu. Ja turpretī novada tautas mākslai raksturīgais pilnīgi atkāptos un tiktu aizstāts ar ko citu, par tautas daiļrades tālāko attīstību runāt nebūtu iemesla. Tieši otrādi: tas nozīmētu, ka tautas materiālā un garīgā kultūra par vienu vai vairākām aizmirstām vienībām kļūtu nabagāka.

Principā uz tautas mākslas klasisko tradīciju atziņām varētu orientēties arī tā lietīšķā un dekoratīvā māksla, kas nāk ar mūsdienu civilizāciju, kas nāk ar jaunu, gluži citādu estētisko vērtību mērauklu, nāk ar jaunām tehniskām iespējām un materiālu.

Par mūsu novada tautas mākslas klasisko mantojumu gribas teikt dažus vārdus pavisam no cita redzes viedokļa. Libiskās tautas mākslas (mūsu novadā ir tādas tendences) uzdevums ir apliecināt kultūras un saimnieciskās dzīves sakarus latviešu un igauņu starpā. Šādi sakari bija, ir un, domājams, būs, taču no atsevišķiem igauņu speciālistiem ir dzirdēti arī iebildumi. Igaunu lietīšķās un dekoratīvās mākslas darbu izstādes analīzē 1964. gadā Ļeņingradā tika paziņots, ka starp igauņu tautas mākslu - no vienas puses un starp latviešu un lietuviešu tautas mākslu - no otras puses neesot nekā kopīga. Kas vainojami tādā paziņojumā, varbūt mēs paši, jo liecības, kas varētu gāzt šādu maldīgu iedomu, acimredzot esam noklusējuši.

Gribētos cerēt, ka ar laiku šie jautājumi nokārtosies, ka radīsies dziļa un patiesa mūsdienu tautas daiļamata gudrība, zināšanas, ka tās, kļuvušas par materiālu pieminekli - lietīšķās un dekoratīvās mākslas darbu, objektīvi apliecinās tautas mūsdienu domāšanas veidu, tautiskas un sociālistiskas apziņas esamību.

TUKUMA MUZEJAM - 50

T. Haļpina. - Publicēts pirmo reizi, sagatavots 1985. gadā.

Tukuma Mākslas un novadpētniecības muzejs svin savu piecdesmitgadi laikā, kad katrā Latvijas PSR rajonā notiek regulāra mākslas izstāžu darbība, atvērti novadpētniecības un mākslas muzeji, notiek daudz pasākumu Mākslas dienu ietvaros, tomēr Tukuma mākslas darbu kolekcijai ir patstāvīga, īpaša vieta republikas krātuvju vidū. Skaitliski tā nav liela. Jubilejas izstādei Rīgā Latvijas PSR Mākslas muzejā atlasītas aptuveni 80 gleznas, izvēloties labākos kolekcijas darbus, kas ne tikai raksturo šo krājumu, bet savā ziņā atspoguļo glezniecības attīstības norises 19.gadsimta beigās un 20.gadsimta pirmajā pusē Latvijā.

Visagrīnākais ir Artemija Gruzdiņa **"Dziedātājas Karoselli portrets"**. Tas ir viens no nedaudzajiem šī autora darbiem, kas vispār saglabājušies. Nav skaidri zināma mākslinieka tautība, bet viņš ir dzimis Rīgā, tāpēc droši varam teikt, ka viņš tāpat kā vairāki citi tā laika jaunie mākslinieki, kas izglītību apguva Drēzdenē, papildinājās Romā. Un tā arī šis nelielais klasicisma stilā gleznotais dedzīgais itālietes portrets tautas tērpā atvedis uz Rīgu un Baltiju itāļu skolas paraugu. Jūlijs Feders, latviešu pirmais populārais ainavu gleznotājs, gan mācījās Pēterburgas Mākslas akadēmijā un it kā pārstāvētu krievu glezniecības skolu, bet 19.gadsimta akadēmiju glezniecības maniere un apmācības sistēma bija līdzīga, ka iespaidi Norvēģijā un Diseldorfā, kur J.Feders papildinājās pēc akadēmijas, tas tikai vēl vairāk nostiprināja viņā naturāli reālu pieeju dabai, kurā viņš arvien meklēja un atrada romantiski jūsmīgu pacēlumu. "Kalnu ciems" pieskaitāms pie agrīnajiem mākslinieka darbiem, kas gleznoti Vācijā. **"Siguldas pils dīķis"** radies 90.gados, kad mākslinieks vasaras pavadīja dzimtenē. Trešais agrīnais autors mūsu ekspozīcijā ir Artura Baumaņa sadzīves ainiņa **"Dzērāji"**. Šis darbs gleznots Pēterburgas akadēmijai raksturīgajā reālisma manierē un ir pilnīgi pretējs diviem citiem, neizstādītiem darbiem, kas raksturo A.Baumanī kā spilgti izteiktu primitīvistu. Abas šīs ma-

nieres piemīt arī darbiem, kas vispār raksturīgi šim gleznotājam, kurš pretēji visiem ierastajiem paraugiem pie primitīvisma nonācis pēc akadēmiskās skolas Pēterburgā.

Gadsimta sākumā 1905.gadā lielākais notikums Tukuma miestīņa mākslas dzīvē bija Baltijas mākslinieku gleznu izstāde ar 105 darbiem, ko rudens pusē atvēra reālskolā. Tā bija otrā mākslas izstāde Latvijā, kas tika sarīkota provincē. Pirmā, gadu agrāk, bija redzama Koknesē. Abas izstādes organizēja un rīkoja jauno mākslinieku grupa ar Krišjāni Cepliti priekšgalā. Domājams, ka izvēle uz Tukumu kā izstādes vietu krita tāpēc, ka organizatori bija bijušie V.Blūma zīmēšanas un gleznošanas skolas audzēkņi. Šai skolā mācījās arī Voldemārs Matvejs, kas neilgu laiku strādāja par zīmēšanas skolotāju Tukuma reālskolā, bet ar savu personību un mācību metodi ļoti ietekmēja audzēkņus.

No gadsimta sākuma Tukuma mākslas fondā ir vairāki darbi. Izstādē no tiem redzami J.Valtera **"Zēni pie ūdens"**, kas radušies ap 1902.gadu. Šī tēma risināta vairākos variantos tai posmā, kad mākslinieku aizrāva gaismas gleznošana saulainā vasaras dienā viņa iemīļotās Misas krastā, kur ūdeni atvizēja krastu spilgtais zaļums, vilnišos zibinājās pīlītes un malā plūncājās puikas. Mūsu ekspozīcijā variantā gleznotājs atradis zēnu augumu kustību gaišo, it kā muzikālo ritmu, un to var uzskatīt par sākumu vēlākos gados gleznotajām "muzikālajām" kompozīcijām, jo J.Valters bija arī profesionāls mūziķis. Pēc 1905.gada revolūcijas viņš emigrēja uz Vāciju un strādāja par vijolnieku Drēzdenes orķestrī.

No divām novadnieka Voldemāra Matveja 1909.gadā Gotlandē, Visbijā gleznotajām kompozīcijām **"Koka skulptūras"** izstādīta viena, kam gan laika gaitā radies nepareizs nosaukums **"Sv.Marija"**. Tas tāpēc nav minēts katalogā, ka ikviens skatītājs gan var uzminēt: attēlota nav vis Marija, bet Sv.Juris un Sv.Anna. Maigais tonējums un viduslaicīgi placinātās, mazliet lauzītās formas attēlo divas gotiskas krāsota koka skulptūras. Tas ir viens no pirma-

jiem soļiem, kad mākslinieks glezniecības valodā centās pierādīt, ka seno tautu mākslinieki, nākuši no tautas un bieži palikuši nezināmi, radījuši visos laikos paliekamas mākslas vērtības. Četras mazās studijas radušās laikā no 1911. līdz 1913.gadam Itālijā, kur mākslinieks apguva agrās renesanses glezniecību nelielās lauku kapelās gar visu piekrasti, vietās, ko paši itāļi "bija aizmirsuši".

1912.gadā Itālijā pabija arī Janis Rozentāls. No šī brauciena izstādīta **"Monte Pinčo"**. Gleznā attēlota viena no skaistākajām atpūtas vietām Romā, kur gaismas un ēnas pusdienlaikā vij asas, rotalīgas līnijas. Glezna **"Pavasaris"** ir viens no variantiem tēmai **"Gavīlējošie bērni"**. Pavasaris māksliniekam bija sevišķi mīļš, kad tas skanēja gan gavilēs, kurās saklausāma arī impresionistiskā, gaišā un spīgtā krāsu atmoda. Trešā J.Rozentāla glezna **"Dāma melnī pelēkā"** ir radusies kādu gadu vēlāk. Te attēlota pianiste, kas pavadījusi mākslinieka sievas Ellijas Ferseles-Rozentāles dziedājumu koncertos. Gleznotāja meita Irje vairs neatcerējās viņas vārdu, bet teica, ka viņa bieži nākusi pie māmiņas un reiz tētis viņu uzgleznojis.

Jau mākslas izstāde Tukumā iezīmēja plaisu, kas radās 1905.gadā mākslinieku vidū. Izstādē nepiedalījās V.Purvītis un J.Valters. Proti, J.Rainis sastādīja un visi progresīvās intelīģences pārstāvji parakstīja petīciju Krievijas valsts domei par intelīģences prasībām. V.Purvītis un viņa svainis J.Valters petīciju neparakstīja, jo bija pārliecināti, ka viņu galvenie gleznu noņēmēji ir vācieši un abiem bija vācietes sievas. Pārējie mākslinieki to uzskatīja par pāriešanu reakcijas pusē. Šī uzskatu cīņa izpaudās arī polemikā laikrakstos, un tāpēc Vilhelms Purvītis 1906.gadā aizbrauca uz Tallinu, kur mācīja Mākslas skolā. No šī laika ir darbs **"Jūras krasts"**. Te, studējot gaismas efektus virs mirdzošās jūras un krasta, klinšu daudzveidīgos ritmus, viņš lietojis vēlīnajam impresionismam raksturīgo puantu triepienu, kas ļauj pilnībā atveidot gaisa ņirbu virs ūdens. Arī **"Ziemas ainava"** pieskaitāma pie pirmskara dar-

biem, bet pārējās divas gleznas radušās vēlāk, kad meistars ieņēma nozīmīgu vietu Latvijas mākslā: bija Rīgas Mākslas muzeja direktors, Latvijas Mākslas akadēmijas rektors un ainavu meistardarbnīcas vadītājs. Tās uzskatāmas par gleznotājam raksturīgiem meklējumiem, atklājot ainavas lirisko tēlainību. Sevišķi gleznā **"Vējaina diena"** jūtama mākslinieka "ieiešana" dabas procesos, viņa "dzīvošana" līdz ar bērziem vēja brāzmā, ar mākoņiem dabas kustībā, varenībā un spēkā. Tāpat kā J.Valters, no Zemgales lidzenuma cēlies agri aizgājušais Aleksandrs Romans, kas pabeidza Pēterburgas akadēmiju, piedalījās tolaik aktīvajā Pēterburgas jauno mākslinieku pulcīnā "Rūķis", kas, Ā.Alkšņa dibināts un vadīts, reizēm gan apsīka savā darbībā, bet visumā tam bija liela ietekme un tas bija atbalsts tikko lielpilsētā ienākušajiem mākslas skolu un akadēmijas audzēkņiem. Kaut arī A.Romana darbi jau parāda pilnīgi nobrieduši mākslinieka personību, viņa vārds tiek maz daudzināts, jo viņš nepaspēja daudz. **"Mākslinieka E.Zivarta portrets"**, darināts klusinātām krāsām, iedziļinoties modeļa dvēseles pasaulē, ķermeņa kustībā un sejas izteiksmē meklējot un atrodot mākslinieka E.Zivarta psiholoģiju.

Īpatnu vietu gadsimta sākuma latviešu gleznotāju vidū ieņem ziemeļvidzemnieks, gleznotājs, zīmētājs un izcils pedagogs Teodors Ūders. Lielākā daļa viņa paša gleznu aizgājušas zudumā kuģa katastrofā, bet nedaudzie zīmējumi un gleznojumi, kas saglabājušies, tā kā tā viņu izvirza latviešu talantīgāko mākslinieku vidū. Visvienkāršākajos motīvos no zemieku dzīves viņš atradis milzīgu emocionālu spēku, kas katru viņa darbu padara par varenu drāmu vai traģēdiju. "Dzirnāvis" krāsu ziņā gan arī skaudri piesātināts. Gleznā parādīts cilvēks darba procesā (zemtekstā vērsot to dabas stihijas savaldītājā), tomēr kopīgā gleznas noskaņa drīzāk ir romantiska nekā dramatiska. Tāpat kā A.Romanam, T.Ūderam, arī V.Blūma skolu beigušajam Voldemāram Zeltiņam saglabājušies nedaudzi (ap 11) darbi, no tiem divi Tukuma Mākslas un novadpētniecības muzeja īpašumā. Nedaudzajām V.Zeltiņa ainavām un portretiem piemīt kāds vārdos grūti izteicams pievilcības spēks, kas vispār bija raksturīgs šai

mākslinieka personībai. Lielās masās, straujiem, absolūti noteiktiem vilcieniem viņš "izcērt" no vides savu izpratni par cilvēku vai ainavu. Pat divās mazajās izstādītājās studijās jūtama tā monументālā, verdošā enerģija, kas kūsāja šai gleznotājā, kura mūžs traģiski aprāvās 1909.gadā. Arī Pēteris Kalve, augšzemies un V.Blūma skolas audzēkņi, dzīvoja īsu mūžu un atstāja virkni lirisku ainavu, piemēram **"Vakars upmalā"**.

Sākoties Pirmajam pasaules karam, mākslinieki izklida pa malu malām. Rīgas mākslas skolas evakuēja uz Iekškrīeviju. Divās Krievijas mākslas skolās - Penzā un Kazanā skolojās vairāki talantīgi latviešu jaunie mākslinieki. Pirmajā vietā Penzas grupā izvirzījās Jēkabs Kazāks. Mākslinieka dzīvē šis laiks bija viens no smagākajiem. Tie bija bēgļu laiki, kad gleznotāja dvēsele bija bezgala sāpju pielijusi par tautas postu un kad šīs sāpes atspoguļojās neskaitāmās bēgļu dzīves ainu kompozīcijās - gan sīkos zīmējumos, gan lielos audeklos. Modeļi bija viņa ģimenes locekļi, biedri - mākslinieki, arī paša atveids spoguļi. Tajā laikā gleznoti četri mākslinieciski ļoti spilgti pašportreti. Viens no tiem - **"Pašportrets piligrima tērpā"**.

Pirmajos pēckara gados no tālajām bēgļu gaitām mājās izpostītā, kara izvagotā zemē atgriezās tie jaunieši, kam vēlāk bija lemts veidot un vadīt mākslas dzīvi Tukumā. Tukuma vidusskolā, ko tolaik spilgti aprakstījis J.Plaudis romānā "Gimnāzisti", mācījās Leonīds Āriņš, Kārlis Neilis, Ansis Artums, Arturs Liepiņš, Vilis Bērziņš u.c. Zīmēšanas skolotājs K.Meiris rosina skolēnus aktīvai mākslas izpratnei un darbībai, skolā notiek teātra izrādes ar skolēnu gleznotām dekorācijām un skolēnu gleznu izstādes no 1922./23.gada. Pabeiguši vidusskolu, grupa jauniešu turpina mācības Latvijas Mākslas akadēmijā, bet ar dzimto pilsētu sakarus nepārtrauc. Tukuma Viesīgās biedrības telpās 20.gados notiek vairākas mākslas izstādes, 30.gadu sākumā, kad jaunie mākslinieki ir jau pēdējos akadēmijas kursos vai arī to tikko beiguši, rodas doma izveidot pilsētā pastāvīgu mākslas krātuvi - muzeju. Leonīds Āriņš organizē jauno mākslinieku gleznu izstādi. Atsaucība ir liela. Izstādē piedalās 50 autori, pēc ilgām cīņām atrodas telpas jaunceltajā Tukuma pilsētas

pamatskolā. 1936.gada 6.janvārī atklāj šo izstādi, kuras darbus mākslinieki dāvina topošajam muzejam. Piecdesmitgades izstādē no tiem redzami A.Annusa **"Klusā daba ar vējiem"**, A.Egliša **"Klusā daba"**, A.Jūrastetera **"Klusā daba"**. Regulāri apmeklētājiem muzejs tika atvērts 1938.gada 23.janvārī. 1940.gada 1.augustā to paziņoja par Valsts mākslas muzeju un 1941.gada 23.janvārī to savā pārvaldīšanā pārņēma Latvijas PSR Mākslas lietu pārvalde. Kara laikā muzeju no skolas telpām pārvieto uz Tukuma bibliotēku Dārza ielā 11/13. Glābjot savāktos mākslas darbus, muzeja direktors L.Āriņš daļu izvadā un novieto rajonā pa viensētām, daļu norok skārda traukos zemē. Bibliotēkas telpās paliek tikai nedaudz darbu, kuras nosargāt neizdodas. Kara laikā pazūd 27 gleznas. Pēc kara muzejs atjauno darbību, atsākas arī regulāras Tukuma mākslinieku darbu izstādes (līdz kara beigām tādas notikušas jau 10). 1943.gadā muzejam nodibina filiāli - Irlavas muzeju. Šī kolekcija rajonā radās un veidojās 30.gados paralēli ar Tukuma Mākslas muzeju. Tās organizētājs un vadītājs bija vietējās Patērētāju biedrības un slimnīcas ārsts K.Katlaps, kas, sava klasesbiedra U.Skulmes rosināts, vāca latviešu mākslinieku darbus, vasarās uzņēma māksliniekus savās mājās, un tā radās daudzi mākslas darbi ar Tukuma novada tematiku. 1945.gadā Tukuma muzeja Irlavas nodaļā bija 95 vērtīgi mākslas darbi. 1949.gadā nodaļu likvidē, un šie darbi nonāk Tukuma Mākslas muzeja fondos.

Abās krātuvēs mākslas darbi kolekcionēti gan pilsētas, gan atsevišķu privātpersonu pirkumu un dāvinājumu ceļā. Daudzus darbus pēc izstādēm dāvinājuši arī paši autori. Lielāko tiesu tie 30.gados bija Rīgas mākslinieku grupas un Mūksaliešu grupas autoru mākslas darbi, jo A.Artums bija "mūksalietis", un viņi draudzējās un sadarbojās galvenokārt ar V.Toni no Rīgas mākslinieku grupas. Tā Tukumā atkrita pārējai Latvijai raksturīgā grupu savstarpējā apkaršanās un naidošāns. No A.Artuma biedriem V.Purviša ainavu meistardarbnīcā izstādē skatāmi Latgales mākslinieku grupas pārstāvi A.Egles glezna **"Rēzekne"** un N.Breikša **"Klusā daba"**, kas gan muzejā ienākusi vēlāk, kad šis sākotnēji ainavu gleznotājs visnotaļ bija pievērsies sadzīves ainai un klusajai dabai, Franciska

Varšlavāna "Ainavai ar ēkām" vēlāk pievienojās vēl mākslinieka pēdējā dzīves gadā gleznotā "Ziemas ainava". No V.Purviša audzēkņiem vēl minami J.Viļumainis ar gleznu "Dārzs" - motīvs, ko mākslinieks izvēlējās arī diplomdarbam, Tukuma novadnieks Jānis Pūpols ar gleznu "Ainava". Martā muzejā bija redzama arī viņa personālizstāde. Muzeja glezniecības fondos glabājas arī novadnieku K.Meira, E.Meļķa un K.Melbārža darbi. No citām darbnīcām pievienojās vēl talsinieki Ž.Sūniņš un J.Sprīngis; A.Melnārs, F.Milts, J.Gailis arī pārstāvēti šai izstādē. Bet izstādes un varbūt arī visas kolekcijas centrā bez novadniekiem izvirzās tieši arī Rīgas mākslinieku grupas pārstāvji. Centrālo vietu te ieņem Voldemārs Tone. Viņa gleznā "Anna" attēlota mākslinieka skolniece un draudzene - mūksaliete Anna Ozoliņa-Dārziņa. Sieviete ar ugunīgu temperamentu, erudīta, dzirkstoša. Anna daudzkārt pozēja V.Tonem. Katrā darbā viņš uzsvēra modeļa daļo un bagātīgo dvēseli, bet tieši Tukuma "Anna" ir tas darbs, kurā izteikta visa mīlošas sievietes būtība. Te Anna apklususi, pret logu gaismā ieaudusies, visa atsegušies mīlotā cilvēka skatienam un ota. Blakus V.Tonem liekamas Ģ.Eliasa raženās "Kīrbju novācējas". Šo tēmu mākslinieks risināja vairākkārt, arvien ar piesātinātu rudenīgu krāsu zemgaliskiem, paasiem kontrastiem, uzsverdams gadalaika bagātību, zemes un dārza kopēju diženumu. Atšķirīgs rokkraksts salīdzinājumā ar Ģ.Eliasu ir Jānim Liepiņam. Katrs viņa darbs ir atūrigas monumentalitātes un vienkārša darba cilvēka slavinājums, neieskatoties viņā pašā, bet darinot cilvēku kā daļu no darba procesa, kā drostālu no šķiras, kuru viņš pārstāv un par kuras tiesībām mākslinieks "cinās" arī savās gleznās, iemūžinot smagā darba darītāju. Izstādē redzamas meistara ainavas, kas darinātas Tukuma apkaimē: "Degoles dzirnavas" un arī vēlāk ienākušais sadzīves gleznojums "Zvejnieki jūrmalā". K.Ubāna liriskās ainavas "Grobiņa" un vēlāk gleznotā "Ainava" darinātas tieši dabā un atspoguļo

tās smalki niansēto noskaņu. Pretstatā tām ir L.Svempa it kā pārlieku brāžmaini temperamentīgās "Klusā daba ar lelli" un otra "Klusā daba", kas radušās ilgu pārdomu un lasējoša gleznojuma rezultātā. Ja nu sākam runāt par latviešu īpaši temperamentīgajiem māksliniekiem, te katrā ziņā mināms Jānis Tidemanis, kas, Irlavā ciemojoties, gleznojis rakstnieka un vidusskolas direktora A.Gulbja meitu Ēriku, kura vēlāk kļūst J.Liepiņa skolniece un pēc akadēmijas beigšanas piedalās novadnieku izstādēs. Drastiski ekspresīvi ir arī abi Romāna Sutas darbi "Zaļumballe" un "Cikstoņi". Cirka tēma ieskanas gandrīz vai visu Rīgas grupas mākslinieku šī laika gleznās, jo "Sutiņam", kā viņu mīļi sauca biedri, laimējās dabūt brīvbiļetes, un to izmantoja arī pārējie, lai gleznotu rožaino un skarbo cirka atmosfēru. Starp māksliniekiem, kas visilgāk un visvairāk gleznojuši tieši Tukuma novadā, sākot ar Jūrmalas ciemu ainām no zvejnieku dzīves, beidzot ar Irlavas un Grenču, Degoles un Jaunpils ainām, minams Uga Skulme, Irlavas muzeja ierosinātājs un padomdevējs kolekcijas komplektēšanā. Šogad Tukuma Mākslas un novadpētniecības muzejā paredzēta viņa personālizstāde "Tukuma novada motīvi". Arī mākslinieka vecākā brāļa Oto Skulmes darbs "Ganiņš" redzams šai izstādē. No sadzīves ainām vēl parādīts Jēkaba Bīnes darinātais "Žanrs", Jēkaba Strazdiņa "Strādnieki ostā" un Jāņa Rikmaņa "Tirgus sievas". Kaut gan liela daļa novada mākslinieku bija mācījušies tieši ainavu glezniecību, glezniecības fondā ir daudz darbu, kas raksturo cilvēku, viņa darbu. Raksturīgi, ka pēc Lielā Tēvijas kara vairāki V.Purviša audzēkņi kļuva par sadzīves ainu gleznotājiem. Viens no tiem - Eduards Kalniņš gan Tukuma muzejā pārstāvēts ar "Kluso dabu", toties ar tādu darbu, kas meistara daiļradei noteic robežliniju - pāreju no iepelēcīgi tonālā gleznojuma 30.gadu sākumā uz spožu krāsainību pēc divu gadu studijām Romā, kur mākslinieks aizbrauca kā akadēmijas stipendiāts.

Beidzot jāmin gleznotāji, kuru māksla kolekcijā visplašāk pārstāvēta un kuri arī visā muzeja pastāvēšanas laikā to atbalstījuši. Vecākais no viņiem, kas jau 20.gados darbojas gan Kandavā, gan Milzkalnē, ir Kārlis Miesnieks. Viņa darbs "Jaunība" atbalso to vitālo zemnieka spēku, kas piemita pašam autoram un ko viņš attēlojis daudzos savos darbos. Kārlis Neilis, pat emigrācijā būdams, līdz šai dienai nezaudē kontaktu ar draugiem - novadniekiem, un 30.gados, kad L.Āriņš un A.Artums abi reizē tika iesaukti armijā, viņš gadu bija arī muzeja pārzinis, un tieši viņa darbības laikā tika iepirkta V.Tones "Anna". K.Neilis ir savdabīgi spožs gleznotājs, un viņa gleznas, īpaši "Meitene pie galda", pieder pie spožākajiem kolekcijas darbiem. Neskaitāmas ir ainavas, kuras visā novadā, bet īpaši pilsētas apkārtnē un pie Sločenes upes ir darinājis Ansis Artums. No kastanžiediem līdz dziļiem sniegiem, no pirmā zaļuma līdz rudens krāsainībai viņa audeklos iemūžināti visi gada un dienas laiki, katra noskaņa, katrs gleznieciskais motīvs spoži krāsaini un optimistiski. Savā mākslas uztverē un gleznieciskajā domāšanā pilnīgi pretējs ir Leonīds Āriņš. Mācījies J.Kugas teātra dekorāciju darbnīcā, viņš ir ainavu un kluso dabu gleznotājs, "neņem no modeļa", bet ietekmējas no citu mākslinieku, sevišķi franču postimpresionistu daiļrades. Nebaidoties deformēt dabu un ekspresīvi kāpināt krāsu, viņš rada audeklus, kas ir nevis priekšmetu, bet mākslinieka emociju atspulgs, kā, piemēram, "Gurzufas līcis". Tukumam ir palaimējies, ka tieši šādi divi pilnīgi pretstati raksturos un daiļradē ir likuši pamatus un izveidojuši un attīstījuši sava novada mākslu. Piecdesmit gados tāpēc Tukuma Mākslas un novadpētniecības muzeja mākslas nodaļas glezniecības fonds nav novecojis. Tas saglabā savas gleznieciskās dzīves apliecinājumu, kas pat necilu motīvu ietver, izvērtē kompozīcijā un rada paliekošas vērtības, no kurām jaunus iespaidus gūst nākamās paaudzes.

UDK - p947.43
TU180

Tukuma novada kultūrvēsture.

I grāmata.

1996.

Atbildīgais redaktors: A.Ozola.

Sastādītājs: A.Ozola.

Datorsalikums: J.Bārdiņš.

Teksta ievadišana: I.Kaktiņa, I.Smuškova.

Teksta redaktors: R.Riekstiņa.

Ilustrāciju atlase: A.Rumbēna, I.Runkovska, I.Smuškova, I.Znotiņa

BaltGaramond garnitūra.

Iespiesta tipogrāfijā "UNIVERSUMS A".

© Tukuma muzejs.

Grāmata ievietota attēli no Tukuma muzeja fondiem un zinātniskā arhīva.

ISBN 9984 - 9159 - 0 - 5

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0301009487

98-6
L91I